

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
«Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
Физикалық және экономикалық география кафедрасы

7M052 – Қоршаған орта
Білім беру бағдарламасының тобы бойынша

7M05213 – География
(Білім беру бағдарламасының атауы және коды)

білім алушыларға арналған

GEOS 52002 Ғылыми география модулі

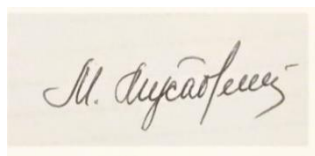
GTAM 5301 Географияның ғылыми теориялық негіздері
пәні бойынша

Оқу (модульдік) жұмыс бағдарламасы (Syllabus)

Нұр-Сұлтан
2020

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)	Басылым: бірінші
---	---	--	------------------

GTAM 5301 Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері пәні бойынша **Оқу (модульдік) жұмыс бағдарламасы (Syllabus) 7M05213 –География** білім беру бағдарламасы бойынша ББ және ЭПК негізінде құрастырылған.

Құрастырған
кафедрасының г.ғ.д., проф. Мусабаева М.Н.

Физикалық және экономикалық география

Кафедра отырысында қарастырылды, хаттама № __10__ «__15__» __06__2020 ж.

Кафедра меңгерушісі Рамазанова Н.Е.

Факультеттің оқу-әдістемелік комиссиясының отырысында мақұлданды хаттама № __9__ «__17__» __06__2020 ж.

Факультеттің ОӘК төрағасы Джакупова Ж.Е.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)	Басылым: бірінші
---	---	--	------------------

Түсініктеме хат

1. Пәннің қысқаша сипаттамасы

География ежелгі ғылымдардың бірі, бірақ көптеген сұрақтарға байланысты оның теориясы мен әдіснамасының бүгінге күнге дейін өзіндік көзқарасы қалыптаспаған. Бұл географияның анықтамасына қатысты. Себебі география ғылымдарының құрамында оның құрылымымен, географиялық қабықпен, заңдылықтармен байланысты ғылыми түсініктер және де географиялық ғылымның басқа да теориялары жатыр.

Бұл пән ғылымның заманауи жағдайын көрсетуге арналған. Магистранттардың теориялық білімін толықтыруға негіз болады.

Бұл пәнді оқу барысында жертану, ландшафттану, материктер мен мұхиттардың физикалық географиясы, әлемнің саяси, экономикалық және әлеуметтік географиясы, аймақтық курстардың теориялық сұрақтарын қарастыру қажет болады. География ғылымының қалыптасуының негізгі кезеңдері, әдіснамалық ұсыныстар мен географиялық зерттеулердің әдістері оқытылады.

«Географияның теориялық және әдістемелік» курсы географиялық ойлауды (логикалық және кеңістіктік), әлеуметтік-экономикалық, табиғи, ғаламдық кеңістіктің ұйымдасуының ерекшелігін және заңдылықтарын кешенді оқуды қалыптастырады. Ғылыми жұмыстар жасауға келешек жолдарды ашады.

Пәннің мақсаты:

География ғылымының қалыптасу процесі туралы ойларды қалыптастыру және оның заманауи жағдайы, негізгі теориялық, әдіснамалық мәселелерін оқыту.

Пәннің міндеттері:

- Физикалық және экономикалық география туралы теориялық білімді қалыптастыру, ғылым аспектілерінің мәселелерін анықтау;
- География ғылымының әдіснамалық аспектілері туралы мәлімдеме жасау;
- Географияның кешенді ғылым ретіндегі дамуының ерекшеліктерін көрсету;
- География дамуының және оның қоршаған ортаның адам әрекетінен ластануының практикалық бағытының жетістіктерін көрсету;
- Өзіндік әдіснамалық анализді үйрену;
- Теориялық-әдіснамалық ойлауды дамыту.

2. Пререквизиттер

Аталған пәнді меңгеру үшін Табиғатты пайдаланудың географиялық негіздері, Геоэкологиялық мониторинг және табиғи ортаның сапасын бағалау, Жоғары мектепте оқыту әдістемесі пәндерін меңгеру барысында игерілген білім мен дағдылар қажет.

Постреквизиттер

Аталған пәнді меңгеру барысында игерілген білім мен дағдылар келесі пәндерді меңгеруге қажет болып табылады: Табиғи-антропогендік жүйелерді зерттеуде ГАЖ-ды қолдану, Өзен алабының үлгілеу негіздері, Жерді қашықтықтан зондтауда өңдеу әдістері.

3. Оқу жоспарынан көшірме

Курс 1

Семестр 2

Кредит саны 5

Сабақ түрі	Жалпы сағат саны
Дәріс	15
Тәжірибелік сабақ	30
Семинар сабақ	
Лабораториялық сабақ	-
Студиялық сабақ	
БӨЖ	105
Барлығы	150

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)	Басылым: бірінші
---	---	--	------------------

МОДУЛЬДЕР БОЙЫНША ПӘННІҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖОСПАРЫ

№ апталар	Модульдің және бағдарламалық материалдардың атауы	Сағат саны
1-8	Модуль 1. Географияның теориялық-әдіснамалық мәселелері.	
	Дәрістер	8
	Дәріс 1. Географиялық ғылымының объектілі-пәндік мәні. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 2. География құрылымының мәселелері. Классификациялау тәсілдері. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 3. Ғылыми білім жүйесіндегі география орны. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 4. Географиядағы дифференциация және интеграция мәселелері. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 5. География ғылымының даму тарихы. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 6. Географиядағы ғылыми мектептердің мәселелері. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 7. География теориясы және теориялық білімнің құрылысы. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 8 Географияның әдіснамалық негіздері. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Тәжірибелік (семинар) сабақтар	16
	№1 Практикалық жұмыс. Аймақтық кешендеі географиялық мәселелер. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу тәжірбиелік жұмыс, аналитикалық</i>	2
	№2 Практикалық жұмыс. «Географиялық ғылымның дамуының жаңа кезеңі – ноогеография». <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу тәжірбиелік жұмыс, аналитикалық</i>	2
	№3 Практикалық жұмыс. Географиялық болжам. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу тәжірбиелік жұмыс, аналитикалық</i>	2
	№4 Практикалық жұмыс. Физикалық-географиялық аудандастыру мен территориалды дифференциация заңдылықтары. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу тәжірбиелік жұмыс, аналитикалық</i>	2
	№5 Практикалық жұмыс. Табиғи ресурстар мен рационалды табиғатты пайдалану. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу тәжірбиелік жұмыс, аналитикалық</i>	2
	№6 Практикалық жұмыс. Литосфера мен гидросфераға деген антропогендік әсер. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу тәжірбиелік жұмыс, аналитикалық</i>	2
	№7 Практикалық жұмыс. Антропогендік іс-әрекеттің атмосфераға әсері. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу тәжірбиелік жұмыс, аналитикалық</i>	2

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)	Басылым: бірінші
---	---	--	------------------

	№8 Практикалық жұмыс. Антропогендік іс-әрекеттің биосфераға әсері. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу тәжірибиелік жұмыс, аналитикалық</i>	2
	БӨЖ	56
	География ғылымының дамуына үлес қосқан ғалымдар туралы мәнжазба дайындау	7
	Заманауи географияның өзекті мәселелері туралы баяндама дайындау	7
	Тұрақты даму тұжырымдамасы. Қоғам дамуының тұрақты индикаторлары	7
	Реймерс бойынша «адам-қоғам» жүйесінің 10 заңы. Одум Г. мен Одум Е. бойыншаарақатынастың «табиғат-қоғам» жүйесі заңдылығы	7
	Аймақтық қақтығыстар	7
	Минералды ресурстардың сарқылуы және оны шешудің жолдары	7
	Энергетикалық және шикізаттық мәселелер: аймақтық айырмашылық	7
	Физикалық географиядағы адам мәселесі	7
	Модуль 1 бойынша барлығы	80
9-15	Модуль 2. Модуль 2. Географияның қолданбалы мәселелері	
	Дәрістер	7
	Дәріс 9. Географиядағы аудандастыру. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 10. Географиядағы модельдеудің проблемалары. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 11. Географиядағы болжам жасау. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 12. Әлеуметтік географияның проблемалары. Планетаның адамдармен шектік қоныстануы. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 13. Соғыс және бітім мәселелері: жаңа аспектілері. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 14. Ғаламдық экологиялық жүйенің деградациясы. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Дәріс 15. География және қоғам. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: дәріс, түсіндірме-иллюстративті</i>	1
	Тәжірибелік (семинар) сабақтар	14
	№9 Практикалық жұмыс. Табиғи ландшафтты, табиғат эталонын сақтаудағы проблемалар. Ерекше қорғауға алынған аймақтар. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу, практикалық жұмыс, талдау, сараптау</i>	2
	№10 Практикалық жұмыс. Рекреация мен туризм проблемалары. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу, практикалық жұмыс, талдау, сараптау</i>	2
	№11 Практикалық жұмыс. Демографиялық проблема. Демографиялық жарылыс: себептері мен салдары. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу, практикалық жұмыс, талдау, сараптау</i>	2
	№12 Практикалық жұмыс. Жаһандық азық-түліктік проблемалар және олардың географиялық аспектілері. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу, практикалық жұмыс, талдау, сараптау</i>	2

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)	Басылым: бірінші
---	---	--	------------------

№13 Практикалық жұмыс. Әлемдік мұхит ресурстарын пайдалану мәселесі. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу, практикалық жұмыс, талдау, сараптау</i>	2
№14 Практикалық жұмыс. Дамушы елдердің артта қалу проблемасы. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу, практикалық жұмыс, талдау, сараптау</i>	2
№15 Практикалық жұмыс. Ғаламдық экологиялық жүйенің тозуы. Әлемнің экологиялық аймақтары. <i>Оқытудың әдістемесі мен формасы: зерттеу, практикалық жұмыс, талдау, сараптау</i>	2
БӨЖ	49
Урбандалу мәселелері	7
Әлемдік шаруашылықтың жаһандануы	7
Заманауи саяси-географиялық зерттеулердің негізгі мәселелері: әлемдегі саяси құрылымның өзгерісі мен саяси картаның қалыптасуы	7
«Бай» және «кедей» елдер арасындағы мәселелер	7
Әлемді сақтаудың және қарусыздандырудың мәселелері	7
«Адам-қоғам» мәселесінің географиялық аспектілері	7
Ғаламдық мәселелердің байланысы	7
Модуль 2 бойынша барлығы	70
БАРЛЫҒЫ	150

4. Пәннің қысқаша ұйымдастырушылық-әдістемелік сипаттамасы

Оқу нәтижелерін бақылау түрлері

Аралық бақылау 1 коллоквиум және тестілеу формасы

Аралық бақылау 2 коллоквиум және тестілеу формасы

Қорытынды бақылау ауызша емтихан формасы

(Ағымдағы және аралық бақылау формалары оқытушылармен анықталынады)

(Қорытынды бақылау формасы кафедрамен анықталынады)

Курстың саясаты мен процедурасы

Оқу жүктемесінің көлемі 5 кредит, оның ішінде 15 сағат дәрістер, 30 сағат практикалық сабақтар, 105 - БӨЖ. Оқу кабинеттеріне міндетті түрде қатысу, мәселелерді талқылауға белсенді қатысуы, оқу құралдары мен негізгі әдебиеттерге арналған дәрістер мен практикалық сабақтарға алдын-ала дайындық, БӨЖ тапсырмаларын сапалы және уақтылы орындау, бақылаудың барлық түрлеріне қатысу (ағымдағы бақылау, БӨЖ бақылау, межелік бақылау, қорытынды бақылау).

5. Білім алушылардың оқу нәтижелерін бағалау жүйесі

Оқыту нәтижелерін бағалау критерийлері: Білім алушылардың оқу жетістіктері (білімі, дағдылары, қабілеттері және құзыретіліктері) халықаралық жүйеге сәйкес келетін 100 баллдық шкала бойынша әріптік жүйемен (қанғаттанарлық бағалар кемуіне қарай «А» -дан «D» -ге дейін, «қанағаттанарлықсыз» - «FX», «F») 4 баллдық шкалаға келетін сандық эквивалентке сәйкес (кесте)

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)	Басылым: бірінші
---	---	--	------------------

Оқу жетістіктерін есепке алудың баллдық-рейтингтік әріптік жүйесі, білім алушыларды дәстүрлі бағалау шкаласына және ECTS-ке ауыстыру

Әріптік жүйе бойынша баға	Баллдардың сандық эквиваленті	Баллдар (%- түрінде)	Дәстүрлі жүйе бойынша баға
A	4,0	95-100	Өте жақсы
A-	3,67	90-94	
B+	3,33	85-89	Жақсы
B	3,0	80-84	
B-	2,67	75-79	
C+	2,33	70-74	
C	2,0	65-69	Қанағаттанарлық
C-	1,67	60-64	
D+	1,33	55-59	
D-	1,0	50-54	
FX	0,5	25-49	Қанағаттанарлықсыз
F	0	0-24	

Бағалау критерийі

Баға	Критерий
A бағасы	Оқытылған материал бойынша терең әрі толық білімді; қарастырылып жатқан ұғымдардың, құбылыстар мен заңдылықтардың, теориялардың, олардың өзара байланысының мәнін толық түсінуді көрсете біледі. Оқытылған материал негізінде толық әрі дұрыс жауапты құрастыра біледі; негізгі ережелерді белгілеп, жауапты нақты мысалдармен және деректермен толықтыра алады; қорытындыны жалпылау, дәлелді талдау жасай алады. Пәнаралық және пән ішіндегі (бұрын алынған білім негізінде) байланыстарды орната біледі. Түсіндіруде шығармашылық қабілетін танытады.
A- бағасы	Сұрақтың мазмұны бағдарламаның талаптарына сәйкес толық, жүйелі түрде баяндай алады. Бағдарламада ұсынылған негізгі және қосымша әдебиетті терең игерген, өз ойын жеңіл түрде мазмұндай біледі. Талқыланып жатқан мәселеге кең, әрі жан-жақты талдау жасай біледі. Елеулі нақты қателердің болмауы. Қорытындысы дәлелді және нақты материалға негізделген. Жауап беру кезінде білім алушының өздігінен түзетілген, сұраққа байланысты тақырыптан 1-2 жеңіл-желпі үйлеспеушілік пен қателердің бар болуы.
B+ бағасы	Оқытылған материалды толық біледі. Оқытылған теориялар негізінде толық әрі дұрыс жауаптың болуы; оқытылған материалды баяндауда, ұғымдарға анықтама беруде, ғылыми терминдерді қолдануда немесе қорытынды жасауда кейбір үйлеспеушілік пен қателердің болуы. Білім алушы жіберген қателерін оқытушының көмегімен түзете алады. Жалпы оқытылған материалды меңгеріп, нақты мысалдармен дәлелдей алады.
B бағасы	Оқытылған материалдардан негізгі ережелерді өз бетімен атап көрсете біледі; негізгі ережелердің мағынасын аша алады, жауабында логикалық, жүйелі бірізділік бар. Дәлелдер мен мысалдар негізінде жалпылау, қорытынды жасай білу, пән ішіндегі байланыстарды орната білу. Практикада алған білімді, ғылыми терминдерді қолдана білу. Бірақ әдебиетпен, оқулықпен жұмыс істеуде жеткілікті дағдысы жоқ. Баяндау кезінде кейбір жіберген қателерін оқытушының жетекші сұрақтарына жауап беру арқылы өз жауабын түзей алады.
B- бағасы	Жалпы білім алушы берілген сұраққа дұрыс жауап береді, бірақ жауап беру үдерісінде маңызды басты деректердің жоқтығы, негізгі материалды меңгергенімен, оны саралай талдауда қиналып, мысалдармен нақты дәлелдей алмайды. Баяндау кезінде кейбір жіберген қателерін оқытушының жетекші сұрақтарына жауап беру арқылы өз жауабын түзей алады.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)	Басылым: бірінші
---	---	--	------------------

C+ бағасы	Жауабы толық, бірақ жүйелі емес. Жауабында тақырыпқа байланысты елеулі ауытқулар бар. Негізгі ұғымдарды анықтауда жіберген қателерін түзетуге қиналған жағдайда қойылады.
C бағасы	Білім алушы берілген сұраққа толық жауап бермейді, тақырыптың, негізгі ережелердің мағынасын кеңінен аша алмайды. Қосымша сұрақтарға жауап бере алмайды
C- бағасы	Білім алушы берілген сұраққа толық жауап бермейді, жауабында негізгі ережелерді ерекшелік алмайды, сұрақтың басты идеялары ашылмайды. Сөздік қорының жеткіліксіздігі, материалды толық меңгермегендігі байқалады.
D+ бағасы	Көптеген маңызды фактілер келтірілмейді, қорытынды жасалмайды; фактілер қарастырылып жатқан мәселеге сәйкес келмейді, олар салыстырып қарастырылмайды; негізгі мәселені көрсете алмау (қате болса да). Көп елеулі қателер бар. Білім алушы жауабында талқыланып жатқан мәселенің іргелі, әрі негізгі мәселелермен байланыс түсінігінің жоқтығы. Білім алушы оқытушының көмегінен кейін ғана жауабын түзетуі.
D бағасы	Білім алушы нашар жауап береді, тақырыпты толық меңгермеген, жауаптарында елеулі қателер байқалады. Қосымша сұрақтарға жауап бере алмайды.
FX бағасы	Білім алушы өте нашар жауап береді, сұрақтың мағынасын түсінбейді. сөйлеу мәнері төмен, көптеген қателер байқалады. Оқытушының жетекші сұрақтарын түсінбейді. Оқу материалын меңгермеген жағдайда қойылады.
F бағасы	Білім алушы өте нашар жауап береді, сұрақтың мағынасын түсінбейді. сөйлеу мәнері төмен, көптеген қателер байқалады. Оқытушының жетекші сұрақтарын түсінбейді. Оқу материалын меңгермеген жағдайда қойылады.

* Пәннің мазмұны мен бақылау формаларына байланысты критерийлер толықтырылуы мүмкін.

6. Пәннің оқу-әдістемелік қамтамасыз етілуі

№№ п/п	Пән	Автор, атауы, баспа, шығарылған жылы	Ақпарат көзі	Бары (дана)	
				Кітапханада	Кафедрада
Негізгі әдебиет					
1	Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері	Джаналеева Гульжан Мухитовна. Теоретические и методологические проблемы географии : монография / Джаналеева Гульжан Мухитовна. - Астана : КазУЭФМТ, 2008. - 300 с. - Библиогр.: с. 279-297. - ISBN 9965-839-26-3.	Монография	7	+
2	Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері	Максаковский В.П. Географическая картина мира [Электронный ресурс] . Кн. 1 : Общая характеристика мира / В.П. Максаковский. - 4-е изд. - Москва : Дрофа, 2008. - 584 с.	Электронды ресурс	+	+
3	Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері	Максаковский В.П. Дүниежүзінің экономикалық, әлеуметтік және саяси географиясы : оқу құралы. 1-бөлім / В.П. Максаковский, Ш.М. Надыров, Ә.Т. Мылқайдаров. - Алматы : Қазақ университеті, 2013. - 175, [1] б. : сур., кесте. -	Оқу құралы	20	

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)	Басылым: бірінші
---	---	--	------------------

		Библиогр. в конце гл. - ISBN 978-601-247-890-7.			
4	Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері	Гладкий Юрий Никифорович. Общая экономическая и социальная география : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению "Педагогическое образование" профиль "География" / Гладкий Юрий Никифорович, Сухоруков Вячеслав Дмитриевич. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва : Академия, 2013. - 377, [2] с. : ил., табл. - (Высшее профессиональное образование) (Бакалавриат). - ISBN 978-5-7695-9132-7.	учебник	10	
Қосымша әдебиет					
5	Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері	Ғасырлар тоғысындағы географияның теориялық және қолданбалы мәселелері = Теоретические и прикладные проблемы географии на рубеже столетий : материалы II международной научно-практической конференции, Астана, 23-24 октября 2009 года / под редакцией Г.М. Джаналеевой ; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. - Астана : Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2009. - 286, [1] б. : сур., кесте. - Текст каз., рус., частично англ. - Библиогр. в конце тем. - ISBN 978-601-7039-88-2.	Конф.матер	1	
6	Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері	Географияның өзекті мәселелері : халықаралық ғылыми практикалық конференцияның еңбектер жинағы, 17 қараша 2017 жыл / редакция алқасы: З.Т. Ауезова және т.б. ; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. - Астана : Идеал НС 2009, 2017. - 442, [1] б. : сур., кесте. - Библиогр. в конце ст. - ISBN 978-9965-31-950-1.	Конф.матер	1	
7	Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері	Географияның теориялық және қолданбалы мәселелері : материалы международной научно-практической конференции, Астана, 9-10 июня 2014 г. Ч. 1 / под редакцией Г.М. Джаналеевой ; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым	Конф.матер	4	

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Оқу (модульдік) жұмысбағдарламасы (Syllabus)</p>	<p>Басылым: бірінші</p>
---	--	---	-------------------------

		<p>министрлігі, Қазақстандық ұлттық географиялық қоғамы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. - Астана : Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2014. - 268, [1] б. : сур., кесте. - Библиогр. в конце ст. - ISBN 978-9965-31-625-8.</p>			
<p>8</p>	<p>Географияның теориялық және әдістемелік мәселелері</p>	<p>Географияның теориялық және қолданбалы мәселелері = Теоретические и прикладные проблемы географии : материалы международной научно-практической конференции, Астана, 9-10 июня 2014 г. Ч. 2 / под редакцией Г.М. Джаналеевой ; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Қазақстандық ұлттық географиялық қоғамы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. - Астана : Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2014. - 326, [1] б. : сур. - Текст каз., рус., англ. - Библиогр. в конце ст. - ISBN 978-9965-31-624-1. - ISBN 978-9965-31-621-0.</p>	<p>Матер.конф</p>	<p>4</p>	

ГЛОССАРИЙ

Географиялық қабық – жер планетасының күрделі, көп қабатты қабығы, география ғылымының басты зерттеу объектісі.

Геожүйе – элементтер арасындағы қарым-қатынас, байланыс белгілі бір геотория (территория, акватория, т.б.) арқылы жүретін географиялық жүйе.

Геотеория – территория, акватория, аэротория терминдерін мазмұндық бір ұғымға біріктіру.

Гипотеза - белгілі бір құбылысты түсіндіру үшін алға тартылатын және [тәжірибе](#) түрінде тексеруді және сенімді ғылыми [теория](#) болып қалыптасу үшін теориялық негізді талап ететін ғылыми болжам, дәлелденбеген тұжырымдама, жорамал.

Теория – белгілі бір құбылыстың, шындықтың заңдылықтары мен байланыстары жайлы жан-жақты, толық мағлұмат беретін [тұжырым](#).

Геосаясат адамдардың белгілі бір мақсатқа жету үшін билікті қалайша тудырып оны сақтауын бейнелеу үшін қолданылатын әдіс болып табылады. [Мемлекет](#) деңгейінде бұл әдіс мемлекеттің мүдделеріне жету және қызметін атқаруда саясат, экономика және әскери күшті қалайша қолданатынын көрсетеді.

Концепция белгілі бір көзқарастардың жүйесі, белгілі бір құбылыстардың, процестердің түсінігі, белгілі бір туындының басты ойы ретінде түсінілуі. Ғылыми методологиялық көзқарастардың ішіндегі ең жақсы тұжырымдалып, фундаменталды түрде зерттелгені – эволюция концепциясы болып табылады.

Ландшафт (нем. Landchaft) – абиотикалық (өлі, жансыз табиғат), биотикалық (тірі табиғат) және антропогендік элементтерден, олардың өзара байланысты дамуынан тұратын территория.

Физикалық география – жер сферасы, географиялық орта және жер типтері – географиялық ландшафтар туралы ғылым саласы. Кең мағынада айтқанда, ол басқа да жаратылыстану ғылымдарының негізгі салалары сияқты жеке ғылымдар мен физикалық географияның дәл өзінен, немесе жер тану ғылымынан тұратын ғылымдар жүйесі болып табылады.

Әлеуметтік-экономикалық география – қоғамдық географияның және географиялық ғылымдардың барлық жүйесінің негізгі бөліктерінің бірі; әр түрлі елдердегі, аудандардағы, жергілікті жерлердегі қоғамның аймақтық ұйымдастырылуын зерттейді. Әлеуметтік-экономикалық география экономикалық география, әлеуметтік география және халық географиясы деп бөлінеді.

Экономикалық-географиялық орын – [кәсіпорындардың](#), елді-[мекендердің](#), ареалдардың, аудандардың, жеке [елдер](#) мен олардың топтарының бұлар үшін экономикалық [маңызы](#) бар сыртқы нысандарға кеңістіктік қатынастарының жиынтығы.

Географиялық орта – белгілі бір деңгейде адам әрекетімен игерілген және қоғамдық өндіріске қатыстырылған географиялық қабықтың (геоверсумның) бір бөлігі, яғни адамзат қоғамының тіршілігіне қажетті материалдық негізі.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	---	-------------------------------	---------------------

Пайдалы қазбалар – техниканың қазіргі жағдайында халық шаруашылығына табиғи күйінде немесе байытқаннан кейін пайдаланғанда жеткілікті экономикалық нәтиже бере алатын жер қойнында кездесетін табиғи минералдық заттар. Өзінің физикалық қасиеті бойынша пайдалы қазындылар қатты, сұйық және газ тәріздес болып үшке бөлінеді.

Табиғи ресурстар – адамның өз мұқтажын қамтамасыз ету және көздеген мақсатына жету үшін пайдаланатын қоршаған ортадағы заттардың, құбылыстардың, табиғи денелердің жиынтығы.

Экологиялық дағдарыс – [қоғам](#) мен [табиғат](#) арасындағы қатынастарда қарама-қайшылықтың [күрт](#) шиеленісуі. [Экологиялық](#) дағдарыс 20 ғасырдың 2-жартысынан бастап күшейе түскен шектен тыс антропогендік ықпалдың салдарынан жаратылыста табиғи үдерістердің бұзылуынан (ғылыми-технология революцияның болжап білуге болмайтын зардаптары, [энергияны](#) тұтынудың көбейе түсуі, қазба отынды жағу, [демографиялық](#) дүмпу, қарулы қақтығыстар) пайда болды.

Адам даму индексі адамның өмір ұзақтығын, білімін, әріп тану және адам басына шаққандағы [ЖІӨ](#) өлшемдерін біріктіреді. Индекс адамның жалпы даму деңгейін көрсетеді. [Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасы](#) АДИ-дың даму деңгейін адамдардың таңдау қабілеті, білім алу мүмкіншіліктері, денсаулық сақтауға арналған, табыс табу мен жұмыс жағдайлары сияқты факторларды есепке алатын үрдіс деп атайды.

Урбандалу – [еңбек](#) бөлінісінің [қоғамдық](#) және аумақтық тұрғыдан тарихи қалыптасуынан пайда болып, әлемнің әртүрлі елдері мен өңірлерінің өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес дамитын әлеуметтік-экономикалық, [демографиялық](#), географиялық секілді көп жақты қырлары бар күрделі құбылыс.

Рурализация – ауыл халқының орналасуы, дамуы, ауылдық антропогендік ландшафт жасау мәселелерін зерттейтін бағыт.

Субурбанизация – ірі қалалардың төңірегінде кішігірім қалалардың жылдам өсу процесі.

Экологиялық мониторинг – [антропогендік факторлар](#) әсерінен қоршаған орта жағдайының, [биосфера](#) компоненттерінің өзгеруін бақылау, баға беру және болжау жүйесі.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар – табиғи кешендер мен объектілер орналасқан, ерекше табиғатты қорғау, ғылыми, мәдени, эстетикалық, рекреациялық және сауықтыру мәнге ие, мемлекеттік билік органдарының шешімі бойынша шаруашылық пайдаланудан толығымен немесе ішінара шығарылған және ерекше күзет тәртібі белгіленген жер, су беті және ауа кеңістігі учаскілері.

Табиғатты қорғау – бұл табиғи жер және су ресурстарын ұтымды пайдаланып, сақтауды және ұдайы өсіруді қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік, қоғамдық, әкімшілік-шаруашылық, техникалық-өндірістік, экономикалық және заңды шаралар жүйесі.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

Табиғатты пайдалану – адам мен қоғамның экономикалық, экологиялық, мәдени-сауықтырушылық, рухани-әдептілік қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін табиғи орта ресурстарын пайдалану.

Экологиялық қауіпсіздік жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделері мен құқықтарының қоршаған ортаға антропогендік және өзге де әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерден қорғалуының жай-күйі.

Курсы оқу бойынша әдістемелік нұсқау

География ежелгі ғылымдардың бірі есптеледі, дегенмен көптеген оның теориясы мен әдістемесі мәселелері бойынша қазіргі уақытқа дейін ортақ көзқарас жоқ.

Бұл география ғылымына, географиялық ғылымдардың құрамы мен географиялық қабықтың құрылымы мен ерекшеліктерімен ба ланысты ғылыми түсініктер жүйесіне, қалыптасу заңдылықтары мен территориялық дифференциациясына, сонымен қатар географиялық ғылымдардың басқа да теориялық тұжырымдарына қатысты анықтама.

Пән ғылымның қазіргі жағдайын көрсетуге және докторанттардың теориялық білімдерін жүйелеуге мүмкіндік береді.

Пәнді оқытуда жалпы жертану және ландшафттану, сонымен қатар аймақтық курстар, Материктер мен мұхиттардың географиясы курсы, экономикалық, әлеуметтік және саяси география және т.б. теориялық сұрақтары қарастырылады. География ғылымының іргелі ғылым ретінде, қалыптасуының кезеңдері, географиялық зерттеулердің методологиялық әдістері мен тәсілдері оқытылады.

«Географияның қазіргі проблемалары» курсы географиялық ойлауды (логикалық және кеңістіктік), ғаламдық табиғи және әлеуметтік-экономикалық кеңістікті ұйымдастырудың ерекшеліктері мен негізгі заңдылықтары туралы кешенді көріністі қалыптастыруға, шығармашылық ойлауға және ғылыми жұмыстар үшін, ғылыми көзқарас қалыптастыруға жағдай жасайды.

Практикалық және өзіндік жұмыстарға дайындалу барысында анықтамалық және оқу әдебиеттерін, алғашқы деректерді пайдалану қажет, содан кейін дәріске сүйенген дұрыс. Өз бетінше дайындалу барысында мақсатына, дәріс жоспарына, әдебиеттерге назар аудару қажет.

Ағымдық бақылауға дәрістегі және практикалық сабақтағы ауызша сұрақтар, білім алушының әр түрлі тапсырмаларды – мәнжазба, баяндама, эссе, хабарлама және өзіндік жұмыстарын орындау даярлығы болып табылады. Өзіндік жұмысты орындау сапасы мен көлемі әр бөлімді оқуды аяқтау бойынша орындалған конспектілерді тексеру формасында бағаланады.

Ағымдық бақылау нәтижесін оқытушы оқу сабақтарын есепке алу журналына белгілейді. Аралық бақылау тексттік тапсырмаларды орындау барысында бағаланады. Қорытынды бақылау емтихан. Өзіндік және практикалық сабақтар болашақ географ-мамандарды даярлауда үлкен роль атқарады. Бұл пәнді қамтамасыз етуде мультимедиялық оқыту құралдары мен көрнекі құралдары қажет.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс 1. Тақырыбы: Географиялық ғылымының нысандық-пәндік мәні

Мақсаты: Географиялық ғылымының нысандық-пәндік мәніне түсінік беру

Дәріс жоспары:

1. География түсінігі.
2. Қазіргі географияның нысаны мен пәні.

Көптеген ғылым зерттеу нысаны оңай анықтауға болған, ғылымның ең қысқаша сипаттамасы қазірдің өзінде оның атауында болғанда, мысалы: топырақтану, климатология. Осындай жағдайда ғылымның мағынасын ашу нысаны арқылы (топырақтану- топырақ туралы ғылым) болады. Нысан тавтологияға, яғни қайталануға ұшырайды. Өз уақытында география сөзінің тура мағынасы қарапайым, бірақ бұл ғылым туралы кез келген адамға белгілі бір деңгейде, Жер туралы түсінік қалыптастырған. Қазіргі кезде де осындай анықтамалар жұмыс істейді, яғни белгілі бір ғылымды адамдар интуиция көмегімен немесе тұспалдап оның атауына қарап түсіне алады. Бірақ осындай қарапайым жағдайда да ғылыми пәннің зерттеу нысанына терең түсіну үшін, алдын ала зерттеу нысанына ғылыми анықтама беру қажет. «География – геожүйе туралы ғылым» деген қысқа анықтама, Бұл жерде нысан тікелей көрсетілген. Қазіргі кезде географияның анықтамасын тек зерттеу нысаны бойынша тұжырымдамайды, оның пәндік өрісі, яғни көп салалы құрылымы немесе мазмұны бойынша анықтамасын қалыптастырамыз. Бұл қағида бойынша анықтама беру қолайсыз, сонымен қатар географияның біртұтас ғылым екендігін және әртекті салаларды біріктіретінің көрсетпейді.

География тарихынан оның анықтамасының мынадай мысалдары белгілі, ғылымның мәні оның мақсаттары мен міндеттерінде анықталған. Ең жақсы анықтамалар А. Гумбольдт және В.В. Докучаевқа тиесілі. Бұл анықтамалар, әсіресе докучаевтікі, өзінің мағынасын және актуальдылығын жоғалтпаған, себебі онда көп жыл алдына география ғылымының фундаментальды ғылыми мақсаттары тұжырымдалған. В.В. Докучаевтің анықтамасы ғылымның қазіргі жағдайын ескере отырып нақтылау мен жанартуды қажет етеді.

Географияның қазіргі анықтамасын бағалағанда келесі критерийді қарау керек: ғылымның қазіргі жағдайының сипаттамасы оның ұзақ мерзімді фундаментальды міндеттерімен қаншалықты үйлесімді.

Қазіргі кездің ғылыми географиялық анықтамаларын салыстыра келе біз бір елдің, бір ұлттық мектептің ғалымдарының көзқарастары арасындағы үлкен немесе кішкентай келіспеушіліктермен кездесеміз, бұл келіспеушіліктер отандық географтар мен олардың батыстағы әріптестері, әсіресе америкалық географтар арасында бар. Кеңес Үкіметі мектептерінің географтарының көз-қарастарына, олардың көз-қарастарының соңғы 10 жылдағы динамикасына пікір айту үшін қалың оқырманға арналған, үлкен тиражбен басылатын жалпы-ғылыми, мамандандырылған энциклопедиялық құралдарға жүгіну орынды болар еді. Энциклопедиялар мен сөздіктердегі анықтамалар алдын-ала ғылыми ортада талқыға салынып барып басылымға жіберіліп отырады. Сондықтан олардың астында бір немесе бірнеше автордың қолы болса да олар басым көпшілік пікірінің көрінісі. Олардың негізгілерінің хронологиялық тәртіпке келтірейік: география – физикалық және экономикалық географияны қамтитын, тығыз байланысып жатқан ғылымдар кешені (А. А. Григорьев. Краткая географическая энциклопедия. - М., 1960. - Т. 1. - С. 123);

- география - физикалық және экономикалық географияны қамтитын, жаратылыстану және қоғамдық ғылымдардың тығыз байланысқан жүйесі (Энциклопедический словарь географических терминов. - М., 1968. - С. 78);

- география – табиғи және өнеркісіптік аумақтық кешен мен олардың құрамдастарын зерттейтін, жаратылыстану және қоғамдық ғылымдар жүйесі. (С. В. Калесник, А. Г. Исаченко, В. В. Покшишевский. Большая Советская Энциклопедия. - М., 1971. - Т. 6. - С. 270);

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

• география – Жердің географиялық қабығын, табиғи және өндірістік аумақтық кешендер мен олардың компоненттерін зерттейтін, жаратылыстану, қоғамдық, физика-географиялық және экономика-географиялық ғылымдар жүйесі. (Советский энциклопедический словарь. - М., 1980. - С. 293).

20 жылдық кезеңді алып жатқан бұл анықтамалардың ортақтығы, олардың географияны жаратылыстану және қоғамдық екі бөлімнен тұратын *ғылымдар жүйесі* ретінде сипаттауы (А.А. Григорьевте – комплекс, кешен). Алғашқы екі анықтаманың авторлары екі анықтамамен суммативті-құрылымды әдіспен ғана шектелген, ал біз соңғы екеуінде нысандық тәсіл – нысандардың географиялық зерттеулерінің тізбесін көреміз.(жалпы түрде). Алайда ХХ ғ. 80 ж. Географиядағы үздік анықтама іздеуге деген жаңа үрдіс байқала бастады. Кейбір географтар, әсіресе Ғылым Академиясы география Институты географтары географиялық қабықты география ғылымындағы бірыңғай нысанды деп қарастыруға болады. Мәселен, В. С. Приображенский: «География ғылымында географиялық қабық жалпы және шекті зерттеу нысаны болып табылады», деп жазған. Дәл сол ойды А. А. Величко мен В. М. Котляков айтады (алайда олар ландшафтты қабат терминің қолданады). Бұл пікір соңғы басылымға шыққан энциклопедиялық сөздікте көрініс тапқан: «География – *географиялық қабатты* (геосфера, эпигеосфера, геверсум) қалыптастыратын жер бетін қаптап жатқан заттар қабатын зерттейтін ғылым».

Осыған дейін географиялық қабат – әлеуметтік-экономикалық саламен бірге қоса алатын географиялық ғылым жүйесінің нысаны емес, физикалық географияның нысаны саналады. Бұлай деп санауға маңызды себептер бар: Географиялық қабық – табиғи заңдылықтар негізінде жұмыс жасайтын табиғи дене жердің бір бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, бұл теорияны теориялармен дәлелдейді. В. С. Приображенский географиялық қабаттың компоненттері - литосфера, атмосфера, гидросфера, педосфера, биота екенің айтады және алардың арасында адам жоқ. А. А. Величко: адам географиялық қабаттың эволюциясына әсер етуші маңызды фактор болғанына қарамастан адамды оның соңғы компонентіне жатқызады. Ол: «Компонентер құрамы өзгерген жоқ, адам ландшафттық қабатқа бұрыннан бар табиғи компоненттер жүйесі арқылы әсер етеді» деді, табиғи және антропогенді факторлар «түбегейлі түрде әртүрлі заңдылықтарға тәуелді». Осыны негізге ала отыра географиялық қабыққа байланысты адам сыртқы фактор, ал географиялық қабық оған өмір сүру ортасы болып қызмет етеді. Адамның физикалық түрде географиялық қабықта орналасуы мәселені өзгертпейді, себебі олар бір-бірімен тығыз байланысты жүйелер. Анықтама авторлары бұл байланыстың бір жағын ғана қарастырады, яғни, адамның географиялық қабыққа әсерін. Бұл байланысты физикалық география зерттейді. Алайда географиялық ортаның адамға әсері айтылмайды. Демек, осы анықтамалар мен география ғылымынан бөлек дәстүрлі түрде географияға қатысты үлкен әлеуметтік-экономикалық мәселелер жатыр.

«Географиялық энциклопедиялық сөздіктегі» анықтамада қазіргі географияны қалыптастыратын халық пен шаруашылық туралы ештеңе айтылмаған. Алайда, келесі түсіндірмеден халық пен шаруашылық мәселелерін география зерттейтіні «адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас география зерттеудегі маңызды құрал екені түсінікті». Бұл мәселе географияда өте маңызды болып табылады, бірақ оқырманда қалыптасқан физико-географиялық көз-қарастар бұл анықтамаға қайшы келеді. Сондықтан ХХ ғ. 70 ж. Географиялық анықтамалар оның нақты мазмұнын ғана ашты деуге болады.

Географияның ерекшеліктері зерттеу нысанында қарастырылмайды, ол кеңістіктік, хронологиялық тұрғыда қарастырады. Бұл жайлы нақты түрде әртүрлі университеттер мен АҚШ колледждерінің өкілдері өз бікірлерін білдірді. К. Виллмоттің пікірінше география табиғи және әлеуметтік құбылыстардың орналасуын зерттейді; арақашықтық тарихта қалай маңызды болса географияда да дәл солай маңызды болады; география кеңістік, арақашықтық, орналасуға тәуелді құбылыстар мен процесстерді қарастыруы тиіс. Э. де Суза:

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

« география орналасуды зерттейтін ғылым». Сондай ақ Д. Демко, С. Брунна, Б.Тернера, С.Коэна, Р.Моррилла сынды ғалымдарда аналогиялық пікірлер кездестіреміз.

АҚШ географтарының басты назарында – орналастыру мен адамзат қызметінің кеңістік аспектісі. В.Тоблер географияның мәнін халықтың орналасуын зерттеу деп айтты. Шынында АҚШ географтарының барлығы біржақты емес. Дж. Матер, А. Пред және кейбір басқалары географияға деген көзқарастары кеңірек, география табиғат пен адамның өзара арақатынасын зерттеу керек деген және белгілі бір деңгейде физикалық географияға тиісті орнын береді.

Географияның зерттеу нысаны – географиялық орта компоненттерінің орналасу заңдары мен заңдылықтары және өзара әрекеттесу мәселесі сонымен бірге олардың әр деңгейдегі үйлесуі. Зерттеу нысанының күрделілігі және пән ауқымының кеңдігі біртұтас географияны дифференциацияландырып, біртұтас географиялық ғылымдар жүйесін құрайтын бірнеше мамандандырылған (салалық) ғылыми пәндерге жіктелуіне себеп туғызды.

Оның аясында жаратылыстану (физико-географиялық) және қоғамдық (әлеуметтік-экомикалық) географиялық ғылымдары бөлініп шығады. Кейде географиялық картаграфияны жеке географиялық пән ретінде жеке бөледі.

Теориялық география

Теориялық география – географиялық құбылыстардың кеңістігі

Физикалық география

Физикалық география – табиғатты құрайтын Жердің географиялық қабығын тұтас және оның құрылымдық бөліктерін – табиғи аумақтық және барлық рангтегі акваториялық кешендерді кешенді түрде зерттейтін, жаратылыстанулық географиялық ғылымдар жүйесі.

Физикалық географияның зерттеу нысаны географиялық қабық тұтастай, оны құрайтын табиғат кешендері мен компоненттері.

Физикалық географияның негізгі міндеттері:

- жеке аймақтар табиғаты мен табиғи үдерістердің кешендік зерттеулері;
- табиғи орта адамның әсері мен табиғатты ұтымды пайдалану мәселелерін зерттеу;

Физикалық географияның негізгі бөлімдеріне жалпы жертану мен ландшафттану жатады. Физикалық география құрамына сонымен қатар палеогеография мен шекаралас ғылымдар: геоморфологи, климотология, құрлық гидрологиясы, мұхиттану, гляциология, топырақтану, биогеографияны жатқызамыз.

Экономикалық география терминің 1751 жылы Ресей империясының Географиялық департаментін басқарған М.В. Ломоносов енгізді. 1960 жылға дейін термин тек өндірістік сипатта болды, ал 1970-80 жылдары экономикалық географияның пәндік ауданына урбанизация, қалалар жүйесінің пайда болуы, әлеуметтік мәселелер кіреді. Ұзақ мерзім эконом географтардың назарлары материалдық өндірістің аумақтық орналасу заңдылықтары, шарттары мен ерекшеліктерінде болды. А. Вебер экономикалық география - белгілі бір кеңістіктегі экономикалық процестің орналасуын аумақтық тұрғыда қарастыру деп түсінеді.

Экономикалық география нысаны - геоуниверсум: литосфера, гидросфера, атмосфера, биосфера, антропосфера, техносфера, социосфера, ноосфера, психосфера; территориялық әлеуметтік-экономикалық жүйелер: экономикалық аймақтар, табиғи өндірістік кешендер (ТӨК), агломерациялар және басқалар; қоғамның территориялық ұйымдастырылуы- қызмет етуші аумақтық-қоғамдық құрылымдардың үйлесімі: халықты қоныстандыру, сұлба бойынша өндіріс пен табиғатты пайдаланушы аумақтық құрылымдары: табиғат–халық-шаруашылық. Пәні – мемлекеттің, аймақтардың шаруашылығының әр түрлілігі, район, шаруашылықтағы кеңістік өзгешіліктерді зерттеу.

• Баранский және Колосовский бойынша: экономикалық аймақтарды зерттеу және қоғамдық өндірісті орналастыру заңдылықтары.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

- Саушкин бойынша: аумақтық-экономикалық жүйелер (АЭЖ).
- Алаев бойынша: қоғам өмірін аумақтық ұйымдастыру.

Өте жиі экономикалық география құрамына өнеркәсіп географиясын, ауыл шаруашылық географиясын, транспорт географиясын, инвестициялық комплекс географиясын, инфрақұрылым географиясын, қызмет көрсету географиясын және т.б. қосады.

Әлеуметтік экономикалық география қоғамның территориялық ұйымдасуын зерттейді.

Әлеуметтік-экономикалық география - қоғамдық географияның және географиялық ғылымдардың барлық жүйесінің негізгі бөліктерінің бірі; әр түрлі елдердегі, аудандардағы, жергілікті жерлердегі қоғамның аймақтық ұйымдастырылуын зерттейді. Әлеуметтік-экономикалық география экономикалық география, әлеуметтік география және халық географиясы деп бөлінеді. Әлеуметтік-экономикалық географияның зерттейтін шекті нысанына Жердің географиялық қабығының қоныстанған, игерілген немесе басқа жолмен қоғам өміріне тартылған, өзіне тән шаруашылығының кеңістіктік құрылымы мен қоғамдық өмірді ұйымдастырудың нысаны бар бөлігі жатады

Әлеуметтік экономикалық география, экономикалық, әлеуметтік, тарихи, мәдени, саяси географиядан тұрады.

Сұрақтар:

1. Ғылым нысаны, пәні, теория түсінігіне анықтама бер
2. География дамуының негізгі тенденцияларын сипаттаңыз.

Әдебиеттер:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.
2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.
3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

Дәріс 2. Тақырыбы: География құрылымының мәселелері. Классификациялау тәсілдері

Мақсаты: география ғылымдарының жүйесін қарастыру.

Дәріс жоспары:

1. Географиялық ғылымның ішкі құрылымы.
2. Географиялық ғылымдардың классификациясы.

Кез келген ғылым егер де басқа ғылымдардан өзгеше, өзіндік зерттеу нысаны, заңдары мен тәсілдері ие болса, ол дербес жеке ғылым болуға құқылы.

Табиғат заңдылықтарын, шаруашылықтың және қоғамның орналасу заңдылықтарын зерттейтін барлық географиялық ғылымдарды кеңістіктегі орналасуды зерттеу байланыстырады (белгілі географ Н.Н. Баранский бойынша). Олардың әрқайсысы тікелей басқаларымен байланысты.

Көптеген ғалымдардың ғылымдардың классификациясын ерте кезден ақ құруға тырысқан (Аристотель). 19 ғ. Ф. Энгельс өзінің классификациясын ұсынған. Оғның негізі материя қозғалысының формалары болды.

Қабылданған ғылым классификациясынан ғылыми ақпараттарды жинақтау және оларды эффектікті қолдану формалары (дәстүрлі, электрондық) тәуелді болады. Кейбір шет

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

елдік анықтамалық басылымдарда гидрология, мұхиттану, топырақтану бөлімдерінің болмауы, оларды құнды толық деп санауға мүмкіндік бермейді.

Ғылымдар жүйесі терминің алғаш боп географияда 1959 ж С.В.Калесник қолданым сол жылы географиялық ғылымдардың классификациясын ұсынды. Ол классификацияны 1972 жылы толықтырды. Онда 4 ғылым тобы көрсетілген: 1) қоғамдық-географиялық; 2) жаратылыстану географиялық; 3) картография; 4) біріктірілген пәндер. Әр топ (картографиядан басқасы) салалық пәндер қатарынан тұрады. Сонғы топқа елтану, аймақтану, әскери география және медециналық география жатқызылған.

- Жаратылыстану (жалпы физикалық география немесе жалпыжертану, аймақтық физикалық география және ландшафттану, салааралық және компонентті ғылымдар: геоморфология, климатология, құрлық гидрологиясы, океанография және т.б.);
- Қоғамдық (ғылым тарихы, топонимика, экономикалық география және оның тармақтары- халық географиясы, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, көлік және т.б.
- Аймақтану, елтану, медециналық және әскери география, геохимия және т.б.;
- Картаграфия және оның бөлімшелері.

Қазіргі кезде салалық пәндер жиынтығы кеңеюі қажет және кейбір біріктірілген пәндер толықтырылуды қажет етеді. Бірақ та С. В. Калесниктің классификациясы әлі де мәнін жоғалтпады.

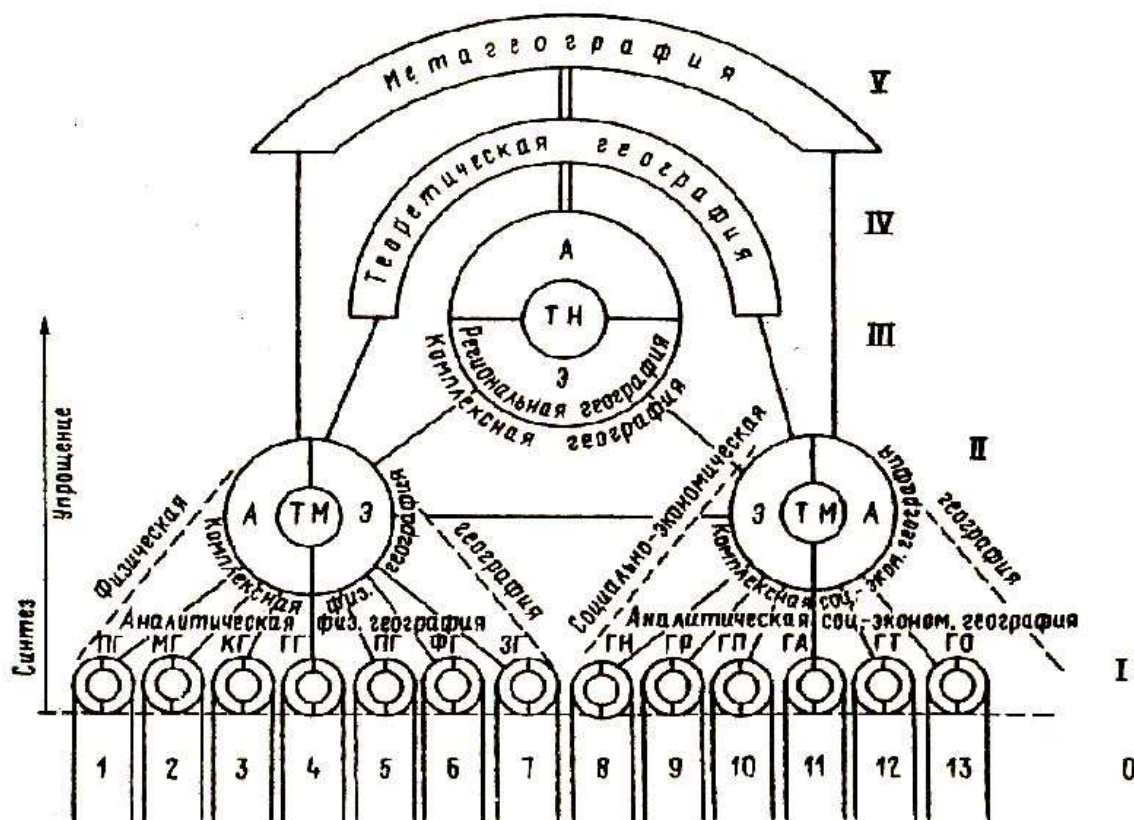
В.Б. Сачова географиялық ғылымдарының ассоциациясының құрылымын жүйелік тұрғысынан қарастырған. Ол бойынша төмендегідей бөлінеді:

- тектология (құрылымын, тәсілдерін және ара-қатынасын сарлайтын география ғылымдарының метатеориясы);
- кеңістік жүйелердің синтетикалық білімдері; табиғи, аумақтық-өндірістік және халық жүйесінде, сонымен қоса елтану (комплексті аймақтық географиялық ақпарат);
- жеке ғылыми бағыттар: адам экологиясы, геоботаника, геоморфология, климатология және т.б.

С. Ныммик қоғамдық және табиғи географияны және оны байланыстырушы табиғатты пайдалану географиясын бөліп ажыратты. Қоғамдық география халықтар географиясын, экономикалық, әлеуметтік және әлеуметтік экономикалық географияны кіргізеді.

Л. Мичиганның географиялық ғылымдар жүйесінде физика географиялық және әлеуметтік экономикалық ғылымдардың байланысын зерттейтін кешенді география бірінші орында. Ерекше орынды теориялық және метагеография алады.

Бұл классификацияда географиялық білім бойынша 6 деңгей бөлінеді: географиялық емес (0), географиялық және географиялық емес ғылымдардың өзара кіруі (I), физикалық және әлеуметтік-экономикалық география шегінде синтез (II), ландшафттық анализа (кешенді география) (III), теориялық (IV) және метагеографиялық (географияның философиямен байланысы, V).

сурет 1. География ғылымдарының жүйесі Л. Мичиан бойынша (1983)

В.П. Максаковский кейбір шарттылық дәрежесімен география ғимаратын төрт «қабатқа» бөлді,

- географияның теориялық өзегін құрайтын ғылымдар қалыптастырады. Ең бірінші ол теориялық география, және география тарихы болып табылады.;

- «екінші қабатты» «бағаналық» деп аталатын ғылымдар алады. Бұл, ең алдымен, физикалық - географиялық (табиғи-географиялық) және әлеуметтік-экономикалық және географиялық (әлеуметтік және географиялық) ғылымдар;
- Үшінші қабатта, «бағанының» саралау, бөлу нәтижесінде пайда болған, сол ғылымдарды орналастыру керек. арнайы салалық, жеке, бала;
- «төртінші қабат» біз география және басқа да ғылымдар шекарасындағы ғылымдар және ғылыми-зерттеу бағыттарын бекітеміз.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

Сурет 2. География ғылымдарының қызметтік-нысандық схемасы (Л.С. Абрамову бойынша)

Л.С. Абрамов (1998) ұсынылған география ғылымдарының басқа тәжірибелік жіктемесін атап көрсетейік. Өзінің ішкі заңдарына сәйкес дамитын күрделі көп функциялы ғылымдар жүйесі сияқты география, қоғамның өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін, ол жүйенің функционалдық және нысандық схемасын құрды (2-сурет)

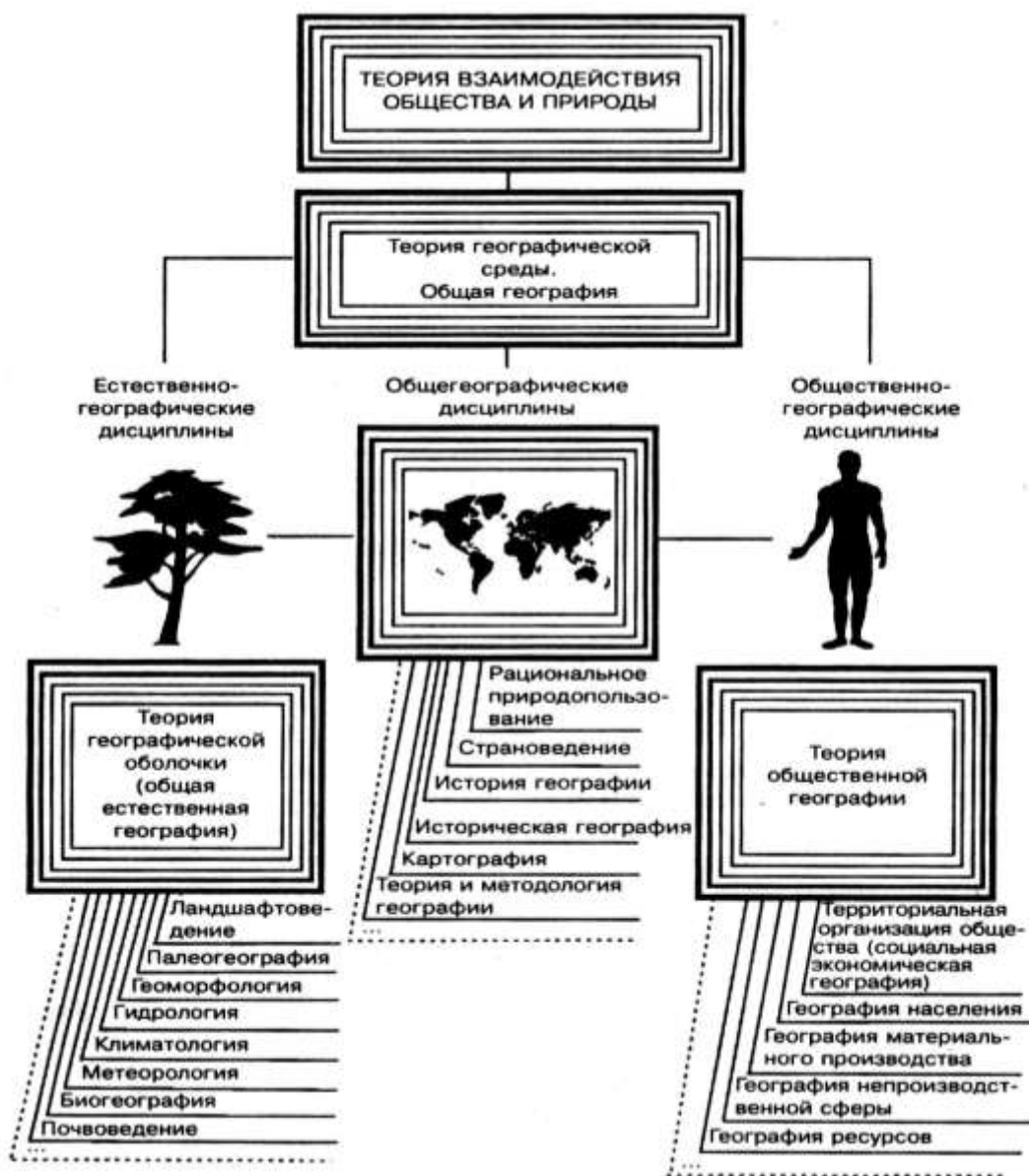
Э.Б. Алаев 1983 ж. географияны бес иерархиялық баспалдаққа бөлінетін ғылымдар жүйесі деп қарастырды:

- ғылымдар жүйесі- біртұтас география
- Отбасы ғылымдар – табиғаттану және қоғамтану географиясы;
- ғылымдар кешені - физикалық география, биогеография, әлеуметтік-экономикалық география;
- сала - кешенді ғылым жекелеген ірі элементтері- (зоогеография, халықтық география);

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

- ғылым бөлімі - белгілі бір нысанның (ауыл халқы географиясы - халық географиясының бөлімі, океанология - гидрология кафедрасы бөлімі) бөлігін зерттейді

Түрлі авторлардың географиялық ғылымдар жүйесінің осы мысалдарының келтірілуі географиялық білімінің әмбебап күрделілігін, зерттеу пәнінің, зерттеудің әр түрлі деңгейдегі болуын және басқа да ғылым білімімен байланыс желілерін көп екендігіне көзіміз жетті. Олардың арасында бірыңғай зерттеу нысанының болмағандығы, көптеген ғылыми-зерттеу субъектілерінің қатысуы болып табылады. Ерекше Н. К. Мухитанов үлгісі болып табылады, жалпы нысаны ретінде геортаны бөледі (3-суретті қараңыз).

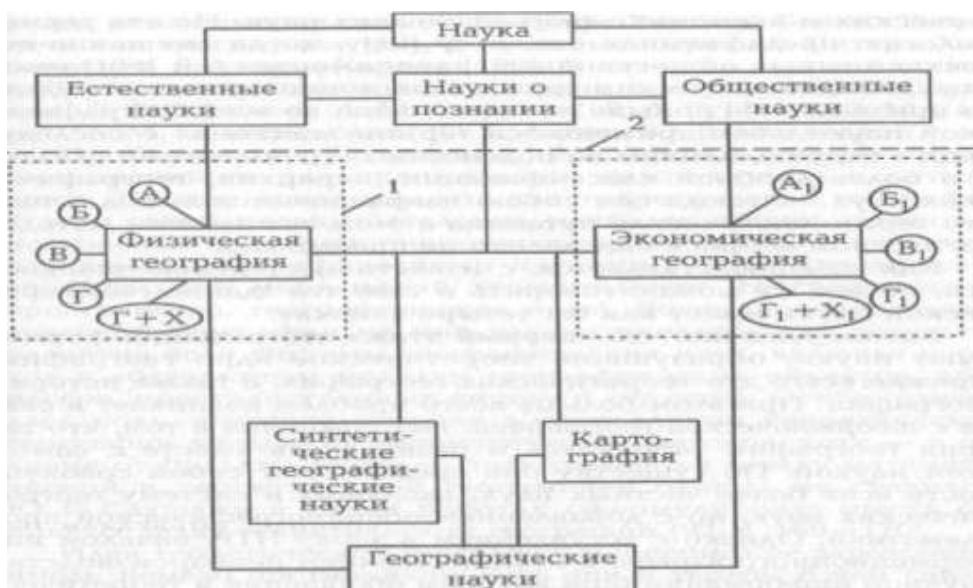

Сурет 3. География білімінің схемасы (Н.К. Мухитанов бойынша, 2005)

Географиялық жіктеудің әр түрлі тәсілдерін салыстыру (- Е.Б. Алаев - жүйелік, В. С. Жекулин - пәндік және географиялық т.б.) авторларының әрқайсысы түрлі деңгейде дұрыс екеніне келеміз. Демек, бұл жерде басқа да жіктеулер әзірленген және жоғарыда аталғандардың жаңа тәсілдер мен талдау, жіктеулер болуы мүмкін.

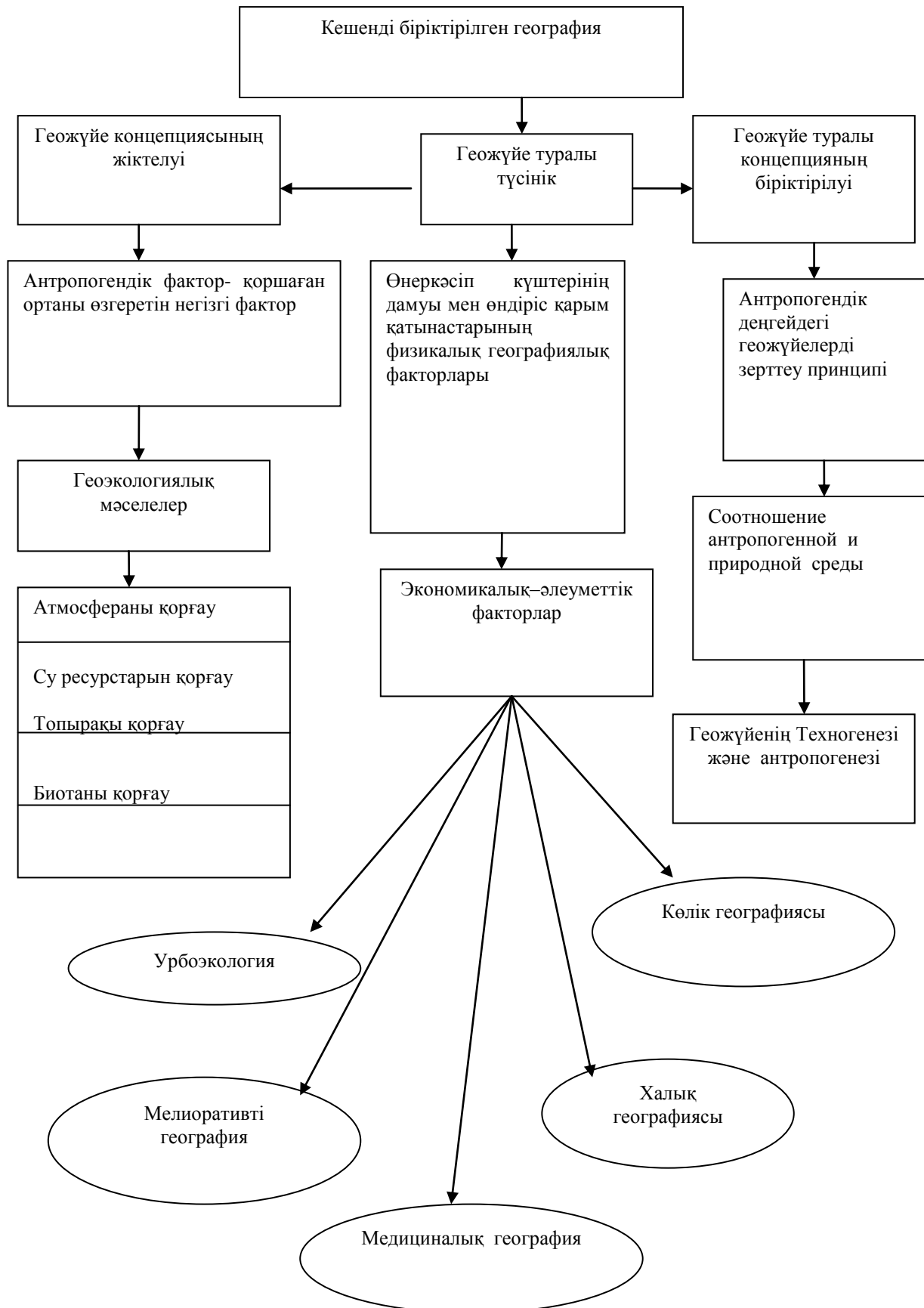

Сурет 4. География ғылымдарының құрылымы

Сурет 5. География ғылымдарының қағидалық сұлбасы (Б. Н. Семевск бойынша)

А, Б, В, Г ... Г + X - жеке (салалық) жаратылыстану-географиялық ғылымдар; А,, Б., В., Г, ... Г, +X; - жеке (салалық) экономика-географиялық ғылымдар; 1 - жаратылыстану-географиялық ғылымдар және экономика-географиялық ғылымдар жүйесі науқ; 2 – географиялық ғылымдар жүйесі

Сурет 6. Кешенді интегралданған географияның құрылымы мен қосалқы бөліктері (Г.М. Джаналеева бойынша)

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Кейбір шарттылық дәрежесімен, бірақ әлі біз география ғимараты төрт «қабаттан», тұрады деп айтуға болады.

Ғимараттың «бірінші қабатында» «географияның теориялық өзегін құрайтын ғылымдар қалыптастырады. Ең бірінші ол теориялық география, және география тарихы болып табылады. Сонымен қатар ең көп теориялық географияда проблемалар туындайды. Теория географиясы бұл ғылым туғаннан бері және онымен бірге дамығанына ешбір күмән жоқ. Шын мәнінде, ол географиялық ғылымдар жүйесіне кіретін, барлық оның бөліктерінің жиынтығын құрайды, бірақ жалпы географиялық мәселелермен қоса. Алайда, ГТР –ға кіру, ақпараттық жарылыс басталуы мен ғылыми ақпаратты қайта құрумен ең жалпы сұрақтарды жақшаға шығару, ажырату қажеттілігі туды. Жалпы сұрақтарды шешуде жеке ғылыми пән деңгейінде қарастыру үшін. Бұған жалпы теория жүйелері дамуы және математикалық әдістер енгізу ықпал етті. Осылайша теориялық физика, теориялық биология, содан кейін теориялық география туындаған.

География ғылым ғимаратында «екінші қабатты» «бағаналық» деп аталатын ғылымдар алады. Бұл, ең алдымен, физикалық - географиялық (табиғи-географиялық) және әлеуметтік-экономикалық және географиялық (әлеуметтік және географиялық) ғылымдар. Үшінші «бағаналық» бұтағында картография, бірақ оны алғашқы екеуімен бірдей, тең деп көру мүмкін емес. елтану, келгенде негізгі қайшылықтар сондай-ақ пайда болады. Оның жағдайы географиялық ғылымдар жүйесінде әлі түпкілікті анықталған жоқ. Ол аймақтық географиясын «бағаналық» деп қабылдау осы дұрыс шешім болар еді.

«Үшінші қабатта», «бағанының» саралау, бөлу нәтижесінде пайда болған, сол ғылымдарды орналастыру керек. Дегенмен Ғалымдар басқаша деп атаса да мысалы - арнайы салалық, жеке, бала, олардың барлығының ортақ жақтары көп. Бұл қоғамдастық ең алдымен, олардың іздеу функциялары мен жаңа білім табумен айналысатындығында болып отыр. Бірақ оларға ақпараттық функциялар тән болып табылады, сондай-ақ жалпы география «қоржынын» толықтыратын «олардың өз» теорияларын дамыту тән.

Соңында, «төртінші қабат» біз география және басқа да ғылымдар шекарасындағы ғылымдар және ғылыми-зерттеу бағыттарын бекітеміз. Олар география мен ғылымдар шекарасынан өтеді. Шекаралық, аралық - қазіргі заманғы ғылымның бәріне өте тән құбылыс. География ғылымдарының жүйесінде оның көрінісі өте табиғи процесі ретінде қарастырылуға тиіс.

Қазіргі заманғы география - ортақ шығу тегі мен ортақ мақсаттарға ие табиғи (физико-географиялық) және әлеуметтік (экономикалық және географиялық) - күрделі тармақталған жүйесі, немесе ғылым «отбасылық» болып табылады. Табиғи ресурстар және біздің планетамыздағы адам өмірі үшін қолайлы жағдайларды сақтау ұтымды пайдаланудың ғылыми негіздеу мақсатында табиғат пен қоғамның өзара іс-қимыл зерттеу - қазіргі заманғы география негізгі проблемаларының бірі.

Сұрақтар:

1. Географиялық ғылымдар құрылымы қандай буындардан тұрады.
2. Географиялық ғылымдар классификациясына мысал келтір.
3. Географияны «синтездік», «синтетикалық», «интегральды-синтетикалық» деп анықтаған ғалымдармен келісесіз бе? Осы көзқарастармен келісу, келіспеу себептерін түсіндіріңдер?
4. Күрделі ғылымдар жүйесіндегі географияны жіктеудің әр түрлі амалдарын салыстыр, мысалы Э.Б. Алаев пен С.В. Калесник.

Әдебиеттер:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.

3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

Дәріс 3. Тақырыбы: Ғылыми білім жүйесіндегі география орны

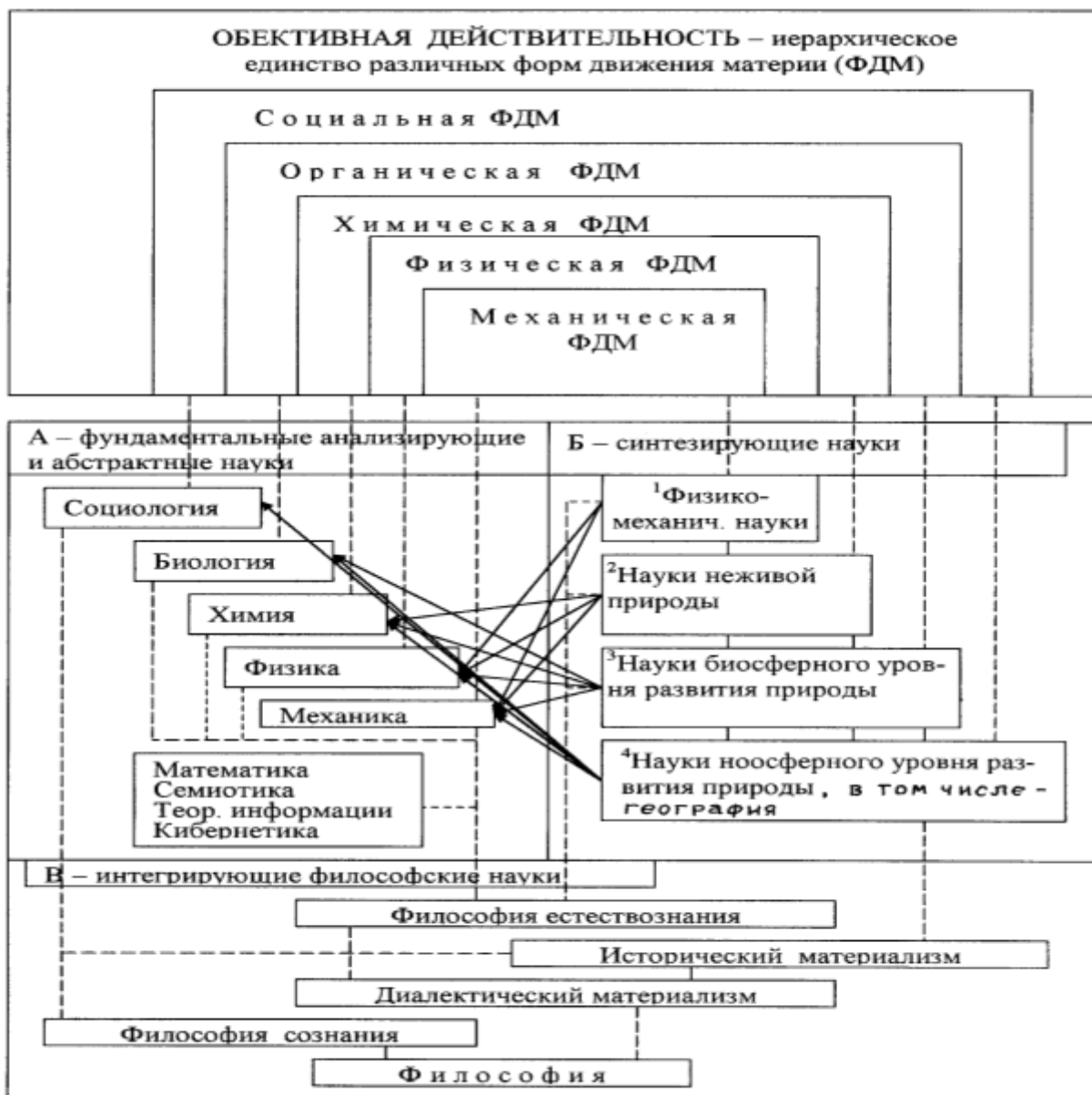
Мақсаты: географияның ғылымдар жүйесіндегі орның және басқа ғылымдармен байланысын анықтау

Дәріс жоспары:

1. Ғылымдар жүйесіндегі география.
2. География ашық ақпараттық жүйе ретінде.
3. Географияның басқа ғылымдармен байланысы.

Ғылымның әр тармағы бір-бірімен байланысты және ғылымның барлығы біртұтас екені біізге мәлім. Сондықтан ғылымдағы кез-келген жіктелу нақты емес. Әлбетте, әр түрлі критерийлерді негізге ала отыра ғылым жүйесін әр түрлі құруға болады. Жалпы принцип – табиғи байланыс және білгілі бір бір-біріне деген тәуелділік немесе зерттеліп отырған нысандардың иерархиясы. Қазіргі таңда бар классификация ішінде географияның орны анықталған. Бүкіл мамандар оны жаратылыстану және қоғамдық ғылымдар тоғысында қарастырады.

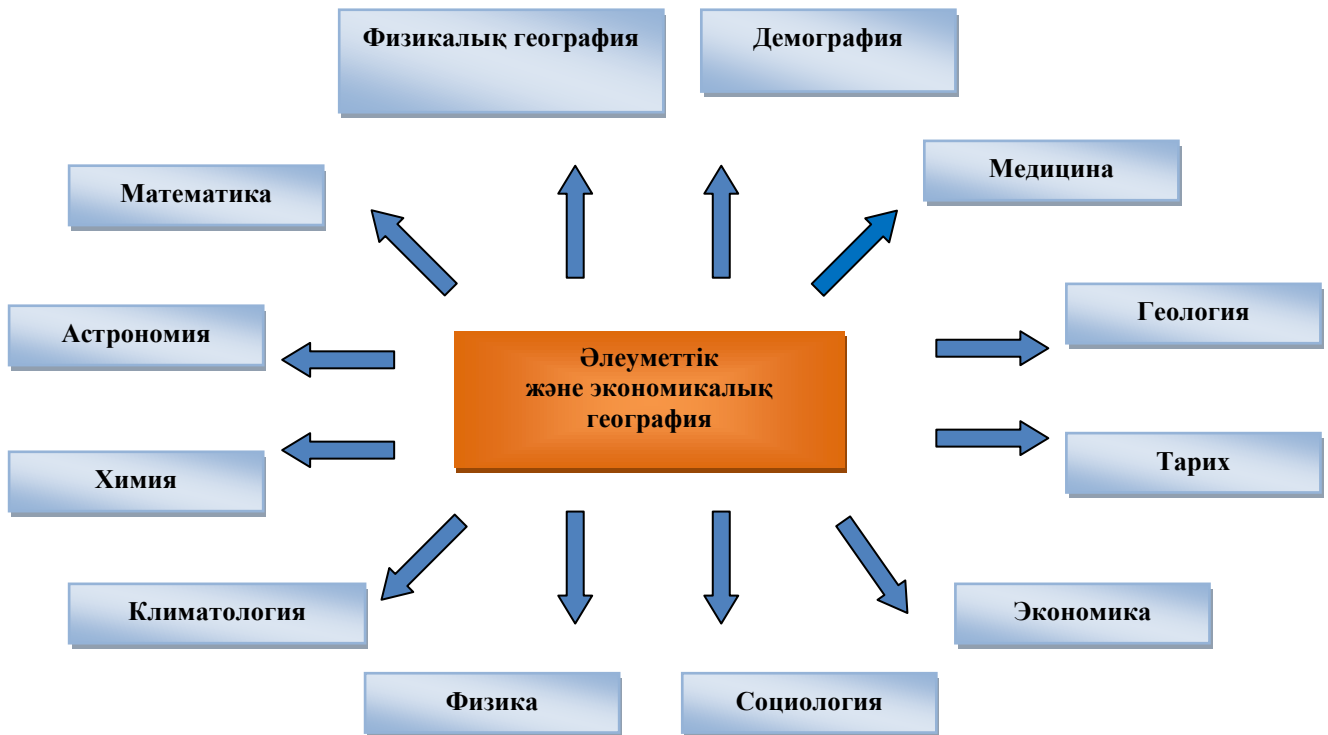
Энгельстің ғылымдар жүйесінің сызбасын дамыту барысында А. Ф. Асланикашвили және Ю. Г. Саушкин жаңа үш топты сызба ұсынды: а) фундаментальды саралаушы (әрқайсысы материя қозғалысына сай форманы зерттейді) және абстракты (механика, физика, химия, биология, социология, сонымен қоса – математика, ақпарат теориясы, кибернетика және т.б.); б) синтездеуші (антропология, психология, этнография, медицина; техникалық және ауылшаруашылық ғылымдары, сонымен қоса география және картография); в) философиялық интегралдаушы. Бізді 2-ші ғылыми топ қатты қызықтырды, алдымен «даму деңгейі ноосфера сатысындағы күллі процестерді синтездеуші ғылымдар, яғни адамның ақыл-есінің табиғатқа шешуші әсері деңгейінде, шегінде». Онда механикалық физикалық химиялық биологиялық және әлеуметтік қозғалу формалары қатысады. Табиғат пен қоғамдағы күрделі процесстердің түрлерін қазіргі ғылым түрлерінің негізгі бөлігі синтездейді». Оған дәлел география бола алады. Ол толыққанды және жердің ландшафтты қабатындағы кеңістікті уақыттық жүйедегі әр түрлі денелер мен құбылыстар арасындағы кеңістік қарым-қатынас процесін зерттейді. Оны қалыптастырушы ғылыми дисциплиналар табиғаттағы, әлеуметтік өмірдің жеке дара бөлігіндегі, жалпы қоғамда немесе табиғи-әлеуметтік кешендерді дәл сол қарым – қатынастарды зерттейді.

Сурет 7. Қазіргі ғылымдардың жіктемесі (А.Ф. Асланикашвили, Ю.Г. Саушкин бойынша)

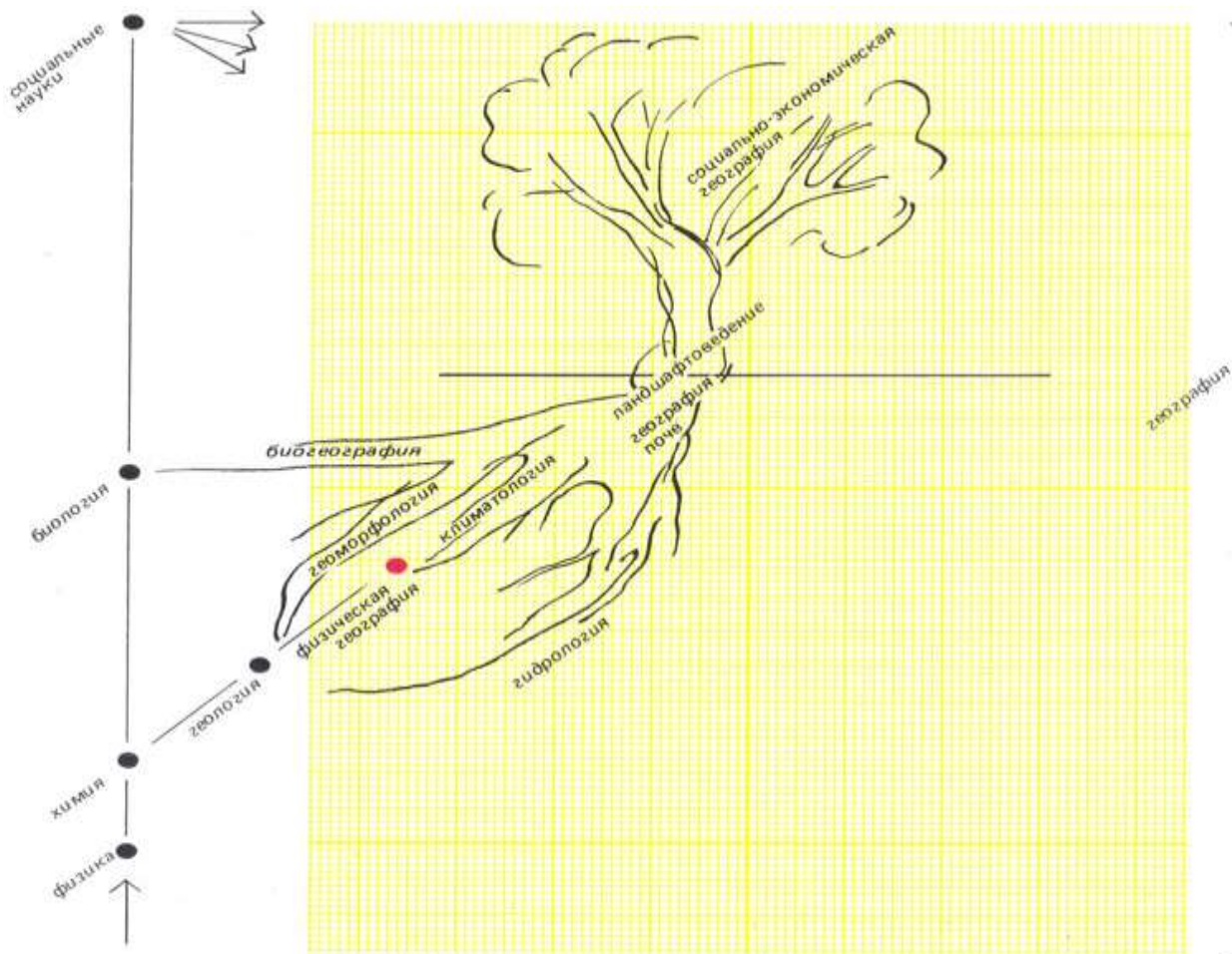
География жүйесінде келесілер бөлінеді: а) жаратылыстану, немесе физико-географиялық ғылымдар (жалпыжертану, ландшафттану и палеогеографияны), геоморфология, климатология, құрлық гидрологиясы, океанология, гляциология, геокриология, топырақ географиясы және биогеография, б) қоғамдық географиялық ғылымдар – жалпы және аймақтық экономикалық география, шаруашылық салалар географиясы, халық географиясы және саяси география; в) картография

Медициналық география және әскери географиясы - сондай-ақ, география, қолданбалы сипаттағы филиалы болып әртүрлі елдердің табиғаты туралы ақпарат қауымдастығы. Барлық географиялық секторларында әрбір ғылым өз әдістері мен зерттеу нысандары бар. Математикалық әдістер кеңінен климатология, океанография, гидрология пайдаланылатын, сондай-ақ басқа да біртіндеп география ғылымдарының енгізіледі. Көріп отырғанымыздай географиямен математика байланысты осыны көруге болады. саяси экономика, демография, өнеркәсіп, экономика, ауыл шаруашылығы, көлік, әлеуметтану және т.б. - экономикалық географиясы физикалық география және әлеуметтік ғылымдар де тығыз байланысты.

Сурет 8. Географияның басқа ғылымдармен байланысы

Ғылымдар классификациясында географияның орнын анықтау тек басқа ғылым салаларымен теориялық арақатынасын анықтауға ғана емес, оның ішкі бөліну принциптерін анықтауға да мүмкіндік береді. Демек географияның құрамына тек географиядағы материалдық қозғалыстарды зерттейтін дисциплиналар ғана емес, сонымен қатар география мен басқа ғылымдар тоғысында: топырақ биогеографиясы мен географиялық биология шегінде, геоморфология, геология, экономикалық және әлеуметтік география тоғысында. Оған қоса ландшафттану мен мемлекеттану осы географиялық білімнің ерекше синтезі болып табылады. Олай болса географияның құрылымы қозғалыстағы материяның географиялық және оның басқа формалар мен байланысының көрінісі деуге болады.

Сурет 9. Географияның басқа ғылымдармен байланысының қағидалық сұлбасы

Әлеуметтік экономикалық географияның ғылымдар жүйесіндегі орны туралы сұраққа үш түрлі көзқарас қалыптасқан. Бір ғалымдар оны экономикалық ғылымдар жүйесіне, басқалары тек география ғылымдар жүйесіне, үшіншілері қоғамдық-география ғылымдар жүйесіне жатқызған.

Экономикалық және әлеуметтік география ғылым ретінде географиялық, қоғамдық және теникалық ғылымдар жүйесінде байланыстық орын алады.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Сурет 10. Экономикалық географияның ғылымдар жүйесіндегі орны

География тарихи даму процесінде оның дифференциациясы, интеграциялауға қарсы тұра алмады. География нәтижесінде көптеген секторларға бөлінді, және әр түрлі бағыттарда оның таралуы, (В.В. Докучаев айтқан, жүз жыл бұрын атап өтті) ол тоқтаған жоқ әр түрлі географияның салаларының бүкіл жиынтығын терминдермен біріктіріледі: топ, отбасы, отбасын, ғылым кешенді жүйесі және т.б. В.Б. Сочавагеография ғылым қауымдастығының деп табысты атаған, бірақ бірте-бірте географияны ғылымдар жүйесі ретінде анықтау үйреніп болды.

География ғылымы жүйесінің барлық бөлімшелеріне арналған біркелкі таксономия әзірлеу барысында пайда болған қиындықтар оның 2 негізгі ішкі жүйесінің ерекше құрылымына байланысты. Табиғаттанушылық құрылымы қалыптасты. Оның құрамында айқын анықталған және бір-бірімен байланысты дисциплиналар бар екені белгілі болды. Бұл ішкі жүйе кең дамыды, яғни салалық дисциплиналардың бөлінуі аяқталды және оның әрі қарай дамуы тереңдеп, тереңірек түсіну, геожүйемен қалыптастырушы компоненттерді зерттеу бағытында дамуы тиіс. Қоғамдық географияның ішкі құрылымы және сыртқы шегі, яғни жанындағы басқа әлеуметтік дисциплиналармен шекарасы әзірге айқын. Қазіргі таңда бұл ғылым саласы өзіндік экспансия деңгейінде, ол өз қызығушылық шекарасына уақыт өткен сайын жаңа нысандарды кіргізіп тереңірек дамудың онына кең түрде дамып жатыр. Қазіргі кезде қалыптасқан өнеркәсіп географиясы, халықтық география сынды салалармен дами отыра бұл пәнде жаңа бағыттар байқалған, олардың қоғамдық география ғылымындағы ішкі жүйедегі болашақ «статусын» анықтау қиын.

Заманауи географияның феномені табиғаттың (физикалық география) және қоғамның (әлеуметтік және экономикалық география) заңдылықтарын зерттейтін ғылымдарды біріктіру және ел өз шекаралы аспектілерге (кеңістік) зер қояды.

Сұрақтар:

1. Географияның басқа ғылымдар арасындағы орның анықта.
2. Географияның басқа ғылымдармен байланысына мысал келтір.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

3. Географияның ғылымдар жүйесіндегі орның анықтаудағы туындаған қиындықтар? Қиындық туындау себебі?

Әдебиеттер:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.
2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.
3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

Дәріс 4. Тақырыбы: Географиядағы дифференциация және интеграция мәселелері.

Мақсаты: география ғылымындағы дифференциация мәселесін және интеграция тенденциясын қарастыру.

Жоспары:

1. Географиядағы дифференциация.
2. Географиядағы интеграциялық мәселелер.

Ертеректе география біртұтас болғаны белгілі. Ол сол кездегі жер беті табиғаты туралы білімнің барлығын қамтыған болатын. Сонымен қатар, сол табиғатты мекендеген халық туралы ілімді де қамтыды. Классикалық география (жер тану мен ел тану), шындығында, Жер туралы барлық ғылымды біріктірді және философиямен тығыз байланыста болды. Бір қызығы, Страбон өзінің «География в 17 книгах» деген еңбегін осы констатациядан бастайды. Басқаша айтқанды, Геродот, Анаксимандр, Сократ, Аристотель, Эратосфен, Страбондар шын мәнісінде ғалым-энциклопедистер болды. «Невелика была хитрость быть универсальным страноведом во времена Геродота или Страбона», - деген болатын Н. Н. Баранский.

Орта ғасырларда және ерте жаңа ғасырда, яғни XVII ғ. ортасына дейін география табиғат, халық және шаруашылық туралы біртұтас ғылым болып қала берді. Академик И. П. Герасимовтың сөзі бойынша география адамның шаруашылық қызметін қажетті табиғи жағдайлар, ресурстар туралы ғылыми біліммен толықтырып отырды, ішкі және сыртқы саяси әрекеттерді жақын және алыс елдердің толыққанды ақпараттарымен қамтамасыз етті. Ұлы Географиялық Ашылулар кезеңінде география өзінің «алтын ғасырын» бастан кешірді. Осы кезде біртұтас географиядан геология, биология деген жеке ғылымдар шыға бастады. Экономикалық географияның қалыптасуы жүрді: осы бағыттағы алғашқы еңбек деп В. К. Яцунский, Ю. Г. Саушкин итальяндық Лодовиконың еңбегін атады.

XVI ғ. жататын Гвиччарданидің «Описание Нидерландов» бар. Географиядағы дифференциация нышаны, сонымен қатар, голландық Бернхард Варениустың «Всеобщая география» атты кітабында қарастырылады.

Бұл процесс XIX ғ. мен XX ғ. басында қарқынды жүрді. Ол табиғаттың жеке компоненттерін түсіну үшін тәжірибеде қажет болды. Мамандандырылған физикалық-географиялық тәртіпте жеке ғылымдар бірінен соң бірі қалыптаса бастады - геоморфология, гидрология, климатология, гляциология, топырақ географиясы. Капитализм дамуының жан-жаққа кетуі, еңбектің территориалды бөлінуінің қиындауы, экономикалық аудандардың пайда болуы экономикалық географияның қалыптасуына себеп болды. Бірақ бұл географиямен, этнографиямен тығыз байланыста қала береді. Жаңа заманда осымен қатар табиғатты реттеуші-энциклопедист үстемдігін жойған жоқ (М. В. Ломоносов, Чарлз Дарвин, Чарлз Лайель, Карл Линней, Александр Гумбольдт, П. П. Семенов-Тянь-Шанский, В.В. Докучаев). Тек кейін ғана А. А. Борзов айтты: «Время Гумбольдтов прошло!»

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

География дифференциациясының басты кезеңі, басқа ғылымдардағыдай, жаңа заман. «Географияның су жинау алабында» бірінші, екінші, үшінші реттегі салалар пайда бола бастады. Сонымен қатар «ішкі», «еншілес» ғылыми дисциплиналар қалыптасты. Кейбір ғылымдар географиядан бөлінді. Басқалары геологиямен, биологиямен, экономикамен, тарихпен, саясаттанумен, физикамен, химиямен, техникамен байланыста қалды.

Бұл негізінде ХХ ғасырдың екінші жартысына тән. Бұл кезең ғылыми-техникалық революция кезеңі болды. Академик И. П. Герасимов айтқандай, ГТР әрқилы және әр түрлі факторларға шартталған. Солардың қатарына жататын тіпті жаңадан пайда болған фундаменталды мәселелерді атауға болады және саяси өзгерістер мен географияның салаларымен, басқа ғылымдармен өзара әрекеттесуінің өзгерісі жатады.

1845 жылы Орыс географиялық қауымдастығы пайда болғанда оның құрамында үш бөлім болды: физикалық география, экономикалық география және статистика, этнография.

Бұл факторлардың барлығы бірінші орынға география ғылымының мынадай методологиялық мәселелерін шығарды, яғни олар ақпараттық және теоретикалық деігейлердегі зерттеулердің арақатынасы, географиялық танымның дифференциация мен интеграция терең байланысының тенденциясы, оның дамуының мазмұны мен методологиялық аспектілері.

Кеңестік география дифференциациясы, бірінші орында, физикалық географиямен байланысты болды. Табиғи ортаның түрлі компоненттерін, оның табиғи ресурстарын тереңірек зерттеу мақсаты болып жылдам дамып жатқан мамандандырылған физикалық-географиялық дисциплинаның салалары саналды: геоморфология, климатология, гидрология, гляциология және т.б.. Биогеография кең көлемде дамыды. Жеке ғылыми дисциплина ретінде топырақтану қалыптасты. Географияның шаруашылықта және халық географиясында зерттеу мамандандырылған жаңа ғылыми дисциплиналардың пайда болуы бірге жүрді.

Нәтижесінде дифференциация мен интеграция, анализ бен синтез арасындағы қажет диалектикалық тепе-теңдік белгілі бір мөлшерде шығындалды. Өз кезегінде ол орталық тенденцияның күшеюіне әкелді. Географтар осы кезде географияның бөліктерге бөлінуі өзінің нысансыз қалуына әкеліп соғуы мүмкін деп қорқынышпен жаза бастады. Оны король Лирмен салыстырды, себебі ол кезінде бар байлығын қыздарына таратып, өзі кедейге айналған. Академик Д. В. Наливкин тіпті географияның жарты ғасырдан кейін классикалық ғылымдар қатарынан жоғалып, жеке дисциплиналарға бөлініп кететінін айтқан. Бұл болжауларда асыра сілтеушілік болса да, негізінде бұл сөздердің жаны болды. 1959 жылы И. М. Забелин ботаника өсімдікті «өзіңе алды», зоология – жануарлар әлемін, геология – тау жыныстарын, геоморфология - рельефті, климатология - климатты, океанология - мұхиттарды және т.б. деп жазып кеткен. Осыдан шығатын қорытындыға сай, экономика географиядан халық шаруашылығын, ал этнография мен демография – халық орналасуын «алды».

Көптеген ғалымдарды мазалаған үлкен дау физикалық және экономикалық география арасында пайда болды. «Мен басқа елдерге қарағанда, біздегі физикалық және экономикалық географияның арасында өте үлкен бөлінушілік жатыр деп айтуым» - деп жазды Н. Н. Баранский. Бұған қоса, бұл бөлінушілікте тек дифференциация процесі ғана негіз болған жоқ, сонымен қатар табиғи мен қоғамдық заңдылықтарды араластыруға қарсы болған методологиялық қағидалар себеп болды.

Нәтижесінде 1965 жылы И. П. Герасимов география ғылымында «шындығында да дағдарыстың» болғанын айтты. Әрине, оның себептері әртүрлі болды. Дифференциация география ғылымының заманауи деңгейіне де тән. Я. Г. Машбиц ойынша география ғылымына 88 ғылыми дисциплина кіреді.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

В. И. Вернадский кезінде мынадай болжам жасаған болатын: барлық ғылым зерттеу нысаны бойынша топтастырылмайды, ол негізгі мәселесі бойынша жіктеледі деген болатын. Шынымен де, ГТР заманында дифференциациямен қатар жеке сфералар арасындағы барьерлерді жоятын қарсы процесс қарқынды түрде пайда бола бастады. Мысалы, Жер туралы ғылыми кешенде интеграция әртүрлі болуы мүмкін. Айырмашылығы, біріншіден, ғылымдардың түйіндесуі, яғни, бір ғылымнан екінші ғылымға ауысу (мысалы, физика мен химия арасында) кезіндегі шекара тегістеледі; екіншіден, ғылымдардың ауысуы, бұл сол бір нысан әртүрлі ғылымдар негізінде зерттелген жағдайда болса жүзеге асады (мысалы, ғарыш кеңістігінде); үшіншіден, бір ғылымның екіншіге методологиялық кірігуі (мысалы, математикалық әдістердің көптеген ғылымдарда пайдаланылуы); және де төртіншіден, «шекаралық» ғылыми дисциплиналардың пайда болуына себеп болатын толық интеграция (биохимия, биофизика, геофизика, радиофизика, эконометрия, геохимия, астрофизика және т.б.).

Мұның барлығы географияға қатысты. Географиялық білімнің синтезі географияның біртұтастығын фундаменталды ғылым түрінде сақталуын қамтамасыз етеді. Бұл методологиялық мәселенің ядросы болып табиғи және қоғамдық географияның «соқтығысуы» табылады. Ал мұның шешімі үшін географтар философтармен, социологтармен, экономистермен, тарихшылармен бірігуі керек.

Бұл қазіргі географияның алдында тұрған фундаменталды тапсырмалардың бірі болып табылады және қоғамның территориялды ұйымдасуының деңгейін көтеру, табиғи ресурстарды рационалды пайдалану, қоғамдық өндірістің болашақта дамуы, халық қызметінің және өмір сүру жағдайының жан-жақты қамтамасыз етілуі мақсатындағы қоршаған ортаны қорғау мен қоршаған ортаны қайта қалпына келтіру барысындағы ғылыми негізді жасаумен байланысты. Бұл тапсырмалардың барлығы келешекте географияның біртұтастығын нығайту жолындағы қосымша ынталандыру шарасы болмақ.

Географияның «жайылуын» қалай да алдын-алу талпыныстарын **интеграциялық потенциал** ретінде қолдану соңғы онжылдықта бірнеше рет қолданылған. Бұған батыстық ғалымдардың еңбектері және орыс тіліне аударылған кітаптар да дәлел бола алады. Орыс ғалымдарының ішінде алғаш болып географиядағы интеграциялық потенциал туралы жазған академик . И. П. Герасимов болды. Физикалық және экономикалық географияның «ажырауына» қарсы пікір айтқандар көп болды. Олардың қатарында академик В. И. Вернадский, Л. С. Берг, В. Н. Сукачев, Б. Б. Польшов, К. К. Марков, ал экономикалық географтардан Н. Н. Баранский, Н. Н. Колосовский, И. А. Витвер, В. А. Анучин, Ю. Г. Саушкин, А. А. Минц, И. М. Маергойз, И. В. Комар, С. Б. Лавров болды. Сонымен қатар «жалпы география», «кешенді география», «біртұтас география» деген атаулар да ұсынылған болатын.

Сұрақтар:

1. Географиядағы дифференциация жақтастары болып келетін географ-ғалымдарды атаңыз.
2. Географиядағы интеграция жақтастары болып келетін географ-ғалымдарды атаңыз.
3. Сіз қай көзқарастықты таңдайсыз? Жауабыңызды толық түсіндіріңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.
2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.
3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс 5. Тақырыбы: География ғылымының даму тарихы

Мақсаты: география ғылымы дамуының негізгі кезеңдерін сипаттаңыз.

Жоспары:

1. Антикалық кезең.
2. Ортағасырдағы географиялық білімнің дамуы.
3. XVI-XIX ғасырдағы география.
4. Кеңестік кезең.
5. География дамуының қазіргі кезеңі.
6. Қазақстандағы географияның дамуы.

География – ежелгі ғылым. Шынайы географиялық мәліметтер IV-III мыңжылдықтардан бастап қазіргі заманға дейін жеткен және олар Вавилонға, Мысырға, Ежелгі Қытайға тән. Ежелгі карталар мен жоспарлар, сызбалар, саяхаттар туралы мәліметтер сақталған. Басқа ғылымдардағыдай, география өзінің дамуында бірнеше ірі кезеңдерді бастан өткерді.

Антикалық Жерортатеңіздік өркениет (Ю. Г. Саушкин бойынша) немесе құл иеленушілік кезіндегі география. Б.з.д. IV ғ. – б.з. V ғ.. Антикалық кезеңдегі жаратылыстану ғылымы сараланбаған болды. Сондықтан географтар бір уақытта философ та, астроном да, математик та болды. Негізгі жетістіктері: а) Жердің шар тәріздес екендігін ойша елестету және кейіннен оны дәлелдеу (Фалестің милеттік немесе ионийлық философиялық мектебі); б) карталар мен жоспарларды құрастыру, географиялық координаталарды анықтау, параллелдер мен меридиандарды, картографиялық проекцияларды енгізу (К. Птолемей); в) б.з.д. III ғасырда Эратосфеннің география терминін қолданысқа енгізуі және оның Жер көлемін анықтауы; г) географиялық ғылымның дифференциациялық салалары: гидрология, метеорология, океанология (Аристотель); Страбон (б.з.д. I ғ.) – геоморфология мен палеогеографияның атасы; д) 17 томдық Страбон Географиясында елтанудың қалыптасуы; е) бірінші мелиоративті гидротехникалық жұмыстардың географиядағы қайта қалыптастырушы бағыттардың бірі ретінде.

Ортағасыр (XV ғ. ортасына дейін). Географияның қалыптасуында маңызды орынға ие болғандар араб ғалымдары мен саяхатшылары еді. Олар 1325-1349 жылдары саяхаттаған Ибн Сина (Авиценна), Бируни, Идриси және ерекше атап өтетіні Ибн Батута. Ұлы Еуропалық саяхатшы Марко Поло. Тверлық көпес Афанасий Никитин Каспий теңізі мен Қара және Арабия теңіздерін басып өтіп, Үндістан жағалауына жеткен. Сол жердің табиғатын, өмірін, халқын сипаттап жазып қалдырған.

Ұлы Географиялық Ашылулар кезеңі (XV-XVII ғғ.).

Бұл кезеңде Х. Колумб Американы ашқан, Васко да Гама Үндістанға дейін жүзіп барған, Ф. Магеллан дүниежүзін айналып шыққан болатын. Жер шарының шар тәріздес екендігі мойындалған кезең. Әлемдік мұхиттердың біртұтастығы дәлелденді. 1515 жылы Леонардо да Винчидің картасында гипотетикалық тұрғыда Оңтүстік материк көрсетілген болатын.

Географиялық картография екі белгілі жағдаймен сипатталады: Меркатордың (1512-1594) материктер мен олардың жағалық сызығы көрінетін картаны жасауымен және Орыс мемлекетінің Үлкен сызба картасын құрастырумен байланысты.

ҰГА теоретикалық қорытындысы Б. Варениустың (1850) жалпы географиясында келтірілді. Онда географияның мәні анықталды, жеке және жалпы болып бөлінуі көрсетілді, айтарлықтай назар мұхиттарға бөлінді.

XVII-XVIII ғғ. географиядағы жарқын жетістіктер: а) шығыстағы орыс жаһанкездерінің интенсивті қозғалысы (Е. П. Хабаров, В. Д. Поярков, С. И. Дежнев, В. В. Атласов и др.); б) 1739 ж. М. В. Ломоносовтың Географиялық департамент құруы; в) Сібір мен Таяу Шығысты зерттеу мақсатындағы Петр I бастамасымен ұйымдастырылған экспедиция (Д. Г.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

Миссершмидт, В. Беринг, А. И. Чириков); г) Иван Кирилловтың Ресейді сипаттауы «Цветущее состояние Российского государства с 1731г»; д) 1745 ж. Ресей империясында Ғылым Академиясының Атласы құрастырылды; е) В. Н. Татищевтің бірінші географиялық ғылымдардың ғылыми жүйесі; ж) М. В. Ломоносовтың географиялық жұмыстары мен қызметі; 3) Екатерине II кезіндегі Ресейдегі басты межелеу – жерді пайдаланудың кадастры.

XVIII-XIX ғғ. Батыс Еуропадағы география. Бұл кезең біршама ауқымды ашылулармен (Д. Кук, Д. Ливингстон және т.б.) және теоретикалық географияның құрастырылуымен (С.И. Кант, К. Риттер, Э. Реклю, И. Тюнен) сипатталады. Географияға елеулі үлес қосқан А. Гумбольдт, ірі географ-теоретик және атақты саяхатшы. Географияға салыстармалы әдісті енгізді. Орталық және Оңтүстік Американы, Оралды, Алтайды, Каспий теңізі маңын, оңтүстік-батыс Сібірді зерттеген. Солтүстік жарты шардың изотерм картасын алғаш болып құрастырды. Картада жер беті рельефін көрсетуге қажет изогипстарды ұсынды. 600-ден астам еңбектің авторы, сонымен қатар бес томдық Ғарыш еңбегінің авторы.

Орыстың жер шарын айнала саяхаттаған ғалымдары И. Ф. Крузенштерн және Ю. Ф. Лисянск, Ф. Ф. Беллинсгаузен мен М. П. Лазаревтің Антарктиданы ашуы. 1832 ж. Әскери Академияның Генералды штабында география мектебі ашылды. 1845 жылы Петербургте Орыс географиялық қоғамы құрылды және оның мектебі пайда болды (Ф. П. Литке, П. П. Семенов-Тян-Шанский, Н. М. Пржевальский, П. А. Кропоткин, Н. Н. Миклухо-Маклай, А. И. Воейков, В. А. Обручев, П. К. Козлов және т.б.).

1884 жылы Мәскеу университетінде Д. Н. Анучинның басшылығымен алғашқы география кафедрасы құрылды (география және этнография, антропология кафедрасы). Осының негізінде Мәскеу университетінде Анучиннің географиялық мектебі қалыптасты. Петербургтегі географиялық мектептің атауы В. В. Докучаев және А. И. Воейковтың аттарымен байланысты.

XX ғ. басындағы жетістіктер қатарына 1909 жылы 6 сәуірдегі америкалық полярлық саяхатшы Р. Пиридің Солтүстік полюсті бағындырғанын жатқызуға болады. Норвегиялық полярлық зерттеуші Р. Амундсен 1911 жылы 14 желтоқсанда Оңтүстік полюсті бағындырды.

География дамуындағы кеңестік кезең. Бұл кезең өте нәтижелі болды. Ол тек әлемдік география ғана әсер еткен жоқ, сонымен қатар экологиялық ғылымға да әсерлі болды.

Табиғатты, халықты, елдің шаруашылығын зерттеудегі көптеген экспедициялар жалғасын тапты. Сонымен қатар Солтүстік теңіз жолын бағындыруға құрылған СП-І И. Д. Папаниннің экспедициясы (1955 жылғы Кеңестік антарктикалық экспедиция) да, Әлемдік мұхитты зерттеу және т.б. экспедициялар да өз жалғасын тапты.

К.К. Марковтың 70-жылдардағы бастамасымен Әлемдік мұхит географиясы қарқынды дамыды. Оның нәтижесінде мұхиттың физикалық және экономикалық географиясына арналған жеті томдық серия басылып шықты.

Ғылым мен практиканың картографиялық қамтамасыз етілуі жақсара түсті. Мемлекеттік топографиялық, тематикалық карталары жасалды, Үлкен кеңестік әлем атласы (1937), физикалық-географиялық әлем атласы (1964), аймақтық және мамандандырылған атластар шығарылды.

Әртүрлі географиялық мектептер қалыптасты, Оның ішінде кешенді де, аймақтық та физикалық география мектептері болды (А. А. Борзова - Л.С. Берга - Н.А. Солнцева мектебі, А.А. Григорьевтің академиялық мектебі - И.П. Герасимов мектебі), И.С. Щукиннің геоморфологиялық мектебі - А.И. Спиридонов мен И.П. Герасимов - Ю. А. Мещеряков; ландшафттық-геохимиялық мектеп Б.Б. Полюновтың - А.И. Перельман - М.А. Глазовской және экономикалық-географиялық мектеп Н. Н. Баранскийдің - Н.Н. Колосовскийдің - Ю. Г. Саушкиннің және т.б..

География ғылымының жүйесі, оның дифференциациясы география ғылымының салаларында (мысалы, тоңтану, ботаникалық география) және интеграция дамыды.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Географиялық қабықты және оның компоненттерін зерттеудің жаңа әдістері қалыптасты және қолданысқа енгізілді (геохимиялық, геофизикалық, картографиялық, палеогеографиялық, математикалық, аэроғарыштық).

Университеттер мен педогогикалық ЖОО-да академиялық география институттары мен географиялық факультеттері ашылды. 1918 жылы Өндірісті-географиялық бөлім ашылды, кейіннен оның ізімен Геоморфологиялық институт (1930) пайда болды. Содан кейін физикалық география институты (1934), ал 1936 жылы КСРО ҒА география институты бой көтерді. Сібірде (Иркутск қ.) және Таяу шығыста (Владивостокта) география институттары ашылды. Ғылыми және ғылыми-танымал географиялық журналдар пайда болды, жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған тұрақты басылып шығатын КСРО табиғатын сипаттар жазған кітаптар, монографиялар жарыққа шықты.

Мәскеу университетіндегі Д.Н. Анучиннің ғылыми мектебі. Ғылыми мектеп дегенде көз алдымызға келетіні біртұтас теоретикалық және методологиялық көзқарастағы, біркелкі ойлайтын және ұқсас әдістер пайдаланатын ғалымдар тобы мен оның көшбасшысы. Ғылыми мектептердің маңызды ерекшелігі – ұстаздан кейінгі шәкірттың сабақтастығы. Ғылыми мектеп – ол кең көлемдегі түсінік. Мектептер саны немесе бірігу мәні (ЖОО-да профессор жанында, ғылыми журнал жанында, академиялық лаборатория, проблемалы семинар) жағынан, мектептердің өмір сүруі уақыты бойынша және т.б. айырмашылық жасауы мүмкін. Ғылымға көптеген атақты мектептер таныс. Мысалы, академиктер физик П. Л. Капиц немесе физиолог И. П. Павловтың мектептері.

Орыс географиялық қауымдатығының ғылыми мектептері. Бұл мектептер жайлы әдебиеттерде толықтай ақпарат бар дерлік. Қауымдастықтың дәстүрлі мерейтойында жарыққа жаңадан басылым шығып отырады. Мысалға, жүзжылдыққа арнап академик Л. С. Берг жүз жылдағы Бүкілодақтық Географиялық қауымдастық (1946) деген кітап шығарды. 1970 жылы академик С. В. Калесниктың басшылығымен 125 жылдыққа арнап ұжымдық монография жарыққа шықты. 1995 жылдық тамызында 150 жылдыққа арнап ұжымдық монография жарыққа шықты. 150 жыл атты еңбек А. Г. Исаченконың (М., 1995) басшылығымен шықты. Географиялық қауымдастықтың ғылыми мектептері туралы қысқаша В. С. Жекулиннің «Введение в географию» атты кітабында айталады.

XX ғ. шетелдік географиясы. XIX-XX ғғ. шетелде географияның компиляцияға ұшырауы туралы қауіп пайда болды. Бірақ, уақыт өте келе бұл қауіп сейілді. XIX ғ. соңында кәсіби ұйымдар қалыптасты: әртүрлі мемлекеттердің географиялық қоғамы (бірінші болып - 1821 ж. Францияда), 1871 жылы Халықаралық географиялық конгресстердің өткізілуі, 1922 жылы Халықаралық географиялық одақтың құрылуы. Ұлыбритания, АҚШ, Австралияда ғасырдың алғашқы жартысында территорияларды аудандастыру, ауыл шаруашылығына арнайы жер бөлу жұмысы кең етек алды (Л. Хербертсон, Д. Уиттлси, Д. Стемп, К. Кристиан). Ерекше рөлді табиғат компоненттері мен адамның қоршаған ортамен үлкен емес территориядағы арақатынасы идеясы ойнады. Негізгі назар – кеңістіктік морфологиялық құбылыс, картографиялық және аудандастыру әдістерін ойлап табу. Бұл мәселелерді шешуде елеулі үлес қосқан Германияда З. Пассарг, Э. Банзе, А. Пенк, О. Шлютер, К. Тролль, Й. Шмитхюзен, АҚШ-та - К. Зауер, И. Боуман. Францияда аймақтық география мектебі қалыптасты. Оның мақсаты аймақтардың кешендік сипаттамасын жасау болды (П. Видаль де ла Блаш, А. Деманжон, Э. Мартонн, Ж. Боже-Гарнье).

Ч.Дарвиннің еңбегінің нәтижесінде географияға даму, эволюция сияқты идеялар енді. Биогеографияда уақыт бойынша өзгеру идеясы Ф. Клементстің өсімдік жамылғысының ауысуы туралы жұмысынан кейін пайда болды. АҚШ-та (К. Зауер), Ұлыбританияда (Х. Дэрби) тарихи-географиялық мектептер ашылды. К. Зауер адам экологиясының негізін қалады, табиғат пен адам арақатынасын зерттей отырып, географиялық ғылымның біртұтас негізін көрді. Оның ойынша географияның негізгі міндеті – табиғи ландшафттың мәдени ландшафтқа ауысу процесін зерттеу.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

XX ғ. саяси жағдайлары. Геосаяси теориялар дамыды(Ф. Ратцель, Р. Челлен, Х. Маккиндер).

XX ғ. II жартысында кеңістіктік анализдерді математикалық, соның ішінде геометриялық және аэроғарыштық әдістерді пайдалана отырып қалыптастыруға негізделді. Көшбасшы болып англо-американдық географтар шықты. Негізінде әлеуметтік-экономикалық бағыттағы географтар болды: Ф. Шефер, Б. Берри, В. Гаррисон, П. Хаггет, В. Бунге, У. Изард.

Шетелде 60-70 жж. географиялық зерттеулерде экологизация түсінігі пайда болды, көптеген географтар экологияда адамды басты зерттеу нысаны ретінде көрді (Д. Стоддарт, А. Гоуди, Г. Хаазе, И. Симмоне, Ф. Хэр). Әсіресе, экологизация климатологияда айқын көрінді. Табиғи апаттарда және оны әлеуметтік-экономикалық шынайылықта салыстыруда зерттеу көлемі артты (Г. Уайт, Р. Чорли, Д. Паркер).

70 ж. жаһандық және аймақтық экологиялық проблемаларды шешуде табиғатты пайдалану, табиғатты қорғау сияқты мәселелер негізінде ландшафт экологиясы ұсынылды. Атақты ландшафттық-экологиялық зерттеу орталықтары Нидерландыда (И. Зонневельд, Р. Йонгман, П. Опдам), Словакияда (М. Ружичка, Л. Миклош), Ұлыбританияда (Р. Хейнес-Янг, Р. Бунс), Швецияда (М. Изе), Данияда (Е. Брандт), Францияда (М. Годрон, А. Декам), АҚШ-та (Р. О'Нейл, Р. Форман, Дж. Ву, М. Тернер, Р. Гарднер, Д. Уинс), Польшада (Е. Солон, Л. Рыжковский, А. Рихлинг), Германияда (Х. Лезер, о. Бастиан), Израильде (З. Навех), Австралияда (Р. Хоббс), Норвегияда (г. Фрай) қалыптасты. 1982 жылдан бастап Ландшафт экологиясының Халықаралық Ассоциациясы пайда болды (IALE).

Ландшафт экологиясының негізгі қолданбалы мағынасы жерді пайдалану мен ландшафтты жоспарлауға негізделеді. Ландшафтты жоспарлауда шешілетін өзекті сұрақтар қатарында жерді пайдалану түрлерінде ландшафттың кеңістіктік құрылымын қалай кіргізуге болады, жерді пайдаланушылардың қайшы көзқарастарын қалай ескеруге болады, ландшафт дамуына қандай процестер мен факторлар әсер етеді деген сияқты мәселелер бар.

XX-XXI ғғ. шетелдегі ландшафт экологиясының негізгі теоретикалық мәселесі ландшафттық процестердің рационалды көлемін зерттеу және иерархияны анықтау болып табылды. Ландшафтты зерттеу полимасштабты. Мәселе аймақтық масштабтағы табиғатты пайдалану мен жергілікті масштабтағы мәліметтерді жинақтауда туады.

Ертеректегі академиялық деңгейдегі зерттеу орталықтарының бірі болып саналатын Қазақстандағы және Орталық Азиядағы жалғыз ғылыми-зерттеу институт – География институты. Қазіргі таңда География институты – ҚР білім және ғылым министрлігінің жүйесіндегі негізгі ұйым болып табылады. Ол табиғат пен адамзат арасындағы мәселелерді кешенді түрде шешуге тырысады. Институттың зерттеулері экологиялық проблемаларды шешуге және республика геожүйесінің табиғи-ресурстық потенциалын бағалауға бағытталған. Институт құрамында 9 лаборатория жұмыс істейді.

Институт өзінің қызметінде халықаралық деңгейдегі келесі негізгі географиялық бағыттарды дамытты: гидрология, гляциология, геоморфология, ландшафттану, картография, Соынмен қатар мемлекет ішілік және мемлекет аралық жобаларда ғылыми және ғылыми-қолданбалы мәселелерді шешуге ат салысты (Арал маңы, Балқаш маңы, Каспий маңы, Семей аймағы және т.б.).

Негізгі ғылыми жетістіктер: геогрфиялық жүйеде теоретикалық негіздердің, әдістердің, болжамдардың, бағалаулардың қалыптасуы, соның ішінде су ресурстарын қадағалау, Қазақстандағы аймақтарда су таралуының ерекшелігін ескеру. Нәтижесінде ҚР ұлттық, салалы, аймақтық деңгейлердегі картографиялық атластары жасалынып шықты. Және де ішкіконтиненталдық мұздықтар жүйесіндегі су балансының, мұздықтардың өзгеру динамикасының теориясы мен әдісі жасалынды.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Институт еңбектері: «Вводные ресурсы Казахстана: оценка, прогноз, управление» (Медеу А.Р., Мальковский И.М., Толеубаева Л.С.); «Управление гидрозкосистемой бассейна озера Балкаш», «Географические основы водообеспечения природно-хозяйственных систем Казахстана»; «Ландшафтно-экологические проблемы природопользования приграничных территорий РК» «Опустынивание центральной Азии: оценка, прогноз, управление».

Институт ұжымымен дайындалған және басылымға шыққан: ҚР Ұлттық Атласы, Атырау, Маңғыстау облыстарының Атласы, табиғи және техногендік қауіп пен төтенше жағдайлардағы қауіп-қатер атласы.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің ғалым-географтарының ғылыми зерттеулерінде географиялық ғылымның теориясы практикамен қатар жүруі қажет екені анықталды. География факультетінің ғалымдарының ғылыми зерттеулерінің негізгі бағыты Қазақстанның табиғи ресурстарын кешенді зерттеу мәселесімен және оларды рационалды түрде қолдану, табиғатты қорғау мәселесін шешумен байланысты. Ландшафттану, ландшафт геохимиясын зерттеу, Қазақстан өзендерінің гидрологиялық режимін анықтау, ауа-райын болжау, атмосфералық ауаның ластануын алдын-алу, геоэкология, гляциологиядағы экологиялық мәселелерді шешу, өндірісті орналастыру мен туризмді дамыту мәселелерінде көптеген жетістіктерге жеткен.

Қазақстандағы география ғылымының дамуына елеулі үлес қосқан ғалымдар: проф. В.А.Соколов, проф., Қазақстандағы геоморфологияның негізін салушы М.Ж.Жандаев, Г.Г.Муравлев, З.П.Коженков, В.И.Коровин, проф. А.В.Чигаркин, У.А. Джолдасбеков, кор. НАН РК А.Р. Медеу, Ж.Д. Достай, ФЖ. Акеанова, академик НАН РК А.С. Бейсенова, Г.В. Гельдыева, проф. Г.М. Джаналеева және т.б..

Сұрақтар:

1. География ғылымының қалыптасуының негізгі кезеңдерін сипаттау.
2. География ғылымының дамуына үлес қосқан ғалымдарды атаңыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.
2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.
3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

Дәріс 6. Тақырыбы: Географиядағы ғылыми мектептердің мәселелері.

Мақсаты: географиядағы ғылыми мектептермен танысу.

Жоспары:

1. «Ғылыми мектеп» түсінігі.
2. Географиядағы ғылыми мектептер классификациясы.
3. Қазақстандағы географияның ғылыми мектептері.

Географиялық білімнің дамуында маңызды орынды ылғи да атақты ғалымдар алды. Бұл есімдер қатарында Б. Варениус, М. В. Ломоносов, В. И. Татищев, А. Гумбольдт, К. Риттер, А. Геттнер, П. П. Семенов-Тянь-Шанский, Ф. Рихтгофен, У. Дэвис, П. Видал де ла Блаш, В. В. Докучаев, Д. С. Берг, Н. Н. Баранский, В. Э. Ден, А. А. Григорьев және т.б. көптеген географияның атақты тұлғалары бар. Бірақ олардың еңбектері жаңа ғалымдардың ойынан шықпаған кезде болды, әділетті бағаланбады. Тек уақыт өте келе ғана «қабылданды». Тіпті атақты деген ғалымдардың өздерінің шәкірті, артынан қалған мектебі де болмаған жағдайлар

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

болды. Географиядағы **ғылыми мектеп** мәселесі әлі де болса жасалынып шыққан жоқ. Жалпы түрде ғылыми мектеп түсінігінде әртүрлі жастағы ғалымдардың бірігіп, басшымен, жетекшімен бір бағытта жұмыс жасауы жатыр. Жетекші талантты ғалым, ғылыми идеяға бай, ғылымды ұйымдастыра білетін, ғылыми бағытта көшбасшы бола алатын ғалымдардың ерекшеліктерін ұштастырады. Ғылыми мектептер өзінің дәстүрімен, проблемасымен, зерттеу жоспарымен, басты тұжырымдамасымен, зерттеу әдісі және стилімен ерекшеленеді. Масштабы бойынша - ғылыми мектептер жергілікті, жалпы ұлттық, жеке ұлттық; ал бағыты бойынша – кешенді, дисциплина аралық, салалы болып жіктеледі. Сонымен қатар, мектептер шәкірт санымен де, жасап шығарылған жұмыс көлемімен де ерекшеленеді. Ірі ғылыми мектептер дамиды, тамыры беки түседі. Ғылыми мектептердің *қалыптасуының келесі критерийлері* анықталды:

- біріншіден, бұл мектеп өзі дайындайтын қоғамдық тәжірибе;
- екіншіден, мұндай мектептерді қалыптастырушылар өте батыл, жұмысқа қабілетті, мақсатқа жете білетін, шәкірттері мен орнын басатын лайықты шәкірттерді көп тәрбиелеген, оларды білімге, зерттеулерге қызықтырып, ынталандырып отыратын адам;
- үшіншіден, ғылымның даму жолы, оның тарихы, жетістіктері мектептердің дамуына себеп болады;
- төртіншіден, топтың жігерлігі, сүйікті іске деген жауапкершілік, жастарды қызықтыра білу.

Осы критерийлер аясында, Ю. Г. Саушкин (1976) XIX – XX ғ. басында қалыптасқан келесі ғылыми мектептерді атап өтті:

П.П. Семенов-Тянь-Шанскийдің ғылыми мектебі (Орыс географиялық қауымдастығының мектебі – ОГҚ). Семенов-Тянь-Шанский университетте сабақ беріп көрмеген, бірде-бір шәкірті жоқ ғалым, бірақ 40 жылдай Орыс географиялық қауымдастығын басқарған және оны жас зерттеушілерге, саяхатшыларға, мұхиттанушыларға, картографтарға, экономистерге лайықты керемет қауымдастыққа айналды. ОГҚ Семенов-Тянь-Шанский тұтас географтар ұрпағын тәрбиелеп шығарды.

Д.Н. Анучин қалыптастырған университеттік географиялық мектеп, ол Мәскеу университетінің аясында құрылды. 1884 жылы Ресейде тұңғыш география кафедрасы ашылып, оны Анучин өзі басқарды.

В.В. Докучаевтың ғылыми мектебі – бұл мектеп геологияны да, минералогияны да, топырактануды да, ботаниканы да, орманды оқытатын саланы да қамтыды. Бұл мектепті тек географиялық бағытта деуге болмайды. Ол көп салалы болды. Бұл мектеп түрлі саладағы ғалымдарды дайындап шығарды: географ-ландшафттанушы, биогеограф, гляциолог, геоморфолог, палеогеограф және т.б..

Осы кезде батыстық географиялық мектептер де қалыптаса бастады, мысалы, неміс мектебі (О. Пешель, Ф. Рихтгофен, Ф. Ратцель және т.б.) және француздық «адам географиясы мектебі», оның негізін қалаған П. Видаль де ла Блаш. XX ғ. кеңестік географияда бес *«табиғи-географиялық» мектеп* қалыптасты: А.А. Борзов пен Л.С. Бергтің физикалық-географиялық мектебі; В.Г. Глушков – С.Д. Муравейскийдің географиялық-гидрологиялық мектебі; Ю. М. Шокальский – Н. Н. Зубовтың океанологиялық мектебі; В. И. Вернадский – Б. Б. Полюновтың географиялық-геохимиялық мектебі; В. Н. Сукачевтың биогеографиялық мектебі.

Сонымен қатар В. М. Четыркин басқарған Ленинград университетінің экономикалық-географиялық мектептерін атап өтуге болады. Географиядағы ғылыми мектептердің келесідей *иерархиялық деңгейлерін* көрсетуге болады:

- 1) *жалпы ұлттық* (ерте кеңестік) ұлттық географиялық мектеп;
- 2) *жалпы географиялық мектептер* (мысалы, елтанудағы жалпы немесе кешенді мектеп);

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

3) *дисциплина аралық* мектептер (экологиялық-географиялық, табиғатты пайдалану мен ресурстық цикл);

4) жеке география ғылымының мектептері (салалы – физикалық география облысында, әлеуметтік-экономикалық география, тарих және географиялық ғылым методологиясы және т.б.);

5) *ғылыми бағыт мектебі* – жалпы географиялық сипаттағы, ландшафттанудағы, геоморфологиядағы, биогеографиядағы, гидрологиялық-географиядағы, палеогеографиядағы, әлеуметтік-географиядағы және басқа бағыттардағы ғылыми мектептер, олар географиялық ғылымдағы теоретикалық және қолданбалы сұрақтарға жауап береді. Мұнымен қоса, аймақтық және көшбасшы ғылыми мектептер қалыптасады, ғылыми мектептер «ұстаз – шәкірт» және «көшбасшы (көшбасшылар) – ізін жалғастырушылар» қағидасымен жұмыс жасайды.

Жетекші ғылыми мектеп қатарына Воронежде қалыптасқан Ф. Н. Мильковтың үлкен ғылым мектебі жатады, физикалық-географтар, ландшафттанушылар мен антропогенді ландшафттанушылар шығуда. *Аймақтық ғылыми мектептер*, жетекші мектептердің ықпалына түскен, аймақтық және жеке мәселелерді шешумен айналысады. Ресейде мұндай мектептер Казаньда, Воронежде, Пермде, Иркутскте, Владивостокта и және т.б. қалаларда қалыптасты. Кеңестік географияда кең етек алған «*ұстаз-шәкірт*» мектебі. Шамамен Ресейде осындай 375 ғылыми мектеп бар. «*Ұстаз-шәкірт*» түріндегі экономикалық географиядағы мектептерді Н. Н. Баранский мен Ю. Г. Саушкин, ал физикалық географияда К. К. Марков, климатологияда – С. П. Хромов пен О. А. Дроздов, картографияда – К. А. Салищев және т.б.. «Көшбасшы (көшбасшылар) – ізін жалғастырушылар» түріндегі мектептер түрлі ғылыми мектептер мен бағыттардағы ынтымақтастықты қалыптастырды. Мысалы, Л. С. Берг арқылы Д. Н. Анучин мен В. В. Докучаевтың мектептері «қиылысты», К.К.Марков – Л.С.Берг пен Я.С. Эдельштейннің, И. С. Щукин – Д. Н. Анучин мен А. А. Борзовтың. Ғалым-көшбасшылар көбінде өздерінің ұстаздарының орнын баса отырып, өздерінің жаңа бағыттағы ғылыми мектепін ашуға ұмтылды (мысалы, К. К. Марков – жалпы жертануда, геоморфологияда, палеогеографияда, мұхиттардың физикалық географиясында; Б. Ф. Добрынин – физикалық-географиялық елтану мен геоморфологияда жұымс жасады). Сондықтан, әртүрлі ұлттық географиялық мектептердің қалыптасуы – географияның ғылым ретінде қалыптасуының түрлі жолдарының нәтижесі. Қазіргі таңда ірі ұлттық географиялық мектептер Германияда, Францияда, Ұлыбританияда, АҚШ-та, Жапонияда, сонымен қатар Бразилияда, Үндістанда және т.б. мемлекеттерде қалыптасқан.

Қазақстандағы географияның ғылыми мектептері ҚР География институтының және мемлекеттің ірі ЖОО, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Абай атындағы ҚазҰПУ, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, негізінде қалыптасты.

ҚР География институты ландшафттық зерттеулерді, территориялды дамудың қалыпты жетістіктеріне жету бағытын, ландшафтқа антропогендік әсердің түрліше әсер етуіне байланысты табиғатты тиімді пайдалану мәселелерін шешумен, гидрологиялық мәселелермен, туризмді дамыту жолдарын айқындаумен және т.б. айналысады.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің ғалым-географтарының ғылыми зерттеулерінде географиялық ғылымның теориясы практикамен қатар жүруі қажет екені анықталды. География факультетінің ғалымдарының ғылыми зерттеулерінің негізгі бағыты Қазақстанның табиғи ресурстарын кешенді зерттеу мәселесімен және оларды рационалды түрде қолдану, табиғатты қорғау мәселесін шешумен байланысты. Ландшафттану, ландшафт геохимиясын зерттеу, Қазақстан өзендерінің гидрологиялық режимін анықтау, ауа-райын болжау, атмосфералық ауаның ластануын алдын-алу, геоэкология, гляциологиядағы экологиялық мәселелерді шешу, өндірісті орналастыру мен туризмді дамыту мәселелерінде көптеген жетістіктерге жеткен.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Абай атындағы ҚазҰПУ географиялық мектебі келесідей зерттеу бағыттарын ие: Қазақстанның физикалық географиясы, ҚР өндіріс күштерін орналастыру мәселесі, аймақтардың дамуының экономикалық және әлеуметтік мәселесі, Қазақстанның халықаралық байланысы, география мен топонимиканы оқытудың әдістемесі.

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ географиялық мектебі мынадай бағытта жұмыс жасайды: ландшафттық зерттеулер, қоршаған ортаны зерттеудегі геожүйелік-алаптық әдіс-Джаналеева К.М., геожүйелерді оқыту - Мусабеева М.Н., географиядағы топонимикалық аспектілер - К.Т. Сапаров, туризм – Мазбаев О.Б., гидрологиялық зерттеулер, су шаруашылығының мәселелері – Зәуірбек Ә.К. теоретические основы экономикалық және әлеуметтік географияның теоретикалық негізі, оқытудың инновациялық технологиясы – Саипов А.А. и др.

Сұрақтар:

1. Географиядағы ғылыми мектептердің мәні мен қалыптасу қағидалары қандай?
2. XIX – XX ғ. кеңестік географиядағы бір ғылыми мектепке қысқаша сипаттама беріңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.
2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.
3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

Дәріс 7. Тақырыбы: География теориясы және теориялық білімнің құрылысы.

Мақсаты: География теориясы және теориялық білімнің құрылысы және оның қасиеттерімен танысу.

Дәріс жоспары:

1. Теориялық география: маңызы және басты категориясы.
2. Теориялық білімнің құрылысы
3. Теориялық географияның қасиеттері.

Теориялық география – геожүйелерді (және олардың құрылымын), географиялық кеңістікті, кез келген географиялық нысанның әр түрлі иерархиялық деңгейде динамикасы мен үздіксіз байланысы бойынша географиялық (табиғи, қоғамдық, табиғи-қоғамдық) аясын, негізінен, абстракты, формальды тұрғыдан, сондай-ақ геожүйенің үлгілеу жолдарын, үлгілердің негізгі түрлерін және олардың сипаттамасын зерттейтін географиядағы ғылыми бағыт. Теориялық география географияның ұғымдық-терминологиялық аппаратын және география ғылымдарындағы жалпы ғылыми әдіснаманың қолданылуының логикалық негізін зерттейді. Теориялық география географияның термин түсінігін қалыптастырады және география ғылымындағы жалпы ғылымды әдістің (жүйелік тәсіл, математикалық әдіс, ақпарат теориясы және т.б.) логикалық негізін қалыптастырады.

Теориялық география абстракциялық сабақ ретінде келесі қызметтер атқарады:

- 1) география жүйесіндегі барлық жеке пәндердің нәтижесін жалпыландырады және талдау жасайды.
- 2) жалпы географиялық түсініктерді, заңдылықтарды, қағидалар туралы жаңадан түсініктер қалыптастырады және бұрыннан келе жатқан түсініктерге тереңнен мағына беру.
- 3) жеке географиялық ғылымдарға жаңадан идеялар алып келеді.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

4) жалпы географияны даму жолында негізгі бағытын анықтайды және оның құрылысының өзгеруіне алып келеді.

5) табиғат пен қоғам арасындағы, табиғатты пайдалану проблемалары арасында сұрақтарды шешуде, оған дауап табуға өзіндік үлесін қосады.

6) геожүйені болжамдағы басты теориялық жағдайларды орнына келтіреді.

Ғылымда ұзақ уақыт бойы **теориялық географияның (ТГ)** «өзіндік қалыптасуға құқысы бар» және маңызды бағыты бар географиялық ғылым ретінде дискуссия жүрген болатын. Бірақ осы уақытқа дейін теориялық география туралы көптеген немесе аздаған болмасын мәліметтер қалыптасты.

Тек ғалымдар ғана теориялық географияны қатаң бағытта үйренетін ғылым ретінде емес, жай қарапайым пән ретінде қарастырады.

Басқа ғалымдар теориялық географияны ғылыми пән ретінде мойындап . оны географиялық ғылымда ядроны бақылап отыратын, біріктіретін ғылым ретінде қарастырған.

Теориялық география идеясы Батыста орын алған және оның таралуын американ географы Вильяма Бунге «Теориялық география» кітабының аудармасынан және сонымен қатар Питер Хаггеттың және Дэвид Харвейдің монографиясын көрініс табуға болады. Осы Теориялық географияны дамыту, оның негізін салу барысында Ю. Г. Саушкин, Б. Б. Родоман, А. М. Смирнов, Б. Л. Гуревич, В. М. Гохман, А. М. Колотиевский, Ю. Г. Липец, Ю. В. Медведков сияқты ғалымдар атсалысқан.

Теориялық географияның проблемасына 60-80 жылдардағы жаздық мектептер болды. Осы мектептерде теориялық география жалпы заңдылықтарды түсіндіруге және кеңістіктік-уақытша жүйені және құрылысты құруға арналған. Теориялық географияның пайда болуы үшін, оны географиялық ғылымның даму жүйесінің нәтижесі деп қарастырған, яғни географиялық объекті, іс-әрекетті, кеңістіктік жүйені және құрылысты қос есептегенде. Теориялық география даму барысында оған математикалық әдіс-тәсілді қосу маңызды рөл атқарды, алайда Вильяма Бунгтен айырмашылығы - теңдік белгісі математикалық және теориялық географияның арасында қойылмаған. Ю. Г. Саушкин өзінің жұмыстарында теориялық географияның ең басты 6 міндетін атап көрсеткен.

Теориялық география идеясы және оның ары қарай дамуы барысында көптеген қарсыластар болған. Сонымен қатар олардың айтып кеткен пікірлері де болған, мысалы Исаченко теориялық географияға « ғылыми сфераға қатысы бар» деген пікір айтқан. Сонымен қатар көптеген ғылыми бағытта жұмыс жасаған ғалымдарда (В. А. Шупер, С.А. Тархов, А. Л. Валесян) түгелдей дерлік теориялық географияның заңдылықтарын жоққа шығарған болатын.

Заманауи география жер бетіндегі көптүрлі табиғи және әлеуметтік құбылыстарды және іс-әрекеттердің барлығына қатысты сұрақтарды, олардың шығу тегін, құрылысын, даму барысын, морфологиясын, адамға және қоғамға деген маңызын көрсетіп зерттейді. География болып жатқан немесе басқа құбылыстарды бақылағанға, олардың сол немесе басқа жерлерде қалай пайда болғандығын(динамика және уақыт аспектісі) , олар неге пайда болады(себепті – жалғасы бар ара-қатынас) және олардың дамуының қаншалықты маңызы бар(болжамды аспект) осы сұрақтардың барлығын бақылағаны үшін ерекше, маңызды көңіл бөледі.

Көпқұрылымды география ғылымының өзі дәстүрлі түрде ішінара 2 негізгі «қанатқа» бөлінеді – табиғи және қоғамдық. Алайда сонымен қатар география ғылымының ішінде керемет күшті интгерацислық орталық ядро қалыптасқан – бұл география теориясы және теориялық география .

Теориялық география тарихи пайда болған және қазіргі кезде географиялық өмірде ғылыми білімнің сәйкестігін және оның бөліктерінің көрсетеді. Теориялық географияның пайда болғанын айтатын болсақ , оның ішкі құрылысына және әртүрлі қалыптасқанын айтуға болады. Сонымен А.Г. Исаченко теориялық географияда 3 басты бөлікті айтып кетеді:

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

1) эпигеосфера туралы білім; 2) аумақтық дифференциация туралы білім, аудандастыруға алып келетін; 3) географиялық жүйе туралы білім, аумақтық теория интеграция рөлін бір уақытта орындайтын. Бұл бөлімге ол сонымен қатар теориялық география кешенінің географиялық аспектінің табиғатқа және қоғамға байланысты сұрақтарын қосады. Сонымен қатар М.М. Голубчик авторлармен бірге жалпы деңгей теориясы бойынша 3 деңгейді көрсетеді: 1. Эмпирикалық немесе қатысты, теория нысан пен құбылыстарды қамтиды. Олар фактыны жүйелік жолымен алып шығады, заңдылықтарды, байланысты фактілерді қатыстырып. Кеңістіктік жүйелеуден фактілер, мысалы аумақтық ландшафт дифференциациямен зоналдылық заңдылығы, биіктік белдеу және жергілікті жердің концепциясы бірігеді. 2. Рәсімелген теория – білімнің ары қарай дамуы. Олар редукция жолымен және мәтінді символдарға алмастырады. Географиялық зоналдылыққа қызмет ету мүмкін. Ол былай айтылады: әрбір географиялық белдеуде периодты түрде аналогиялық зоналар қайталаынады. Заң моделді жағдайда – біртүбірлі шарда іске асады. 3. Дедуктивті теория – бұл аксиомалар. Олар конструкторлы міндеттерді шешуге және жаңа гипотезаға арналған. А.М. Трофимов и М.Д. Шарыгин географияның фундаментальды бөлімін 3 дәрежелі география теориясын сәйкес көрсетеді. Әрбір деңгей өзіндік қасиеттерімен, пайда болу дәрежесімен, географиялық идеялардың кеңдігімен ерекшеленеді. Барлық деңгей дерлік диалектикалық тұрғыдан жақын қарым қатынаста. Бірінші деңгей географиялық ғылымның «қыздар» және «немере» теориясын қамтиды. Теориялық ойлау географиялық зерттеулердің әртүрлі табиғи және жалпы қоғамдық құбылыстар мен іс-әрекеттердің негізінде қалыптастықан. Бұл деңгейде ландшафт, аумақтық-өндірістік кешен, қала, физикалық-географиялық аудандастыру теориясы, табиғи-климаттық зоналау және т.б. қарастырылады. Екінші деңгейде фундаментальды зерттеулер жалпы география теориясына бағытталады. Бұл деңгейде зат – кеңістіктік-уақытша геосумма теориясы – интегралды геожүйе.

Теориялық география ғылыми бағыт ретінде қарқынды және кезекті мәселелерді шешеді. Барынша абстрактылы географиялық ғылым ретінде, ол физикалық – географиялық және әлеуметтік – экономикалық бағыттарды географиялық ғылымда біріктіргісі келеді. Бұл жоспарда теориялық география «географиялық философия» рөлін атқарады және барлық географиялық тәртіпке ядро болып табылады. Ол географиялық кеңістіктің құрылысын, функциясын, морфологиясын және сонымен қатар заңдылықтарын зерттейді.

Теориялық географияның ғылымдағы орнын анықтау үшін объективті қағидасынан шыға тұру қажет. Бұл қағида негізінде кез келген ғылым 2 поджүйеге бөлінеді – жеке ғылымға, табиғатты және қоғамды зерттейтін, және ғылымның әдіснамасына, дәл осы сәтте ғылымды зерттейді. Нәтижесінде 2 басқа бөлек поджүйе пайда болады, бір-біріне қарсы келетін.

География ғылымы кез-келген ғылым секілді жоғарыда айтылған бір-біріне қарама қарсы 2 поджүйе арқасында пайда болу тіпті дамуды мүмкін және сонын арқасында бір бүтін болуы да мүмкін. Бұдан көретініміз Теориялық география – бұл бағыт емес, бұл оның құрамы. Теориялық география басқа географиялық ғылымдарға қарағанда түбегейлі айырмашылық жасайды. Теориялық география және географияның өзі географиялық ғылымның құрылымдық деңгейін қалыптастырады және сол үшін оларды бір классификациялы кестеге бірге орналастыруға болмайды. Бірақ бұндай жағдай осы уақытқа дейін география ғылымында болмаған.

Барлық айтылған мәліметтерді қорыта келе айтып кетейін жағдай, заманауи теориялық география таным мәселесін табиғат пен қоғам арақатынасының объективті логикасы және ғылыми танымның субъективті логикасы ретінде қарайды.

Сұрақтар :

1. Теориялық география ғылымы туралы жалпы мағлұмат бер.
2. Теориялық география қай уақытта қарқынды дамыды?

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

3. Теориялық географияның дамуына үлес қосқан ғалымдардың атын айтып көрсет.

4. Ғылыми танымда болжам қандай рөл атқарады? 3-4 географиялық болжам келтіріңдер.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.

2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.

3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

Дәріс 8. Тақырыбы: Географияның әдіснамалық негіздері

Мақсаты: географияның әдіснамалық негіздерімен танысу, география әдістерімен танысу.

Дәріс жоспары:

1. География ғылымдарының әдіснамасы.
2. Географиялық зерттеулер әдістерінің мәселелері.
3. Географиялық зерттеу әдістерінің классификациясы.

«Әдіснама» терминінің мағынасы жай көрінеді, егерде оның аудармасы «әдіс туралы ғылым» деп аударылса және әдіс білім алу мен белгілі бір мақсатқа жетудің бір тәсілі болып табылады. Бірақ бұл нөлінші деңгейден басталады, және ол келесі деңгейге ұласып ар қарай дами береді, сондықтанда ғылым дамуының зерттеуі одан сайын қиындата түседі. Бұл жерден дифференциация және интеграция ғылымның құбылыстары шығады. Ғылыми әдіснама термині жай ғана предикатқа сәйкес келмейді. Ғылыми әдіснама құрылым, логикалық ұйымдастыру, әдіс, ғылыми бағыттың құндылығы туралы қарастырады.

Ғылым әдісі дегеніміз бұл «зерттеудің нысанын шынайы және жан-жақты көрсетуге, оның мәнін ашуға, оның заңдарын білуге қол жеткізудің жалпы тәсілі». Кез келген ғылымда зерттеу әдістері зерттеудің пәні мен мақсатына және теорияның даму деңгейіне байланысты даму процесінде қалыптасады және сонымен бірге өздері теорияның одан әрі дамуларына мүмкіндік туғызады.

Ғылымның алдына қоятын негізгі мақсаты –өз нысанын жан-жақты танып білу, оның белгісіз сырларын, заңдылықтарын ашып айқындау. Мұндай мақсатты орындау үшін ғалымдар зерттеудің әр түрлі амал-тәсілдерін қолданады. Ондай амал-тәсілдердің жүйесі мен жиынтығын зерттеу әдістері деп атайды. Тіл білімінің зерттеу әдістеріне айтылғанда әдіс (метод), әдістеме (методика), әдіснама (методология) және тәсіл (прием) деген терминдері қолданылады. Алдыңғы үшеуінің ішіндегі ең жалпысы және мағынасы жағынан ауқымдысы –әдіснама да, ал нақтылығы –әдіс термині.

Әдіснама (методология) –жаратылыс пен қоғам өміріндегі құбылыстардың зерттеудің, танып-білудің, түсіндірудің жалпы ғылымдық, философиялық бағыт-бағдарын, жолын көрсетеді. Ол барлық ғылым салаларына ортақ. Мысалы: бұрынғы Кеңес Одағындағы мұндай әдіснамалық принцип –тарихи материализм немесе маркстік диалектика деп аталынған. Ол барлық ғылым салаларына басшылық жасады және бірден-бір ғылыми жол деп есептелінді. Ал әдіс (метод) дегеніміз –әр ғылымның тек өзіне ғана тән арнаулы зерттеу жолы, амалы. Яғни ол –әр ғылымның өз нысанын теориялық тұрғыдан зерттеуде қолданылатын амал-тәсілдердің жиынтығы. Мысалы: биология ғылымында –биологиялық әдіс, тіл ғылымында –структуралық әдіс деген сияқты.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

Әдіс, белгілі дәрежеде, әдіснамаға тәуелді, соған бағынады. Әдіснама дүниедегі алуан түрлі құбылыстарды ғылыми тұрғыдан танып-білудің жалпы ұстанымдарын белгілейді. Әрбір ғылым өз нысанын зерттеуде қандай әдіс қолданса да, оны ортақ әдіснамалық ұстанымға бағындырады. Тәсіл (прием) –ол бір әдістің ішіндегі одан гөрі майдарак, одан гөрі нақтылау келеген іс жүргізу амалы. Тәсіл қажетті материалды қалай жинауды, қалай екшеп сұрыптауды, қалай топтап жіктеуді айқындап береді. Бұл жағынан алғанда тәсіл әдістің көмекші құралы қызетін атқарады.

Зерттеу әдістері мен тәсілдерін таңдау –зерттеушінің өз еркіндегі нәрсе емес, ол – жұмыстың тақырыбына және алдына қойған мақсаты мен міндеттеріне қарай айқындалатын нәрсе. Әрбір ғылымда біренеше әдіс болуы мүмкін. Мәселен, тәл білімінде мынадай әдістер бар: сипаттамалық әдіс, салыстырмалы әдіс, салыстырмалы-тарихи әдіс, салғастырмалы әдіс, структуралық әдіс, статистикалық немесе сандық әдіс т.б.

География ғылымының теориясы және әдіснамасы – бірден-бір ең маңызды және күрделі бағыттардың бірі. Ғылыми зерттеулерде пайдаланылатын әдістердің көптігі оларды белгілі бір жүйеге түсіруді талап етеді. Б.М.Кедров жаратылыстанудағы барлық ғылыми әдістерді үш негізгі топқа бөледі: ортақ, ерекше және жеке. Соған сәйкес географияның зерттеу әдістері де жалпы ғылыми, нақты ғылыми, арнайы әдістер болып жіктеледі.

Ортақ әдістер барлық жаратылыстану ғылымдарында олардың кез-келген нысанын зерттеуде пайдаланылады. Табиғатты зерттеудің жалпы әдісі диалектикалық әдіс, ол екі әр түрлі пішіндерде нақтыланады: оның көмегімен құбылыстардың жалпыға бірдей байланыстары ашылатын салыстырмалы әдіс, және табиғаттағы даму қағидасын ашу және дәйектеуі үшін қызмет ететін тарихи әдіс.

Ерекше әдістер де барлық жаратылыстану ғылымдарында қолданылады және материя қозғалысының қандай болсын бір түрі аясында шектелмейді. Дегенмен олар зерттелетін нысанды тұтастай емес, тек оның белгілі бір жағын немесе бақылау, эксперимент, өлшеу, индукция, дедукция, талдау, синтез, формализация, пішіндеу сияқты зерттеудің белгілі бір тәсілдерін қарастырады.

Жеке әдістер —материя қозғалысының белгілі бір түрінің өзіне тән сипатымен байланысты арнаулы әдістер (химиялық, физикалық, биологиялық, геологиялық). Олардың бірі тек жеке жаратылыстану ғылымдары шеңберінде ғана қолданылады, басқалары жапсарлас ғылымдардағы нысандарды зерттеуде, бірақ материя қозғалысының белгілі бір түрінің деңгейінде пайдаланылады. Қорыта келгенде, Б.М.Кедров әдістерді жіктеу негізіне олардың әмбебаптану дәрежесін қойды. Біз осы қағидаға сәйкес кешенді физикалық-географиялық зерттеулердің әдістері үшін келесі жіктеуді ұсына аламыз:

- **ортақ**, диалектикалық әдісті нақтылайтын - тарихи – географиялық (тарихи) және салыстырмалы – географиялық әдістер;

- **ерекше**, барлық географиялық ғылымдарда пайдаланылатын - картографиялық, математикалық, пішіндеу, болжау, аудандастыру, эксперименттік әдістер;

- **жеке**, барлық жаратылыстанулық - географиялық (физикалық-географиялық) ғылымдарда қолданылатын - геохимиялық, геофизикалық, палеогеографиялық, аэрометоды, ғарыштық әдістер.

Экономика-географиялық ғылымдар үшін жеке әдістердің басқа жиынтығы тән. Арнаулы және нақты әдістердің (немесе қарапайым әдістер және әдістемелік тәсілдер) дәрежелері төмендеу. Олар ортақ, ерекше және жеке әдістердің ішінде сияқты болады.

Арнаулы әдістер белгілі бір ғылыми міндеттерді шешу үдерісінде қалыптасады және кейінгі осы сыныптың міндеттерін шешу үшін қолданылады. Кешенді физикалық географиясында бұл: ландшафтты, кешенді кординация, физикалық-географиялық аудандастыру әдістері. Кешенді физикалық географияның арнаулы әдістерінің кейбірі басқа ғылымдарда тек белгілі бір түрлендірілген түрде пайдаланылуы мүмкін. Мысалы, ландшафты

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

индикациялық түріндегі ландшафты әдісі геология, топырақ географиясы, гидрогеологияда кеңінен қолданылуда.

Нақты әдістер – арнаулы әдістердің құрамдас бөліктері болып табылады, жеке міндеттерді шешудің қарапайым әдістер мен тәсілдері. Мысалы, зерттеулердің ландшафты геохимиялық немесе басқа түрлері үшін үлгілерді жинақтау әдісі, бақылау материалдарын жазу немесе оларды өңдеудің нақты әдістері және тағы басқалар.

Зерттеу әдістерінің көптігі оларды жіктеуге талпыныс жасатады (Л.Арманд, В.С.Преображенский). К.К.Марковбарлық физикалық-географиялық ғылымдарда қолданылатын «жанама» әдістер деп аталатын —салыстырмалы-сипаттамалық, геофизикалық, геохимиялық, картографиялық, палеогеографиялық және математикалық әдістерге ерекше тоқталады.

Физикалық географияның қалыптасу тарихы бойынша әдістерін жіктеу де қызығушылық тудырады. Бұндай жіктеу бойынша төмендегідей әдіс түрлерін бөлуге болады: адамзат мәдениетінің басында туған дәстүрлі (салыстырмалы - географиялық, тарихи-географиялық, картографиялық), ХХ ғ. 30-50 жж. физикалық-географиялық зерттеулерде қолданылған жаңа (геофизикалық, геохимиялық, аэроәдістер), ХХ ғ. 60 — 80жж. физикалық географияда пайда болған заманауи әдістер (ғарыштық, математикалық модельдеу, геоақпараттық).

Зерттеу әдістері үдемелі болып табылады. Уақыт өте келе олардың әрқайсысы жаңа сипатқа ие болады. Қолданылатын әдістер жиынтығы зерттеудің әр түрлі — жаһандық, аймақтық және ауқымды деңгейлерінде айтарлықтай өзгеріске ұшырап отырады. Ол физикалық-географиялық зерттеулердің нақты міндеттерін шешу барысында да өзгереді.

Географиялық зерттеу әдістері: Қазіргі физикалық география әдістері:

- Картографиялық және картометриялық зерттеу әдістері.
- Табиғи аумақтық кешеннің (ТАК) кеңістіктік-уақыттық құрылымын зерттеу;
- ресурстық әлеуетті бағалау;
- ТАК шаруашылықта пайдалану мүмкіншіліктері мен шектеуліктерін зерттеу;
- ТАК жағдайын ландшафттық-экологиялық бағалау және даму болжамы;
- мәдени ландшафттық және т.б. жобалау.
- Экспедициялық әдістер.
- Қолданбалы кешенді физикалық-географиялық зерттеулер.

Экономикалық-географиялық зерттеулер

• Кеңістіктік-уақыттық талдау – экономикалық-географиялық зерттеулердің негізгі қағидаларының бірі ретінде.

- Математикалық зерттеу әдісі
- Визуалды бақылау

1. жалпы ғылыми тұрғылар мен әдістерді (тарихи, экологиялық, модельдеу, математикалық, жүйелік, тағы да басқалары);

2. нақты ғылыми тұрғылар мен әдістерді (физикалық географияда — геохимиялық, геофизикалық, палеогеографиялық және тағы да басқалары әдістер; әлеуметтік-экономикалық географияда — экономикалық-статистикалық, техникалық-экономикалық, социологиялық және тағы да басқалары);

3. ақпарат алудың жұмыс тәсілдері мен операцияларын (баланстық әдістер, дистанциялық әдістер; зертханалық әдістер, мысалы, споралық-шандық талдау, радиокөміртекті әдіс, сауалдама жүргізу, іріктеме әдіс, тағы да басқалары);

4. ақпаратты тәжірибелік және теориялық қорытудың әдістерін (индикациялық, бағалау, ұқсастық, жіктеу, тағы да басқалары);

5. алынған ақпаратты өңдеу әдістері мен техникалық тәсілдерін (перфокарталардың, электрондық есептеу техникасы арқылы, тағы да басқалары) қамтитын жүйе.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Заманауи географиялық зерттеулерде көне әдістер секілді жаңа да әдіс-тәсілде қолданылады. Көне (дәстүрлі) әдіс-тәсілдерге жатады:

- **бақылау** (географиялық нысан туралы нақты ақпарат береді және маршруттық және алаңдық, периодтық және үзілмелі, стационарлы және дистанциялық, яғни қашықтықтан деп аталатын түрлері бар);
- **картографиялық** (әртүрлі тақырыптық, кешенді және жалпы географиялық карталардың көмегімен кеңістіктегі ТТК орналасу және даму заңдылықтарын оқып үйретіп көрсетеді);
- **статистикалық** (әртүрлі бақылаулар нәтижесінде алынған өңдеулер мен талдаулар);
- **тарихи** (географиялық нысанның сонау пайда болған заманнан бастап қазіргі кезге дейінгі аралықта дамығандығын зерттейді);
- **салыстырмалы** (географиялық нысандардың шығу тегі мен айырмашылығын, олардың жіктелуін, кеңістікте уақыт өте келе әртүрлі болжамдарға сүйене отырып өзгеруін зерттейді);

Географиялық зерттеу әдістеіне сонымен қатар төмендегілер де жатады:

Қышықтықтан зерттеу әдістері аэроғарыштық (Жерді зерттеу мен картографияландыру леталды аппараттардың әсерінен жүзеге асады, олар фотографиялық, электронды, геофизикалық және визуалды(көзбен көру) әдістері арқылы жүзеге асады. Қашықтықтан өлшеу әдісінің көмегімен ақпараттар белгілі бір формада алынады, ол форма компьютерге салынатын форма және компьютерге автоматты өңдеуге келетін форма. Бұл геоақпараттық жүйенің пайда болуына, банкты географиялық мәліметтердің дамуына(геожүйені математикалық моделдеуде және картографияда кеңінен қолданылады) алып келеді.

- **Географиялық болжам және моделдеу** (геожүйенің болашақтағы жағдайын , географиялық, математикалық, машина моделдеуін көрсетеді) ;
- **геоақпараттық** (спутниктен, метеостанциядан және басқа да зерттеу нысандардан алынған ақпараттар негізінде банк құрылуы). **Моделдеу** әдістер тобының ішінен кең тарағаны **экономикалық-математикалық** және **экономикалық-статистикалық** болып табылады.

Стационарлы, зертханалық и тәжірбиелік әдістер. Өз уақытында география аз уақытты тәжірбиелер орнына кешенді географиялық стационарлар ұйымдастырған. Зерттеудің стационар әдісі географиялық қабықтың әрдайым әсер ететін станцияны, зертхананы, тәжірбиені пайдаланып отырады. Географияға жақын ғылымдардың әдістері географиялық құбылыстарға әрдайымда бақылау жүргізіп отырады. Сондықтанда географияда геофизикалық, геохимиялық, биологиялық әдістер зертханада қолданылады (мысалы, топырақтың құрамын зерттеп үйрену немесе ауаның ластануының физикалық қасиетін зерттеу).

Географиялық зерттеу әдістерінің классификациясы

Географияның барлық әдіс-тәсілдерін 2 үлкен классқа бөлуге болады – жалпы географиялық және жеке географиялық. Жалпы географиялық әдіс-тәсіл географиялық ғылымның барлық жүйесіне ене отырып, қосымша қызмет атқарады, ал жеке географиялық тәсіл тек қана физикалық немесе экономикалық география болып бөлінеді. Осыған қосатын жағдай кез-келген әдіс-тәсіл тобы бірнеше шартты қызметтер атқарады, сонымен қатар әдіс-тәсілдердің өзі әрдайымда дамуың үстінде жүреді.

Сурет 11. Географиялық әдістердің классификациясы (Максаковский В.П. бойынша)

Сурет 12. Географиялық әдістердің классификациясы (Жекулин В.С. бойынша)

Әдістердің әркезде әрқалай пайдалануына байланысты олардың төмендегідей классификацияға жіктеледі:

1. Пайда болу уақытына байланысты (тарихи бағыт): - дәстүрлі; - жаңа; - жаңалау ;

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

2. Пайдалануына байланысты : По – жалпы ; - жеке: а) далалық зерттеу әдістері (бастапқы деңгей); б) алғашқы жынысты және жүйелеу әдісі; в) оны өңдеу әдісі; г) болжау әдісі; д) ғылыми нәтижелерді дайындау және оларды практика тұрғысынан іске асыру мақсатынды ; д) ғылыми теорияның құрылу әдісі .

3. Пайда болуына байланысты : 1) эмпирикалық : а) бақылау); б) экспедициялық (стационарлық, жартылай стационарлық, маршруттық тәсіл); в) камералды әдіс 2) теориялық: а) логикалық - дедукция (жалпыдан жекеге); - индукция (жекеден жалпыға); - метод аналогия б) формалану (пішінге келтіру : - статистикалық; - математикалық ; - моделдеу. Географиялық ғылымда жалпы географиялық және жеке географиялық әдістер қолданылады. Жалпы географиялық әдіс барлық географиялық ғылымның жүйесіне кіреді. Жеке географиялық жеке географиямен қолданылады, мысалы, тек қана физикалық географиямен немесе экономикалық географиямен ерекшеленеді.

Жалпы географиялық әдістер	
дәстүрлі	жаңа
1) бейнелеу әдісі; - эмпирикалық (18 ғасырға дейін) - ғылыми (18 ғасырдан бері қарай)	1) математикалық әдіс
2) салыстырмал-географиялық әдіс	2) аэроғарыштық әдіс
3) картографиялық әдіс	3) геоақпараттық әдіс
4) сандық әдіс: - картометрия (карта бойынша координатаны, биіктікті, тереңдікті, ұзындықты, ара қашықтықты, аумақты, көлемді, бағытты есепу); - баллдық әдіс; - баланстық әдіс; - статистикалық әдіс (аналитикалық және графикалық әдістер нәтижесінде жиналған мәліметтердің негізінде алынатын әдіс) ; - ортагарфикалық әдіс (Д.И.Менделеев ұсынған) ;	4) моделдеу әдісі: - материалды моделдеу (макеттер, муляждар) ; - ойлау моделі (фотосуреттер, суреттер қолдан салған) ; - мүсінді – белгі моделдеу (карталар, сызбала, сызбанұсқалар, графиктер, блок-диаграмалар) ; - жүйелі моделдеу: логикалық, жүйелі, картографиялық ; - өнеркәсіптік моделдеу ; - аудандық ; - кешенді (өнеркәсіп аралық және аудан аралық) ; - аэроғарыштық ; - геоақпараттық ;

Сұрақтар:

1. Зерттеу әдіснамасының нысаны не болып табылады?
2. Географиялық зерттеу әдістерінің классификациясына мысал келтір.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.
2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.
3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс 9. Тақырыбы: Географиядағы аудандастыру.

Мақсаты: географиядағы аудандастыру туралы түсінік қалыптастыру.

Дәріс жоспары:

1. Географиялық аудандастыру.
2. Географиялық аудан. Аудандастыру ілімі.
3. Табиғаттағы бірлікті, ерекшелікті, жалпылықты түсіну үшін аудандастырудың мағынасы.

Кез-келген аймақтарды (мысалы, ел) зерттеу бір орынмен екінші орынға аймақтық айырмашылықтардың қосылуына әкеліп соғады. Сондықтан кез-келген сәтте (табиғи немесе әлеуметтік-экономикалық) барлық аймақты қамтымайды, ал кейбір бөлігі – ареал. Ареалдың ішінде оның толық праттикалық (континенталды) немесе тек жеке бөліктерді, яғни ашақ бөліктерді қамтиды. Аймақтарды бөлу (акваториялар) белгілі бір себеппен (әсер, шарттар) және оның дәрежесі немесе белгілерімен сәйкестенуі кеңістіктік саралау , яғни кең аймақтарға бөлу (аудандастыру).

Аудандастыру – бұл әмбебап әдіс, тапсыру және аймақтық бөліктерді зерттейтін географиялық ғылым. Аудандастыру әдіс ретінде аймақтық басқару мен аудандық топтың мәселелерін шешуде үлкен орын алады. Ю.Г.Саушкиннің ойынша, ауданның сипаты мен бөлу география ғылымында теориялық және праттика жүзіндегі критерийлер байланысты. Аудандастырудың көптеген тәсілдері бар, оның негізгісі – картографиялық , статистикалық , математикалық, кешенді және т.б.

«**Аймақ**» , «**географиялық ауданға**» толық мағлұмат берейік. Аудан – географиядағы басты категория , кеңістіктік саралауды көрсететін, территориялық кешендерді, географиялық зерттеулердің критерийі байланысты. Кең көлемде аудан – ол аумақ , белгілі бір белгілер мен құбылыстар сонымен қатар таксономиялық бірлік кез-келген жүйеде аймақтық бөлуде қалыптастады.

Географиялық аудан – барлық аймақ (акватория) , географиялық қабық пен ландшафт элементтері. Бірдей аудан (гомогенді) – ареал, әр райондық нүктеде объект (мысалы, топырақ, ландшафт, ауыл шаруашылығына бейімдеу) болып табылады. Аудан бірдей картада сапалы бейне ретінде көрінеді. Түйіндік аудан – ареал ядромен, орталық жинаушы және бөлуші қабат (энергия, зат, ақпарат). Түйіндік ауданда ең басты кеңістікті бөлудің нәтижесінде өнеркәсіптік, ақпараттық, мәдениетті және басқа да кәсіпорындар мен мекемелерді, әкімшілік және мемлекеттік органдар (үкімет, аймақтық саясат бірлігі жеке меншік жер, қалаға ұқсас аудандар, порттар, теміржол станциясымен, почталық бөлімдер мен ауруханалар). Аудандық кешен – біртекті емес географиялық қабықтың пайда болуы. Ол бұл аумақты қамти алмайды, сондықтан әкімшілік аудандастыру қалдықсыз аумақтарды бөлуді талап етеді.

Типологиялық кеңістік – уақытша аудандастыру – әртүрлі объектілердің бірігуі , бірақ олардың белгілі бір ортақ белгілері болады.

Аудандастыру әдістемесі – қағидалардың құрылысын, ғылыми тәсілдер мен формаларды үйрету, географиялық кеңістіктің табиғи, демографиялық және ауыл шаруашылық геосистеманың заңдылықтарын табу.

Материалды, материалдық - идеалды білімді хорион (грек. Chorion – ел, аймақ, кеңістік, уақыт аралығы). Дененің түсінігі , толқын, белгі мен идеалдарды монистикалық құрылғыны әдістемесі мен хорион синтезі дамытуға болады. А.Ю.Ретеюм архизм (грек. Бастама) деп аталады.

Физикалық – географиялық аудандастыру.

Физикалық - географиялық аудандастыру-ландшафтарды жүйелеудегі әдістердің бірі, ландшафтардан неғұрлым жоғары дәрежедегі ірілендірілген аумақтық жүйелерге өтуге

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

саяды (ландшафтық аймақ , физикалық – географиялық елдер, секторлар, белдеулер және т.б.) Ландшафттық сферадағы эндогенді және экзогенді энергетикалық ақпараттардың дамуы. Олардың бірдей емес кеңістікте бөлуге туындаған географиялық зона – географиялық қабық деп аталады. Жердің заңдық құбылысын бірден-бір әртүрлі тіпті ландшафт экватордан полюске дейін белгіленеді.

Зоналылық — географиялық зоналылық (*дәлірек айтқанда, физикалық-географиялық зоналылық*) - негізінен, Күннің сәулелік энергиясының ендік бойынша біркелкі таралмауының әсерінен экватордан полюске қарай географиялық белдеулердің құрлықтағы ауысуы және осы белдеулердің ауқымында географиялық зоналардың таралуы. Аумағы зор жазықтарда ендік зоналық өте анық байқалады; құрлықтың кейбір аудандарында диагональды, тіпті меридиандық зоналалық (градус торына қатысты) көрініп тұрады. Таулардағы зоналықтың негізгі көрінетін пішіні биіктік белдеулік болып табылады. Мұхиттарда аздап қана беткі (немесе ендік), вертикаль (немесе терендік) және түптік зоналық байқалады.

Географиялық зоналылық - Жердің географиялық қабығының бөлшектенуінің заңдылығы. Бұл Күн сәулесі энергиясының ендіктер бойынша (экватордан полюстерге қарай азаюының) таралуының сипатына және ылғалдануының біркелкі еместігіне сәйкес географиялық белдеулер мен зоналардың бірізді және анық ауысымы бойынша байқалады. Географиялық зоналылықтың өзіндік климаттық, гидрографиялық, геохимиялық, геоморфологиялық, топырақтық және биогеографиялық процестері болады. Ол ірі жазықтарда (мысалы, Шығыс Еуропа жазығы, Батыс Сібір жазығы) өте анық байқалады. Тауларда зоналық биіктік белдеулікке тән бөліктердің ауысымында байқалады да, беткейлердің экспозициясының әсерінен күрделене түседі.

Д.Л.Армандтың айтуы бойынша физикалық-географиялық аудандастыру – аймақтың немесе акваторияның бірігуінен пайда болады.

Экономикалық аудандастыру– елдің өзара бағынышты аудандары жүйесін немесе аумақтық еңбек бөлінісін көрсететін ірі өңірді бөлу. Экономикалық аудандастырудың негізгі мақсаты – өңірлік әлеуметтік-экономикалық саясатын соның ішінде аумақтық болжау және жоспарлау саясатын жүзеге асыру үшін оңтайлы жағдай жасау.

Экономикалық аудан – жалпы ел аумағының тұтастай бірігіп жатқан ірі бөлігі. Ол өз кезегінде бірнеше әкімшілік-аумақтық бөлініс бірліктерін қамтиды. Экономикалық аудан бір-бірінен жер аумақтарының экономикалық-географиялық орналасу жағдайының, табиғат және еңбек ресурстарының, шаруашылығының кешенділігі мен оның салалық мамандануының, өндіріс орындарының өзара ауданішілік тұрақты байланыстарының бірыңғайлы үйлесуімен, әрі олардың ел экономикасындағы маңызына қарай ерекшеленеді. Әдетте халқының еңбек дағдысына және табиғат жағдайына байланысты белгілі бір аумақтағы шаруашылықтың тиімді салалары бағытында дамуы барысында географиялық еңбек бөлінісі туындайды. Олармен тығыз байланыста басқадай қосалқы қызмет көрсетуші өндіріс салалары пайда болуы арқылы үлкен аумақты қамтитын Экономикалық аудан дүниеге келеді. Кейбір экономикалық аудан бір бағыттағы өнімдер өндірісе, екіншісі көп салалы болады. Осылайша экономикалық аудан арасында үнемі қызмет пен өнімдер алмасуы нәтижесінде ауданаралық экономикалық байланыстар орнығады. Ел ішіндегі экономикалық аудандар жиынтығы, сол мемлекеттің жалпы ұлт-тық экономикасын құрайды. Халық ш-ның дамуы барысында экономикалық ауданның мамандану бағыты да өзгеріп отырады. Мысалы, жаңа кен байлықтарының үлкен қорлары ашылуы немесе ірі өндіріс орындарының салынуларына байланысты. Осы себепті, экономикалық аудан құрамында іргелі өзгерістер болып, оның орналасу шекараларының өзгерісі нәтижесінде жаңа экономикалық аудан қалыптасады. Қазақстан, жер аумағының кеңдігіне және табиғи ресурстарының молдығына, табиғат жағдайларының әр түрлілігі мен әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктеріне қарай 5 ірі Экономикалық ауданға (Батыс

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

экономикалық аудан, Солтүстік экономикалық аудан, Орталық экономикалық аудан, Шығыс экономикалық аудан, Оңтүстік экономикалық аудан) бөлінген. Еліміздің жер аумағын экономикалық география ғылымы тұрғысында аудандастырудың негізін қалаған ғалым-географтарға Н.Н. Баранский, Б.Я. Двоскин, т.б. жатады. Кез келген экономикалық ауданның экономикалық-географиялық сипаттамасы төмендегі жоспар бойынша беріледі:

1. Экономикалық аудан құрамы, оның шекаралары;
2. Экономикалық-географиялық жағдайлары мен ресурстары, оларға шаруашылық тұрғысынан баға беру және тиімді пайдалану мүмкіндігі;
3. Халқы және еңбек ресурстарының орналасу ерекшеліктері;
4. Шаруашылығының дамуындағы тарихи алғышарттар;
5. Шаруашылығының, оның ішінде өнеркәсіп және а. ш. салаларының мамандануы мен орналасуы;
6. Өндірісті орналастыру формалары (аумағы-өндірістік кешен, өнеркәсіп тораптары, өндірістің шашыраңқы орталықтары, т.б.);
7. Ірі қалалары;
8. Экологиялық жай-күйі;
9. Сыртқы байланыстары және экономикалық ауданның даму болашағы.

Осылайша, аудандастыру біртекті және әртекті феноменді көрсетуі мүмкін. Операцияның тізбегі келесідей: геожүйе таңдауы → керекті себепті орналастыру → классификация → облыстарды жеке бөлімдерге бөлу. География ғылымында, әсіресе, физикалық тұрғыдан көпбағаналы сызбалар бағынышты аудандарға тиесілі. Олардың ғылыми мағыналарын ескерсек (олар өздеріңше Жер табиғатының қиындығын жүргізеді), олардың қарама-қайшылық жағын ескеру қажет.

Физикалық-географиялық аудандастыру

Бұл жерде ландшафттық сферадағы зональдылық және азональдылық дифференциациясы қарастырылады. Географиялық зональдылықта – бастысы Жер қабығының заңдық құрылымы, әр түрлі типтегі ландшафтар экватордан полюске дейін және әр түрлі географиялық белдеулер, географиялық зоналар мен зонасты. Жер қабаты мен рельефтің әр түрлі құрылысы географиялық қабықтағы азональды дифференциацияны береді. Ең басты белгілердің бірі – мұхиттың деңгейімен салыстырғанда әлдеқайда жоғары деңгейде. Онымен ярусты сфераның құрылымы жерасты ландшафтың құрылымымен тығыз байланысты. Биіктік белдеулермен ерекшеленетін географиялық ұғым – барьерлі эффект деп аталады. Географиялық беткейлік пен барьерлі эффект биіктік белдеуімен сай келеді (немесе көлденен зональды В. В. Докучаев бойынша). Табиғаттың заңдылығы туралы Г. Ф. Морозова «Орманды үйрену» (1920). Байқап отырғанымыздай, аудандық дифференциациясының географиялық қабығының себептері көп, олар кең көлемде құрылымдық бөлімдерді құрады, немесе әр түрлі табиғатқа ие физикалық-географиялық аумаққа бөледі. Әр аудан өзінің аудандық жүйесіне жауап береді. Енді, тайга – бұл зональдық қатынастың бүтіндігі, бірақ ол азональды жоспарда әр түрлі болып келеді. Урал – азональды жүйенің бүтіндігі, бірақ азональды белгілері бойынша тез. Д.Л. Арманда бойынша физикалық-географиялық аудандастыру аумақтық және акваторийлармен байланысуымен аяқталады.

Аудандастыру туралы ілім – ландшафт элементінің кеңістікпен сәйкестенуі (табиғаттық аудандастыру) немесе экономикалық аудандастыру, ішкі байланыстар мен ішкі іс-әрекеттің жоғары интенсивтілігі жүргізіледі. Аудандастыру – біркелкі емес географиялық қабықтың пайда болуы. Экономикалық аудандардың пайда болуы – ұзақ тарихи процесс.

1. Өндірістік байланыс ішкі құрылымға әсер етеді. Экономикалық ауданның жүйесі барлық елдерде болатын процесс. Біріншіден, қарапайым экономикалық аудандар, тарихшылардың ойы бойынша антикалық уақытта пайда болды. Үлкен географиялық

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

ашылулардың эпохасынан бастайтын болсақ, ең алғашқы капиталдың пайда болуы экономикалық ауданның мемлекет ішіндегі және халықаралық еңбек бөлінісінен мағына береді. Капитализмнің даму эпохасында, соның ішінде ХІХ ғасырдың аяғы мен – ХХ ғасырдың басында дамыған қалалар, заттық-ақшалай байланыс жүйесімен экономикалық ауданның құрылымына әкеліп соқты.

2. Еңбектің аумақтық бөлінісі (ЕАБ) тұрмыстық және экономикалық байланыстар аудандық өнімдерді алмастыруды болжайды. Ол жеке өндірістік және шаруашылық қалалар мен аудандарға бекітіледі.

3. Материальдық – техникалық база мен жинақталған материалдық құндылықтар. Бұл фактор экономикалық аудандардың екіге бөлінуіне әсер етеді. Біріншіден, материалдық құндылықтар мамандандырылған аудандарға дамуынан болады. Екіншіден, экономикалық және тұрмыстық даму тек өндірістік фондпен байланысты болуы.

4. Табиғаттың шарты мен ресурстар мамандандырылған экономикалық аудандарға әсерін тигізеді. Қолма-қол (немесе жоқтығы) табиғаттың заңдылықтары экономикалық аудандарға қызмет атқарады. (мұнайлы, металлургиялық, машина құрастыру және т.б.).

5. Еңбек ресурстары мен халықтың еңбекке ынтасы. Бұл фактордың әсері мамандандырылған, ауданның экономикалық даму дәрежесімен қатар және оның шикізат ресурстарымен және отын-энергетикалық ресурстармен қамтамасыз етеді. Шаруашылық дамыған аумақтарды еңбек ресурстарына сұраныс минералды шикізатпен аз қамтылған аудандарға қарағанда әлдеқайда сұраныс көп болады. Еңбек ресурстарымен төмен қамтылған аудандарда еңбек өнеркәсібі және оларды басқа мемлекеттермен салыстыру болып табылады. Ал, жақсы еңбек ресурстарымен қамтылған аумақтарды еңбек сыйымды өнеркәсіптер шаруашылық маңызы болып табылады. Экономикалық аудандар еңбек ресурстарына ғана тәуелді емес, сонымен қатар оның сапасына, квалификация дәрежесіне, жыныстық және жастық құрамына байланысты.

6. Мемлекеттік- құқықтық форма (соның ішінде административті-аумақтық бөліну). Бұл фактор экономикалық аудандастыру мен административті-аумақтық құрылым мемлекеттің белсенді шарты тұрмыстық халқын дамытуды анықтайды. Аудандардың экономикалық жүйесі мен административті мемлекеттердің бөліну әсеріне шек қойылмайды, себебі административті-аумақтық бөліктер экономикалық ауданның ең басты бөлігі болып табылады.

Сұрақтар:

1. Географиялық аудандастырудағы таксономиялық бірлік жүйесі дегеніміз не және ол не үшін қажет?

2. Біртекті (гомогенді) және между түйінді (нодалды) аудандардың арасында қандай айырмашылық бар? Осы аудан түрдеріне мысал келтіріңдер.

3. Физикалық – географиялық аудандастырудың маңызы неде? Әртүрлі аудандастыру тәсілдеріндегі физикалық – географиялық аудандастыруның ара қатынасы неде? Экономикалық – географиялық, әлеуметтік – экономикалық аудандастырудың маңызды неде?

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Голубчик, М. М. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / М. М. Голубчик [и др.]. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 463 с.

2. Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки: учебное пособие для вузов / А. Г. Исаченко. – М.: Академия, 2004. – 395 с.

3. Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии – Астана: Изд – во ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, 2008. – 226 с.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс 10. Тақырып: Географиядағы модельдеудің проблемалары.

Мақсаты. Модельдеу жайлы түсінік қалыптастыру.

Жоспары:

1. Модельдің тар және кең мағынасы.
2. Модельдердің функциялары.
3. Модельдеудің элементтері.
4. Модельдердің классификациясы. Р.Дж.Чорлидің модельдер жайлы структуралық классификациясы.

География ғылымына жүйелік парадигманың енуі территориялық жүйелерді зерттеуде модельдеу тәсілдерінің кеңінен таралуына алып келді. Модельдеу мен жүйелік зерттеу тәсілдері геожүйелерді модельдеудің методологиялық негізінің алғышарты болып табылады. Түпнұсқа мен модель арасында нақты бір ұқсастыққа негізделетін модельдеу тәсілі зерттеліп отырған нысан пен модель жайлы жүйелік түсінікке ие болса, барынша нәтижелі бола түседі. Жүйелік зерттеу тәсілі модельдеудің алдында айқын, нақты тұжырымдалған мақсаттар қоюға мүмкіндік береді.

«Модель» термині адамзат тіршілігінің көптеген сферасында қолданылады және өте көп мағынаға ие. Модель деп нақты өмірдің кейбір байланыстары мен басым сипаттарын көрсететін, шынайылықтың жеңілдетілген көшірмесін айтамыз. Ғылыми модельдер біздің шынайылықтың әр түрлі жақтары жайлы білімімізді жинау мен жүйелеу үшін пайдаланылады. Модельдер шынайылықты түсіну үшін, өткен мен болашақты түсіндіру үшін, және де болашақты болжау және оған әсер ету жолдарын табу үшін қолданылады. Логикалық анықтама бойынша модель дегеніміз – зерттеу барысында түпнұсқа нысанды ауыстыратын және оны зерттеу барысында түпнұсқа нысан жайлы жаңа мәліметтер беретін материалды немесе ойша құрастырылған нысан. Осы модельдің анықтамасына байланысты, модельдеу - модельдерді құрастыру, зерттеу және оларды қолдану процесі.

Модельдеу процесі үш элементтен тұрады: 1) субъект (зерттеуші); 2) зерттеу нысаны; 3) зерттеуші субъект пен зерттелуші нысанды байланыстыратын модель. Мысал үшін, бізде нысан *A* бар немесе оны құрастыру қажет. Біз ойша немесе материалды түрде бұл нысанның көшірмесін құрастырамыз немесе шынайы өмірде *A* нысанының моделі *B* нысанын табамыз. Модельді құрастыру кезеңі түпнұсқа нысан жайлы кейбір мәліметтердің болуын талап етеді. Модельдің танымдық мүмкіншіліктерінің ең басты көрсеткіші – модель түпнұсқа нысан жайлы маңызды деректер бере алады. Түпнұсқа мен модель арасындағы ұқсастықтың қажеттілігі немесе жеткілікті мөлшерде болуы нақты анализді талап етеді. Егер де модель түпнұсқа нысаннан өте үлкен айырмашылықтар жасайтын болса немесе түпнұсқа нысаннан ешқандай айырмашылық жасамайтын жағдайға жесте, онда ол модель болып табыла алмайды.

Модельдеу процесінің құрамында міндетті түрде абстракцияны тұрғызу, аналогия жайлы түйіндеме жасау, және де ғылыми гипотезаларды құрастыру болуы қажет. Модельдеудің ең басты ерекшелігі – үлгі нысандар көмегімен жанама түрде тану тәсілі. Модель зерттеуші өзі мен зерттелуші нысан арасына қойып зерттейтін, өзіндік таным инструменті. Модельдеу тәсілінің осы ерекшелігі абстракциялардың, аналогиялардың, гипотезалардың, және басқа таным тәсілдерінің категорияларын спецификалық формаларының қолданылуын түсіндіреді. Модельдеу тәсілінің қолданылу қажеттілігінің туындау себептері: көптеген нысандарды тікелей зерттеу мүмкін емес, немесе бұл зерттеулер өте көп уақыт пен қаражатты талап етеді.

Модельдер географияда өте көп функцияларды атқарады. Келесі функцияларды бөліп көрсетуге болады:

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

- Психологиялық – басқа тәсілдермен зерттеу өте қиын болып табылатын нысандар мен құбылыстарды зерттеу;
- Жинақтаушы – қажетті ақпаратты анықтау, оларды жинау және жүйелеу;
- Логикалық – нақты құбылыстың даму механизмін табу және түсіндіру;
- Жүйеге келтіруші – шынайылықты бір-бірімен байланысқан жүйелердің жиынтығы ретінде қарастыру;
- Конструктивті – теорияларды құрастыру мен заңдылықтарды тану;
- Танымдық – ғылыми идеяларды таратуға көмектесу.

Модельдің танымның басқа тәсілдерінен айырмашылығы – ол таным құралы ретінде ғана емес, зерттеу нысаны болып та табылады. Тағы бір айта кететін жайт, модельдің адам қолынан жасалып шыққандығы немесе табиғи нысандардың, теориялық концепциялардың, әр түрлі жүйелердің модель ретіне қолданылатындығы мүлдем маңызды емес. Карта, сипаттама, алаңқай зерттеліп отырған нысанның моделі қызметін атақара алады. Сондықтан модельдеудің кең мағынасында – кез келген танымды модельдеу деп түсіндіруге болады. «Мен бір нәрсе білем» деген кезде менің басымда бір нысанды сипаттайтын модель бар деген сөз. Модель мен теорияны, модель мен білімді теңестіру гносеологиялық негізге ие. Модель, ең соңында, проблеманы бұрынғы білімге сәйкестендіруден кейін қалатын білім.

Сол себепті белгілі нәрсеге сәйкестенбеген нәрселер ғана модельденеді. Осы жерден теория мен модель арасындағы түсініспеушілік туындайды. Бірақ олардың арасында өте үлкен айырмашылық бар: теория- жалпылау, ал модель проблеманы тек бастапқы теориялар арқылы шектейді.

Модельдің ең маңызды сипатының бірі – нысан жайлы оңайландырылған түсінік беру. Модельдеу кезінде зерттеуші әрқашан нысанға қатысы жоқ мәліметтерді алып тастайды. Бірақ бұл оңайландыру басқа білім элементтеріне тән оңайландырудан басқаша болып келеді. Нақтылық үшін оңай мысал келтірейік. Ландшафттың территориялық дифференциация теориясының бір жағы болып табылатын географиялық зоналық заңы, жер беті табиғатының әр түрлілігін өте жақсы көрсетеді. Бірақ сол жердің физикалық картасы ол жердің орманы, жазықтары және т.б. бар моделіне мүлдем ұқсамайды – ол тек боялған бір парақ қағаз. Бірақ бұндай айырмашылық тек сөздің қарапайым мағынасында ғана бола алады. Іс жүзінде бұл боялған парақ шынайылықтың кішірейтілген, оңайландырылған изоморфты суреті болып табылады. Тағы да айта кететін жайт, көптеген модельдер түпнұсқа нысанға өте ұқсас немесе сол нысанның бір бөлігі болуы да мүмкін. Мысалы, топырақтық және ландшафттық зерттеулерде топырақ типінің моделі ретінде қолданылатын топырақ шурфы шынайы топырақ қабатының көлденең қимасы болып табылады. Осы көрсетілген, модель мен теория арасындағы айырмашылық нысанды оңайландырудың шектерін ғана көрсетеді.

Модель дегеніміз көмекші жүйе, оны зерттеу түпнұсқа нысанды зерттегеннен гөрі оңай, қолжетімді және арзан. Бірақ бұл жүйе нақта мәлімет беруі үшін сол нысанға ұқсас болуы керек. Бұл жүйе, өз кезегінде, әр түрлі болуы мүмкін – зат, идея, символ модельдің рөлін атқара алады,

Модельдеудің географиялық зерттеулердегі негізгі мақсаты – территориялық жүйелердің қалыптасуын, қызмет етуін және дамуын, олардың болашақта өзгеру тенденцияларын зерттеу.

Қазіргі географиялық зерттеулерде модельдеу келесі тапсырмаларды шешу үшін қолданылады:

1. Табиғаттың және қоғамның территориялық ұйымдасуы факторларын анықтау және зерттеу.
2. Геожүйенің ішкі байланыстарына жауап беретін компоненттерінің функционалды бағыныштылықтары мен структурасын зерттеу.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

3. Территориялық жүйелердің тарихи дамуының әр түрлі кезеңіндегі даму динамикасын қарастыру.

4. Геожүйе компоненттерінің жүйе ішіндегі, жүйелер арасындағы және қоршаған ортамен байланысының тығыздығын анықтау және сандық көрсеткіш беру.

5. Геожүйелерге әр түрлі факторлар әсері жағдайында олардың тұрақты дамуы мен қызмет етуінің жалпыландырылған (интегралды) көрсеткіштерін жасау.

6. Табиғи территориялық және шаруашылықтық жүйелердің ең маңызды көрсеткіштерін – өнімділігін, тұрақтылығын, т.б. зерттеу.

7. Табиғи жүйелерге әсер ететін антропогендік әсердің деңгейіне баға беру.

8. Территориялық жүйелерді географиялық аудандастыру және типтерге бөлу.

9. Геожүйенің және оның элементтерінің динамикасын зерттеу.

10. Белгілі бір уақыт аралығындағы геожүйенің дамуына болжам беру.

11. Геожүйені басқарудың ғылыми негізін жасау.

Модельдер классификациясы. Модельдер мен олардың қызметі жайлы анықтамалардың көп болуы олардың классификациясы мен типологиясының да көп болуына алып келді. Ақпарат беруіне байланысты модельдер материалды немесе идеалды болып бөлінеді. Географияда материалды модельдер (геометриялық, аналогты, изоморфты) дәстүрлі болып келеді. Бұл табиғи және әлеуметтік-экономикалық нысандарды бейнелейтін әр түрлі карталар мен макеттер. Идеалды модельдер формалдану деңгейіне байланысты формалданбаған (концептуалды), жартылай формалданған және толығымен формалданған (математикалық және ақпараттық) болып бөлінеді. Концептуалды модельдер кез келген ғылымның негізін қалайды. Географияда зоналдылық теориясы, В.И.Вернадскийдің биосфера жайлы оқуы, В.Б.Сочаваның геожүйелер концепциясы секілді концептуалды модельдері өте үлкен маңызға ие. Жартылай формалданған модельдерде ақпараттың формалдануы графикалық құралдар, ұсыныстар, нормативтік актілер және т.б. арқылы жүзеге асады. Толығымен формалданған модельдер абстракцияның жоғары деңгейімен және қолданбалы математиканың өте бай аппаратының қолданылуымен ерекшеленеді.

Р.Дж.Чорли географияда қолданылатын модельдердің структуралық классификациясын ұсынды:

1. Модельдер – табиғи жүйелердің аналогы: а) тарихи аналогтар; б) кеңістіктік аналогтар.

2. Модельдер – маманданған жүйелер: а) конструкциялар; б) математикалық (детерминистік және стохастіктік).

3. Модельдер – ортақ жүйелер: а) синтетикалық; б) жартылай; в) «қара жәшіктер».

Сұрақтар:

1. Географиялық зерттеулердегі модельдеудің мәні неде? Заттық және логикалық (идеалды) модельдер қалай ажыратылады? Осы модельдерге мысал келтіріңіз.

2. Математика-географиялық ерекшеліктері мен мәні неде? Географиялық зерттеулерде осы модельдеуге арналған соңғы еңбектердің біріне қысқаша рецензия беріңіз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.

2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.

3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс 11. Тақырып: Географиядағы болжам жасау

Мақсаты: Географиялық болжам жасау туралы түсінік беру

Жоспары:

1. Геоболжам және оның ғылыми болжам жасау жүйесіндегі орны. Геоболжам жасаудың мақсаты.
2. Геоболжам жасау факторлары.
3. Болжамдар классификациясы.
4. Геоболжам жасау тәсілдері.

Жалпы ғылым тұрғысынан болжамға нысанның болашақта даму гипотезасы деген анықтама береді. Айта кететін жайт, кез келген әлеуметтік және табиғи құбылысқа, шаруашылық саласына, ғылым дамуына болжам жасауға болады. Қазіргі кезде халықтың өсуіне демографиялық болжам жасау, Жердің өсіп келе жатқан халқын азық-түлікпен қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік-экономикалық болжамдар және адамзаттың болашақта өмір сүру ортасының экологиялық жағдайына болжам жасаулар кең қолданысқа ие. Егер де адам болжам жасау нысанына әсер ете алмаса, онда мұндай болжам пассивті (мысалы, ауа-райы) деп аталады. Болжам белгілі бір нысанның шаруашылық және табиғи жағдайына 15-20 жыл болашаққа жасалуы мүмкін. Мысалы, нысанның болашағы теріс тұжырымдамаларға ие болса, оған экономикалық және экологиялық іс-шаралар жүргізу арқылы оның дамуының оптималды көрсеткіштеріне қол жеткізуге болады. Міне дәл осындай активті болжам жасаулар (болжам жасау нысанына әсер етуге болатын болжамдар) география ғылымына тән. Болжам жасаудың бағыттарының өте көп болуына қарамастан, қазіргі география мен географтар үшін қоршаған ортаның өткені мен болашағына баға беру арқылы ғылыми негізделген болжам жасаудан маңызды мақсат жоқ. Қазіргі кезде өндірістің, техниканың және ғылымның дамуының жоғарғы жылдамдығына байланысты адамзат осындай алдын-ала берілетін ақпаратқа мұқтаж, себебі осындай ақпараттың болмауы қазіргі кездегі экологиялық проблемалардың туындауына алып келді. Жалпы айтқанда географиялық болжам жасау – географиялық құбылыстың нақты даму перспективаларын анықтайтын ғылыми мамандандырылған зерттеулер. Бұл зерттеулердің мақсаты интегралды геожүйелердің, табиғат пен адамзаттың бір-бірімен қарым-қатынас сипатын анықтау. Өз кезегінде, қиыншылық пен мүмкіншілік геоболжамның спецификалық сипаты болып табылады. Географиялық болжамның негізгі операциялық бөліктері – кеңістік пен уақыт – болжам нысанмен және мақсатымен тең деңгейде қарастырылады. Географиялық болжамның сәттілігі мен сенімділігі көптеген факторлармен анықталады, соның ішінде, проблеманы шешуді қамтамасыз ететін басты факторлар мен әдістердің дұрыс таңдалынуы.

Қоршаған ортаның географиялық болжамы көпфакторлы, және бұл факторлар физикалық тұрғыдан әр түрлі: табиғат, қоғам, техника және т.б. осы факторларды талдап, солардың ішінен белгілі бір деңгейде қоршаған ортаның жағдайын басқара алатындарын – адамның даму факторларын дамытатын, тұрақтандыратын, теріс немесе оң әсер ететіндерін ерекше бөліп алып, талдау қажет. Бұл факторлар ішкі немесе сыртқы болуы мүмкін. **Сыртқы факторлар** – қоршаған ортаға әсер ететін карьерлер мен опырылымдар, табиғи ландшафтты толығымен жоятын зауыт қалдықтары, ауаны ластайтын тұрмыстық және өндірістік қалдықтар, және басқа да қоршаған ортаға әсер ететін ластаушы көздер. Бұндай факторлардың әсер ету күші мен көлемін белгілі бір ауданның қоршаған ортасын сақтау мақсатында жүргізілетін іс-шараларды жүргізу жоспарларында пайдалануға болады. **Ішкі факторларға** табиғаттың қасиеттері, ландшафт пен оның компоненттерінің потенциалын жатқызуға болады. Болжамның мақсаты мен жергілікті жердің географиялық ерекшеліктеріне байланысты болжам жасау үшін қарастырылатын негізгі компоненттерге рельефті, тау жыныстарын, су нысандарын, өсімдік жамылғысын және т.б. жатқызуға болады. Бірақ бұл

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

компоненттердің жартысы болжам жасалатын 20-25 жыл ішінде мүлдем өзгермейді. Осылайша, рельефті, тау жыныстарын, ауданның тектоникалық түсу немесе көтерілу процесін салыстырмалы түрде қоршаған орта дамуының тұрақты факторлары ретінде қарастыруға болады. Осы факторлардың уақыт аралығында салыстырмалы түрде тұрақтылығы, оларды болжам жасау кезінде негіз ретінде алуға болады. Басқа, өте өзгермелі факторлар (шанды борандар, құрғақшылық, сел көшкіндері, жер сілкіністері және т.б.) географиялық болжам жасауда мүмкін, өзгермелі шамаларға жатады. Кейбір нақты жағдайларда олардың ландшафтқа және шаруашылық процесіне әсер ету күші олардың өзіне ғана емес, олардың әсер ететін табиғат фонының тұрақтылығына да байланысты. Сол себепті, болжам жасау кезінде географ, мысал үшін, топырақтың механикалық құрамы, рельефтің тілімдену көрсеткіші, өсімдік жамылғысы секілді табиғи ортаның компоненттерімен жұмыс жасайды. Компоненттердің қасиеттерін және олардың байланыстарын, сыртқы әсерге жауап қайтару сипатын біле отырып, алдын ала табиғаттың шаруашылық факторларына қайтаратын жауабына болжам жасауға болады. Осы негізгі компоненттерді бөліп алып қарастырғанның өзінде, зерттеуші әр түрлі техногенді ауыртпашылықтар мен олардың бір-бірімен байланысынан туындайтын мәселелермен кездеседі. Сол себепті географтар компоненттер қосындысының (табиғи ортаның) интегралды көрсеткіштерін іздейді. Мұндай табиғи ортаға өзінің тарихи қалыптасқан структурасы бар ландшафтты жатқызуға болады. Структураны – ландшафт дамуының жады десек те болады. Ол қоршаған ортаның жағдайына болжам жасауға қажетті статистикалық мәліметтердің ұзын тізбегі. Көптеген ғалымдардың ойынша, ландшафттың сыртқы ауыртпалықтарға, әсіресе ластануға, тұрақтылығының негізгі көрсеткіші болып оның морфогенетикалық структурасының әр түрлілігі жатады. Табиғи комплекстер мен оны құрайтын компоненттердің әр түрлілігі артқан сайын оларда қалыпқа келтіру процесстері арта түседі. Тұрақтылықты ландшафттың потенциалды мүмкіншіліктерінен асып түсетін экстремалды табиғи процесстер мен антропогендік ауыртпалықтар бұзуы мүмкін. Антропогендік факторлар ландшафттың әр түрлілігін түсіре отырып, оның тұрақтылығын кемітеді. Бірақ, антропогенді факторлар ландшафттың әр түрлілігі мен тұрақтылығын арттыруы да мүмкін. Осылайша, қала маңындағы парктері, бақтары, бұлақтары бар зоналардағы ландшафттардың тұрақтылығы, оларға дейін болған ауылшаруашылықтық мономәдениетті егіншіліктері бар егістіктерден әлдеқайда жоғары. Температура мен ылғал өте жоғары ауытқитын территорияларда дамыған, қарапайым біртекті структурасы бар ландшафттардың тұрақтылығы өте аз. Мұндай ландшафттар шөлдерге, тундраларға тән. Бұл территориялардың көптеген техногенді ауыртпалықтарға потенциалды тұрақсыздығы, олардағы табиғи комплекстердің – көп жерлерінде топырақ немесе өсімдік қабатының болмауымен, әлсіздігімен түсіндіріледі.

Геоболжам жасаудың жалпы мақсаттары мен принциптері.

Географиялық болжам жасаудың жалпы ғылыми принциптері келесідей:

1. Тарихи (генетикалық) принцип: болжам жасалынатын нысанды(құбылысты) даму процесінде талдау.
2. Болашақта дамуы мүмкін ұрықты құбылыстарды, процесстерді талдау принципі; болашақтың бастамасын қазіргі уақытта іздеу.
3. Кезеңдену принципі: болжам жасау жалпы этаптар тізбегінен өтеді, әр этапта болжамға белгілі бір мақсаттар қойылады, бастапқы ақпаратты алу немесе талдау жүзеге асады, әдістер таңдалынады, болжамның растығы мен дәлдігіне баға беріліп отырады.
4. Болжам жасаудың көп варианттылық принципі: географиялық болжам(болжам жасау процесінің нәтижесі) бір мағыналы (бір вариантты) болуы мүмкін емес, себебі бір жүйедегі компоненттің өзгеруі мүмкін деген болжамның өзі дамудың көптеген бағыттарын немесе варианттарын береді. Сол себепті болжам айқындылығы өте төмен, болуы мүмкін деген принцип бойынша жасалынады.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Географиялық болжам көп вариантты, иілгіш, қоршаған орта мен адамзат қоғамы жайлы білімнің аздығын ескеруі қажет. Өйткені болжамдар Каспий теңізі деңгейінің өзгерісі, атмосфера құрамында CO_2 көбеюі немесе Жердегі адамдар санының өсуі секілді өте қиын сұрақтарға жасалынады.

Ассоциациялық принципі (жүйелік байланыс принципі): нысанның дамуына болжам оның басқа нысандармен байланысы жағдайында жүргізілуі қажет. Геожүйенің структуралық элементтерінің даму жолын біле отырып, ол жүйенің басқа, аз зерттелген элементтеріне барынша дәл болжам жасауға болады.

Инерттілік принципі, тарихи процесстің бағыты мен екпінін ескереді. Бұл принципті шаруашылық пен табиғат компоненттері арасындағы табиғи және өндірістік комплекстердің дамуын зерттеу процесінде қолдану қажет.

Салыстыру, аналогтау, теңестіру принципі («компаративтілік» принципі), дамыған геожүйелердің даму жолына қарап, дамымаған геожүйелердің болашағына болжам жасау.

Үзіліссіздік принципі, болжамдарды тұрақты түрде қадағалап, бақылап отыру қажет деген принцип, себебі мақсаттар ауысады, жаңа заңдылықтар мен даму тенденциялары дүниеге келеді, болжам жасау тәсілдері дамиды.

Геоболжам жасау тәсілдері

Болжам жасалынатын объектімен және мақсат болжамның тәсілдерін анықтайды. Географиялық болжам жасаудың тәсілдері дегеніміз – болжам жасаудың теориялық және практикалық тәсілдері. Географиялық болжам жасаудың тәсілдері өте көп, және олардың саны үздіксіз артып келе жатыр. Көп тәсілдердің қайсысын таңдау қажеттігі зерттеу мақсатына, ақпарат базасына, алғашқы мәліметті өңдеу сипатына байланысты анықталады. Сол себепті кез келген нақты зерттеуге немесе болжам жасау деңгейіне қажетті әдіс-тәсілдер бар. Бұл тәсілдерді үш топқа бөліп қарастыруға болады: жалпы ғылыми (анализ және синтез, логикалық (индукция және дедукция), экстраполяция және интерполяция, аналогия, тәжірибе және т.б.), ғылым аралық (модельдеу, операцияларды, статистикалық және эксперттік бағаларды зерттеу және т.б.), жартылай ғылыми (географиялық орнының келешек дамуына баға беру, картографиялық және т.б.). географиялық болжам жасауда пайдаланылатын ең көп таралған тәсілін қарастырайық.

Логикалық тәсілдер. Бұл тәсілдің негізінде ойша жасалынатын операциялар тізбегін қолдану жатыр. Жалпы ғылыми логикалық тәсілдерге индукция мен дедукция тәсілдері жатады.

Индукция тәсілі арқылы құбылыстар мен нысандар арасындағы себеп-салдар байланыстары орнатылады. Зерттеу нысанының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау арқылы жекеден жалпыға қарай жүреді. Болжам жасауда бұл тәсіл ақпарат базасының аздығы, статистикалық ақпараттардың аз кезінде жүзеге асады, сол себепті бұл болжамдарда болу мүмкіншілігі аз болжамдар жасалынады.

Дедукция тәсілі таным барысында жалпыдан жекеге өту дегенді білдіреді. Бұл тәсіл болжанатын құбылыстардың стратегиясын анықтауда қолданылады.

Эксперттік баға беру тәсілі. Бұл тәсілдер нысанның дамуы жайлы ақпарат базасы жоқ кезде қолданылады. Бұл тәсілдерді нысанның сипатында статистикалық және репрезентативті мәліметтердің аз кезінде, нысанның қызмет ету ортасы жайлы ақпарат жоқ кезде, ғылыми-техникалық прогресстің әсеріне бейім әлеуметтік-экономикалық нысандарға болжам жасау кезінде пайдаланған дұрыс. Ең көп таралған топтық эксперттік баға беру тәсілі – «Дельфи» тәсілі. Оның мәні: ғылымның әр саласында жұмыс істейтін эксперттерден анкеталау арқылы мәліметтер жинап, ақпарат базасын құру. Алынған ақпарат эксперттердің логикалық анализге негізделіп жасалынған жеке болжамдарын көрсетеді. Келесі кезеңде алдыңғы анкетадан келіп шығатын мәліметтер базасында жасалған, басқа анкеталар қолданылады. Анкеталар мына принциптерге байланысты жасалынуы қажет: анкеталар эксперттердің ойларын сандық түрде бағалауға мүмкін болатындай етіп құрастырылады;

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

мамандардан әр тур сайын сауалнама жиналып отырады, және де әр тур сайын эксперттер сауалнаманың жауаптарымен танысып отырады; жауаптардың мәні әр тур сайын жалпы сипаттама алу мақсатында талқыланып отырады. Алынған жауаптарды нақты талдағаннан кейін эксперттер тобының салыстырмалы түрде негізделген ой-пікірлері қалыптасады.

Сұрақтар:

1. Географиялық болжамның мәні, ішкі және сыртқы факторлары қандай?
2. Не себепті географиялық болжам жасау ХХ және ХХІ ғасырлар қиылысында өте үлкен маңызға ие болып кетті?
3. Нормативті және ізденісті болжам жасаудың ерекшеліктері қандай?
4. Географиялық болжам жасаудың ортақ жалпы принциптері қандай?

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.
3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

Дәріс 12. Тақырып: Әлеуметтік географияның проблемалары. Планетаның адамдармен шектік қоныстануы.

Мақсаты: демографиялық проблеманың себептері мен салдарын зерттеу.

Жоспары:

1. Демографиялық жағдайдың тарихи аспектілері.
2. Халық санының өсу (кему) динамикасының себептері мен салдары.
3. Демографиялық саясат.
4. Қазақстанның демографиялық жағдайы.

1900 жылы Жердегі халық саны жылына 0,5% пайызға өсе отырып, 1,6 млрд. адамға жетті. Солардың ішінен 1070 млн. дамушы елдерге, дамыған елдерге (бұрынғы КСРО елдері мен Японияны қоса есептегенде) 560 млн. адамнан келіп отырды. ХХ ғасыр Еуропа мен Солтүстік Америка үшін халық санының біртіндеп тұрақталған ғасыры болып есептелінді. «Төмен туу, төмен өлу көрсеткіштері, өмір сүру ұзақтығының артуы» деген стратегия медицина мен гигиена сапасын жақсарту арқылы балалар өлімін азайту мақсатында ойлап табылған стратегия болатын. Туу көрсеткішінің біртіндеп азаюы (бір отбасыға 1-2 бала) дамыған елдерде әлі күнге дейін жалғасып келуде, бұл, өз кезегінде, халық санының кемуіне алып келді. Бұл елдерде халық санының өсуі мигранттар есебінен жүріп отыр.

Бірақ дамушы елдердегі демографиялық жағдай бұл кезеңде мүлдем басқаша дамыды. Бұл елдерде медицина мен ауыл шаруашылығының жетістіктері арқасында бала өлімі азайып, өмір сүру жасы біртіндеп ұзара бастады. Бірақ бұл технологияларды ойлап тапқан Еуропада бұл процесс екі-үш жүзжылдыққа созылса, дамушы елдерде бұл процесс бірнеше онжылдықта аяқталып қалды, соның әсерінен дамушы елдерде демографиялық жағдайдың ауытқулары пайда болды. Осының нәтижесінде Еуропада орнығып, қолданыстан шығып бара жатқан «төмен туу, төмен өлу, өмір сүрудің ұзақтығы» деген стратегия дамушы елдерде, бір жағынан, кеш қолданысқа енсе, екінші жағынан, шұғыл мінезге ие болды. Осылайша, дамушы елдерде халық санының жылдық өсімі 1967 жылы 2,6% ие болды. Мұндай көрсеткіштер Еуропада ешқашан байқалған емес. 1967 жыл бүкіл әлемде халық санының жылдық өсімінің рекордты шамаға – 2,1% жеткен жылы болды. 1971 жылдан

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

бастап бұл көрсеткіш азая бастады, осылайша, 1997 жылы әлемдегі жылдық өсім 1,6% дейін азайды. XX ғасырдың соңғы онжылдығы демографиялық жағдай үшін үлкен бетбұрыстар жасалған онжылдық болды. XIX ғасырда Еуропада кең таралған «төмен туу, төмен өлу, өмір сүрудің ұзақтығы» деген стратегия біртіндеп бүкіл елдерге тарала бастайды. Бірақ әңгіме тек бетбұрыстың болуы жайлы ғана болып отыр, себебі халықтың жыл сайын жалпы өсуі сол кезде рекордты 80-92 млн. адам шамасында болды. Бұл туудың салыстырмалы түрде өлімнен жоғары болуымен түсіндіріледі. Оның үстіне Африкадағы бүкіл елдер және Азиядағы кейбір елдер өз территориясындағы халқын әлі күнге көбейтуге тырысып келе жатыр. Осылайша, Африкада халықтың жылдық өсімі 2,6%-дан (1950 жыл) 3,0% дейін (1990 жыл), Иранда сәйкесінше 2,8%-дан 3,4% дейін, Иракта 3,2%-дан 3,5% дейін, Пәкістанда 2,6%-дан 3,6% дейін, Сауд Арабиясында 3,6%-дан 4,1% дейін өсті. Ал Индия мен Индонезияда халық санының жылдық өсу қарқыны бар болғаны 0,1% азайды.

Артта қалған елдер үшін халық санының өсуі азық-түліктік және экономикалық кризистер ғана алып келіп қоймайды. Бір кезде Еуропада болған процесс, бұл елдерде өте қысқа уақыт аралығында жүріп өтті, осының нәтижесінде, дамымаған елдерде де жастар саны өсіп кетті. Олар колониалды тәртіпке қарсы өз басшыларын тағайындады (бұл елдердің көбісі 40-жылдардың аяғына дейін Еуропа елдерінің отарлары болып келді), ол басшылар өз елдерінде саяси, көп жағдайда экстремисттік бағыттағы партияларын құра бастады. Ал кейбір елдерде билік басына келген әскери адамдар жартылай әскери диктаторлық режимдерді орнатты, олардың амбициялары Азия мен Африканың кең-байтақ жерлерінде ұлтаралық қақтығыстардың, соғыстардың басталуына себеп болды.

Қазіргі демографиялық жағдайдың жалпыға ортақ сипаты: колониялық режимнен босаған елдердің көбісі соңғы жылдары демографиялық өтпелі кезеңге аяқ басты. Бірақ бұл өтпелі кезең барлық жас елдерде басталған жоқ. Бұл процестен Африканың көптеген елдері, Азияда – Бангладеш, Пәкістан, Иран, Непал, сонымен қатар мұнай өндіруші араб елдері сырт қалып отыр. Жылдық орташа өсім бұл елдерде қазіргі кезге дейін жоғары қалпында қалып отыр.

Бұл елдер жаңа демографиялық саясатқа өту керек екенін түсіну үшін әлі де көп уақыт керек болатын шығар.

Дамушы елдердің халық санының өсу қарқынын азайтуға бағытталған демографиялық саясатқа өту жолдары қандай?

Біріншіден, демографиялық саясаттың мақсаттарын бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа жеткізу керек. Әсіресе мешіттер өздерінің көп тууға бағытталған саясатын тоқтатуы керек.

Екіншіден, бала көтерпейтін дәрілерді тарату мен олардың сапасын арттыру.

Қазіргі демографиялық жағдай халықтың қайта қалпына келуі үшін және жердегі халық санын тұрақтандыру үшін мынадай жоспарды ұсынады: Жер шарындағы әр әйел 2,7 бала тууы қажет (2- «әке-шешесін ауыстыру үшін» және 0,7 – өлім-жітім көрсеткіштерін жабу үшін). Бұл қазіргі кезде тек теория, ал оның растығын тек практика ғана көрсете алады.

Көріп отырғанымыздай, әлемдік демографиялық проблемаларды шешу жолдары күрделі әлеуметтік және экономикалық мәселелерге келіп тіреледі.

Қазақстан Республикасында 1989 жылғы халық санағында 16199,2 мың адам тіркелді. 1999 жылғы санаққа дейінгі аралықта Қазақстан халқы 1246,1 мың адамға кеміген. Мұның басты себебі бұрын қуғын-сүргінге ұшырап, Қазақстан жеріне көшіріліп, қоныстандырылған өзге ұлт өкілдерінің, әсіресе, орыстардың, украиндардың, немістердің, кавказ халықтарының, т.б. өз ата мекендеріне көшіп кетуі болды. Өсу тек Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Атырау облыстарында, Алматы, Астана қ-ларында байқалды. Ерлердің саны 7201,8 мың болса, әйелдер 7751,8 мыңды құрады. Соңғы он жылда ұлттық құрамда да айтарлықтай өзгеріс болды. Мыс., қазақ ұлты 1468,1 мың адамға (22,9%) көбейіп, республика халқының жартысынан астамын (53,4%-ын) құрады. Сондай-ақ, күрд (29,1%-ға), дүнген (23,3%-ға),

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

ұйғыр 15,9%-ға), өзбек (12%-ға) халықтарының саны да өсті. Оның есесіне орыс ұлты өкілдерінің саны 1582,4 мың адамға (26,1%-ға) кеміді, немістер 593,5 мың (62,7%), украиндар 328,6 мың (37,5), татарлар 71,7 мың (22,4%), беларусьтер 66 мың (37,1%) адамға кеміген.

Табиғи өсу қазіргі кезде 1000 адамға шаққанда 10,2 адамды құрап отыр. Осылайша, даму векторы қазіргі уақытта оң көрсеткішке ие. Туудың жалпы коэффициенті 1000 адамға 20,5 туылған сәбиді (1999 жылы бұл көрсеткіш 14,6 болған) көрсетіп отыр. Халық санының өсуіне кедергі келтіретін факторлар: халықтың басқа елге қоныс ауыстыруы, туудың аздығы мен өлім көрсеткішінің жоғарылығы. Бұл демографиялық процестердің интенсивтілігі халықтың структурасына және сапалық сипатына байланысты болады. Қазіргі кезде Қазақстанда 130-ға жуық ұлт өкілдері өмір сүреді. Негізгі ұлттар – қазақ пен орыс, олардың үлесіне бүкіл халықтың 85% тиесілі. Қазақтардың пайыздық тұрғыдан үлесінің өсуі 70-жылдардың соңында басталды. Осылайша қазақтардың үлесі 1989 жылы 6497 мың адам; 199 жылы 7985 мың адам; 2005 жылы 8725 мың адам болды. Халықтың қайта қалпына келу типі бойынша аудан регрессивті тенденция басым ауданға жатады. Демек, Қазақстан қазіргі заманғы басты проблемалардың бірі – халықтың қартаю проблемасына жақындап отыр. Халықтың қартаюы – дамыған елдердің көбісінің проблемасы. Туудың азаюы мен халық құрамында кәрі адамдар үлесінің артуы. Бұл процестің әлеуметтік зардаптары қандай? Халық қартайған сайын бір жұмысшыға түсетін ауыртпалық артады, халықтың ұдайы өсіп-өну деңгейі кемиді. Республика тұрғындарының орташа жасы ұлғаяды. Осылайша бұл жас 1989 жылы 28,5 болса, 1999 жылы 29,9 болды, ал 2004 жылы 31,5 жасты көрсетті. Еліміздің демографиялық проблемасының тағы біреуін айта кетпеске болмайды.

Қазақстанның ерлер үлесі 48,1%, ал әйелдер үлесі – 51,9%. Еңбекке жарамды жастағы ерлердің өлімінің артуы Қазақстан үшін үлкен проблема болып отыр. Мұндай жағдай ерлердің жұмыс істеу барысында қауіп-қатерге көп кездесуімен түсіндіріледі. Статистикалық мәліметтер жарақат алу жағдайларының көптігін дәлелдейді. Көптеген өндіріс орындары қауіпсіздік техникаларын қажетті деңгейде сақтамайды. Өмір жасының қысқаруына арақ, наркотик секілді заттар әсер етеді. Өз-өзіне қол жұмсау көрсеткіші бойынша біздің ел алдыңғы орындарды. Тағы айта кетін жайт, өлім көрсеткіші Қазақстанда жоғары деңгейде – орташа 10,3 промилле. Ел ішіндегі региондар бойынша өлім коэффициенті 6,5-14,1 промилле деңгейінде ауытқып отырады. Тіркелген өлімдердің 1/3 бөлігі еңбекке жарамды халық арасында тіркелген, және бұл категорияда өлген ерлер саны әйелдер санынан 3,6 есе көп.

Жаңа туған сәбилер өлімі де өте жоғары – 14,6 промилле (2007 жылы), үлкендер өлімінің көрсеткішінен әлдеқайда жоғары.

Сұрақтар:

1. «Демографиялық жарылыс», «демографиялық кризис», «демографиялық қыс» терминдерінің мағынасы неде?
2. Жер планетасындағы демографиялық жағдайға өзіңіздің болжамыңызды беріңіз. Жауабыңызды негіздеңіз.
3. Қазақстанның қазіргі демографиялық жағдайын сипаттап беріңіз.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.
3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс 13. Тақырыбы: Соғыс және бітім мәселелері: жаңа аспектілері.

Мақсаты: геосаяси проблемалар мен жанжалдардың себептері мен салдары мен танысу.

Жоспар:

1. Геосаяси бәсекелестік және аймақтық қақтығыстар.
 2. Еуропа интеграциясында ұлттық азшылық мәселелері.
 3. ТМД елдерінің геосаяси дамуы және аймақтық қақтығыстардың генезисі.
 4. Америка геосаяси дамуының тенденциялары.
 5. Аумақтық талаптар мен Азияның картасындағы діни айырмашылықтар.
 6. Латын Америкасындағы аумақтық даулар.
 7. Африканың саяси картасындағы шекаралық және аумақтық қақтығыстар.
- Соғыстан кейін бірнеше онжылдықтар соғыс және бейбітшілік мәселесі, басқа дүниежүзілік соғыс болдырмау адамзат үшін ірі жаһандық проблема болды.

Соғыс адамзат өркениетінің барлық алдыңғы дәуірлерде қоғамның дамуына әсер етеді деп білеміз. XX ғасырда, екінші дүниежүзілік соғыста 100-ден астам миллион адам қайтыс болды. Осы екінші жартысында ядролық қарудан, бүкіл елдер мен тіпті континенттерді жоюға нақты мүмкіндігі бар, бұл іс жүзінде қазіргі заманғы өркениетті жойып жіберуі мүмкін. Бір заряд Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде пайдаланылатын жарылғыштан көп есе күші жойқын, тіпті барлық алдыңғы соғыстарда болған зарядтар күшінен артық деп айтуға болады. Нәтижесінде, әлем сыни нүктесіне жетті, бұдан былай әйгілі гамлеттік сұрақ адамдардың жекелеген санаттарына алдында тұрды «болу не болмау». Әлем шын мәнінде ядролық апат шегіне жеткен сәттер болды. Осыған мысал 60 жылдары болған Кариб дағдарысы болып табылады.

Бақытымызға орай, 80-ші жылдардың екінші жартысында әлемдік әскери-саяси ахуал жақсы жаққа қарай өзгере бастады. Жаңа саяси ойлау идеялары, бейбіт даму қажеттілігі біртіндеп өз жолын тапты және халықаралық қатынастарда үстем бола бастады. Ол, сондай-ақ әскери ғана емес, бәсеңдету және қарусыздану саласындағы ықтимал және жаңа нақты қадамдар және КСРО мен АҚШ арасындағы қарым-қатынастарды жақсарту болып табылады. Халықаралық шиеленістер тоқтатылды, әлеміміз қауіпсізге айналды, «қырғи-қабақ соғыс» басылды.

Тіпті одан да көп драмалық өзгерістер 90-шы жылдардың бірінші жартысында халықаралық әскери-саяси жағдай орын алған. «Халық демократиясысыз Демократия жоқ» дәуірі аяқталғаннан кейін (Вилли Брандттың айтуы бойынша КСРО ыдырағаннан және Шығыс Еуропада өткен «биполярылық» «қырғи-қабақ соғыстан» кейін, АҚШ және Ресей достық қарым-қатынастарды өзара тиімді және әріптестік туралы жылжытқаннан кейін бірқатар жойылғаннан кейін әлемнің түрлі бөліктеріндегі, халықаралық шиеленістің ошақтары Шығыс пен Батыс арасындағы жаһандық ядролық қауіп қақтығыс дерлік ынтымақтастықтың жолына және неғұрлым тұрақты және әділетті әлемдік тәртіпті құруға әлдеқайда үлкен дәрежеде бөлу және ымырасыздық, идеологиялық, саяси және әскери текетіресінің бітуіне адамзат бірнеше онжылдықтан кейін қол жеткізді.

Бұл Ресейдің әскері және қорғаныс бюджетінің азаюы және оның ықпалын кеңейту үшін әскери күш қолдану, сондай-ақ оның әскери-өнеркәсіптік кешенін конверсиялау басталуы, жаңа қорғанысқа бағытталған әскери доктринасы оның бас тартуымен расталады. Бұл қарулы күштер мен әскери шығыстардың жалпы санын азайту, көптеген шет елдерде АҚШ-тың әскери қатысуының азаюы нақты іс-әрекет арқылы расталады. НАТО альянсының қарулы күштері қолданатын 1989-1993 жылдар кезінде 5,9 миллион адамнан 5,1 миллионға дейін қысқартылды, сондай-ақ әскери қаржыны 370-тен 322 млрд -қа азаюы. 1994 жылдың басында, НАТО-ға мүше мемлекеттер «Бейбітшілік үшін серіктестік»

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

бағдарламасын бекітті. 1995 жылдың жазында 24 мемлекет, соның ішінде бейтарап Финляндия мен Швеция да, сондай-ақ, бұрынғы Кеңес Одағы мемлекеттері бағдарламаға қосылды. Конвенцияға Ресей де қосылды.

1987-1991 жылдары әлемде қарудың саны екі есе азайды. Жетекші ұару сататын елдерінің саны азайды, әсіресе, әскери-техниканың бұрынғы әлемдегі жетекші экспорттаушысы болатын және N-жарақ нарығында АҚШ пен көшбасшылыққа бәсекегеде болған КСРО. Бұл деректерге 1993 жылы 18,4 миллиард АҚШ долларына қару сатылды деп қосуға болады. Соның ішінде Ресей көрсеткіштері, өсуін жалғастырды, және АҚШ индекстері (3 және 2,1 млрд АҚШ доллары.) өсті, жаһандық қару-жарақ саудасы бойынша АҚШ пен бірге Франция үлесі де өсті.

Сонымен қатар, назарға адам аман қалу басты проблемасы болудан қалды, саяси мәселелерді шешу құралы ретінде соғыс халықаралық тәжірибеден жоғалып кеткен емес, бұл фактіні қабылдау қажет. Ұзақ мерзімді милитаризация әлі дамуын жалғастыруда. Мәселен, 90-жылдардың басында әлемдік әскери шығыстар шамамен жылына 1 трлн \$ құрады. Әскери салада 45 миллион адам соның ішінде экономиканың әскери секторында қаруланған 29 млн, 16 млн адам жұмысқа орналастырылды. Бүкіл әлем бойынша әскери қондырғылардың территориясы Испания ауданына сәйкес болып табылады шамамен 500 мың. км².

Үлкен және әлі шешілмеген мәселенің бірі түпкі ядролық қаруды таратпау. Ол бірақ бейресми, «ядролық клуб» Ұлыбритания, Франция және Қытай күшіне енгелі жатқаны белгілі, бірақ Үндістан, Пәкістан және Израиль тарапынан, кем дегенде, кеңейтілді. «Қарсаңында» немесе елдің «ядролық туралы», сондай-ақ арасында Иран, Ирак, Солтүстік Корея, Оңтүстік Африка, және кейде кейбір басқа елдерін (Жапония, Тайвань, Бразилия, Аргентина) қамтиды. Біз ядролық қаруды Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін, Ресейде, сондай-ақ Украина, Беларусь және Қазақстанның ғана емес, екенін ұмытпау керек. Бірақ бұл үш елдің қазірдің өзінде ядролық емес мәртебесін жариялады және ядролық арсеналдарын жоя бастады. 1995 жылдың мамыр айында, 1970 жылы жасалған ядролық қаруды таратпау жөніндегі шартты ұзарту туралы шешім қабылданды. Ядролық державалардың саны әлі де бестен аспауы тиіс. Бірақ олар ядролық сынақтардың толық тыйым салу туралы шартқа қол қоюға 1996, ядролық қаруды толық жою бағытында жұмыс істеуге және материалды тұтандырушы туралы келіссөздер бастауға дайын екендіктерін растады.

Тағы бір күрделі әскери-саяси мәселе НАТО ны кеңейту мәселесі болып табылады. Одақтастыққа қабылдануына «кезекте» Польша, Венгрия, Чехия және Словакия, сондай-ақ Эстония, Латвия және Литва қазірдің өзінде бар. Бұл жоба Ресей мемлекеті жағынан күшті қарсылықтарға кезігетіні белгілі.

Бірақ, бәлкім, ең үлкен әскери қауіп бүгін ұлттар мен халықтар арасындағы көптеген аймақтық және жергілікті қақтығыстар болып табылады. Кеңес Одағының және Америка Құрама Штаттарының арасындағы қарсыластық тоқтатылғаннан кейін осындай қақтығыстар өздері тоқтатуға тиіс деген елес болды. Алайда, бұл болған жоқ, себебі мұндай қақтығыстардың себептері әлі бар болды. Сонымен қатар, осындай себептердің «ауқымы», тіпті, әсіресе КСРО және Югославия ыдырағанымен байланысты кеңейді. 1994 жылы бүкіл әлемде кейбір ресейлік саясаттанушылар, айтуынша, қақтығыстар шамамен 150 ошақта, оның ішінде 50інде қан ағып өтті. Беделді халықаралық сот мәліметі бойынша, Стокгольм институтының Халықаралық бейбітшілік зерттеулер (SIPRI) ірі әскери жанжалдар ошақтарының саны отызға жетті.

Отандық және шетелдік әдебиеттер, аймақтық және жергілікті қақтығыстарды жіктеуге тырысады. Бұл мәселеде бір пікір жоқ. Ал, жалпылама түрінде анық осындай қақтығыстардың екі негізгі түрлерін айтуға болады.

Біріншіден, бұл сонау өткен тамыры, көптеген жағдайларда мемлекеттер арасындағы шекара (аумақтық) даулар болып табылады. Бұл жерде С.Н. Раковский айтқан қызықты

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

байқауды қолданған орынды. Әдетте мұндай қақтығыстар көрші елдердің шекарасында, яғни, «бетпе-бет» туындауы, және әлдеқайда аз жиі қақтығыстан алыс орналасқан жағдайда.

Екіншіден, бұл этникалық (мәдени) тамыры болып табылады, саны әсіресе соңғы жылдары өсті. Жиі «қырғи-қабак соғыс» кезеңінде үкіметтік олардың құқықтары мен мүдделерін өткен уақытта бұзылуына байланысты түсіндірді, және өзін-өзі анықтау, көптеген адамдардың ниеті агрессивті ұлтшылдық пен сепаратизммен байланысты. Бірақ бұл жалпы тренд жүзеге асыру әрқашан федералдық және конфедеративті болмайды. алдыңғы үкіметімен Үзіліс кезінде жиі өшпенділік пен қантөгісті оқшаулау жетекші, жаңа шекаралардың, мүлікті ажырау саяси және экономикалық істер ауыр проблемаларды пайда болады. Екі қақтығыстар, әдетте азаматтық соғыстар мен партизан қозғалыстар көрінеді, олар барлық айқын аумақтық аспектілері бар.

Олардың көпшілігі Азия саяси картасында. Бұл аумақтық талаптар және діни айырмашылықтар Иран мен Ирак екі ел арасындағы сегіз жыл қанды соғысқа алып келді. Бұл аумақтық талаптар 1990 жылдың тамыз айында Ирак Кувейтті жаулап алып келді, содан кейін (бірақ негізінен АҚШ) әскери іс-қимылдар, «шөлді боран» атымен танымал операция. Спратли аралдары және Оңтүстік Қытай теңізінде ауылдық аралдар Қытай мен Вьетнам арасындағы шекара астам Үндістан мен Қытай арасындағы Джамму және Кашмир Үндістан мен Пәкістан арасындағы Кипр, Грекия мен Түркия арасындағы қақтығыс, құрлығының арасындағы; аралдардың Кури, 1994 жылы Йеменде қарулы қақтығыс Қытай мен Тайвань, Ресей және Жапония. Үндістан, Шри-Ланка, Бангладеш, Ауғанстан, Ливан, Камбоджа, Лаос, Индонезия, Филиппин, Түркияда күрд мәселесіне, Иран мемлекеттік-діни және этникалық зорлық-зомбылық толассыз қарулы қақтығыстарды қосуға болады.

Азия саяси картасында ерекше орын Израиль мен Палестинаны Азат ету ұйымының және араб елдері арасындағы қарым-қатынас. Соғыстан кейінгі онжылдықта осы сезімтал планетаның көптеген елдердің мүдделері қарама қайшы келеді. Ол соңғы жылдары Вашингтонда, 1993 жылдың қыркүйегінде Араб-Израиль соғына нақты есеп айырысу болды, ол Батыс жағалау мен Газа секторы бойынша Иерихон қаласында уақытша Палестина өзін-өзі басқаруды құрылды, соған сәйкес, Принциптердің Израиль-Палестина декларациясында қол қойды, әсіресе маңызды болып табылады; 1996 жылы осы аумақтарды тұрақты мәртебесі бойынша келіссөздерді бастау. 1994 жылдың қазан айында, ол Израиль мен Иордания арасындағы бейбіт келісім ретінде қол қойылды. Сирия мен Ливан, Израиль арасында ешқандай бейбітшілік келісімдер жоқ болып табылады, және облыс ең жоғары «рейтингтік күші» аймақ болып қалатынын ұмытпау керек.

Африканың саяси картасында да көптеген аумақтық және шекаралық даулар бар. Олардың көпшілігі шекараларына байланысты туындаған осы құрлық елдерінің отарлық өткен мұра ретінде берілген жерлер үшін. Бұл Сомали мен Эфиопия арасындағы Огаден Марокко және Мавритания арасындағы Батыс Сахараның аумақтық дау туралы, Марокко және Алжир, Чад пен Ливия арасындағы даулар, Батыс және Оңтүстік Африкада көптеген шекаралық қолайсыздықтар болып табылады. Бұл қанды қақтығыстарға әкелді және Ангола, Чад, Мали, Либерия, Мозамбик, Сомали, Судан, Оңтүстік Африка ішкі саяси күрес тудырады. Ал 1994 жылы бүкіл әлем көп адамның өліміне әкеп соқтырған Руанда жылы хуту мен тутси арасындағы өткір қақтығыс, өршуі таң болды.

Аумақтық даулардың мысалдары Латын Америкасында бар: Венесуэла және Колумбия, Чили мен Боливия, Эквадор мен Перу арасында. Ұзақ уақыт азаматтық соғыстар мен бүлікші қозғалыстардың сахна үшін болды, сондай-ақ ішінара Гватемала, Сальвадор, Никарагуа, Гаити, Колумбия, Перу, Боливия болып табылады. Ұлыбритания және Испания Гибралтар олардың дауды жалғастырды. Еуропада, шиеленіс Испания солтүстігінде, Корсика және кейбір басқа да аймақтарда, Ольстерде әлі де бар. Бірақ негізгі «ыстық нүкте» бұрынғы Югославияда, әсіресе бірнеше жыл азаматтық соғыс болған Босния және Герцеговина болып табылады.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Осы жанжалдарды реттеуде ең маңызды рөлді Біріккен Ұлттар Ұйымы атқарады. Ол алдын алу дипломатиясы деп аталатын, Таяу Шығыстағы дауларды шешуде делдал ретінде әрекет, Ангола, Мозамбик, Батыс Сахара, Сомали, Камбоджа, Сальвадор, бұрынғы Югославия, Кипр және басқа да бірқатар елдер. Сонымен қатар, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесін шешу үшін бейбітшілік пен «көгілдір каскалар» игеру қолдау үшін ұйымның операцияларды қабылданған. Мысалы, Біріккен Ұлттар Ұйымының әскери контингенті 90-жылдардың ортасында 17 елде (және т.б. Ауғанстан, Камбоджа, Ангола, Западная Сахара, Никарагуа,) болды.

Әлемнің қазіргі заманғы саяси картасында аймақтық және жергілікті қақтығыстар туралы басқа өткір проблема босқындарға байланысты. Қалай болғанда да, бүкіл әлемге қатысты әдебиетте олар 100-ден 15-20 млн немесе одан да көп түрленеді. Төмендегідей салыстырмалы сенімді бағалау: 1976 жылы - 2,8 млн, 1986 жылы - 13 млн, 1990 жылы - 17,3 млн, 1994 жылы - 50 млн адам, 20 млн басқа елдер мен өз елдерінде бостандықтан айрылған 30 млн босқындар болды.

Осы бұқаралық құбылыстың себептерін БҰҰ сарапшылары босқындарды жеті санатқа бөледі. Олар кедейшілік, аштық, нәсілдік және этникалық кемсітушілік, соғыс қимылдарына мен терроризмнің саяси және діни қуғын-сүргін, жағдай табиғат күрт нашарлауына байланысты, табиғи апаттар салдарынан өз үйлерін тастап жатады. Қорғау органдары осындай түрлі санат арасында жалпы санының әскери көшуге мәжбүр, саяси және этникалық қақтығыстар босқындарын оқшаулау оңай емес.

80-ші жылдардың екінші жартысында босқындар (шамамен 6 миллион) ең көп саны Ауғанстан берді. Сол кезеңде босқындарды қабылдау негізгі елдер астам (болды - Бұл Палестина босқындар санының ерте уақытты қосу керек бұл тізімде Эфиопия (1 млн), Ангола және Камбоджа (3-4 (Шри-Ланка (200 мың) Ауғанстандағы 4 млн), Пәкістан () 3 млн-нан астам, Иордания (1 млн) (800 мың.), Таиланд (400 мың.), бұл әсіресе Судан, ұлы және жекелеген мемлекеттер шеңберінде ағындары болды (2-3 млн (2 млн).

Әскери-саяси және этникалық себептермен туындаған босқындар географиясы 90-жылдардың бірінші жартысында өзгерді. Пәкістанда 1994 жылдың басына қарай кейбір ауған босқындарын тастап, бірақ содан кейін олардың репатриациялау жүзінде лагерлерде саяси жағдайдың шиеленісуі арқасында тоқтады. Ал Югославияның жүзеге босқындар саны бойынша бірінші орында (2 миллионнан астам). Дерлік күрдтер мен Ирак шииттер, егер. 1994 жылы, 1 миллионнан астам босқындар көрші Заир, Уганда және Танзанияда Руандадан бастап.

КСРО ыдырағаннан және оның аумақтық және этникалық қақтығыстардың, бәлкім, ең маңызды әлемдік орталығына айналды ТМД аумағындағы байланысты ерте 90-шы жылдары. 1992 жыл ортасында жарияланған кейбір бағалаулар бойынша, мұндай қақтығыстар саны 180 ге жетті, және олар 30 миллион адамы бар 7 млн км2 аумақты қамтыды. Сонымен қатар шектеу есептіліктің бір бөлігі 40%, басқа бұқаралық демонстрациялар ұйымдастырды.

Кейіннен, осы «ыстық нүктелердің» кейбірін немесе одан тұрақтандыра білдік. Алайда, көптеген айырмашылықтар әлі де қалады. Қырым мен Қара теңіз флотының Ресей мен Украина арасындағы Бұл келіспеушілік, Балтық елдерінің кейбір Ресейге аумақтық талаптар, Тәжікстан шекарасында әскери операциялар. Сонымен қатар, Таулы Қарабақ және Оңтүстік Осетия, Ингушетия және, Абхазия мен Днестр бойы әлі кез келген сәтте жаңартылған күш дейін алау мүмкін қақтығыстарды, «бықсып» бағыттары болып табылады. Көпұлтты Солтүстік Кавказдағы жағдайды қатар соңында 1994 жылы Шешенстанда ауқымды әскери операциялар басталғаннан кейін өте күрделенді.

Ең геосаяси күрделі әлеуметтік-экономикалық және сол уақытта қазіргі заманғы Ресей географиялық проблемалары және ТМД-ның бірі Ресейден тыс Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін - ресейлік халықтың орналасуы. Ресей орыс халқының 1989 жылғы санақ бойынша, 25,3 миллион ,оның ішінде Украинада 11,3 млн (44,9%), Қазақстан - 6,2 млн (24,6%),

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Өзбекстан - 1,7 млн (6,5%), Беларусь - 1,3 млн (5,3%). Бұл үшін біз тарихи, этникалық және мәдени Ресеймен байланысты емес орыстілді халықтың тағы бір 11,2 млн адамды қосу керек. Демек, ерте 90-жылдардың жаңа елдерде орыс және орыс тілді диаспора 36-37 млн адам, немесе одан да көп, олардың жалпы халық $\frac{1}{4}$ ін құрады. Қазақстан (7,8 млн), Беларусь (3,2 млн) және Өзбекстан (2,2 млн), содан кейін Украинадағы ең үлкен осы диаспорасы (20 млн).

Бұл шын мәнінде соңғы жылдары орыс және орыс тілді халықтың жағдайға белгіленген нашарлауы Ресейде шетелде жаңа елдерінен босқындар ағыны айтарлықтай өсуіне алып келді. Оған Сумгаит және Ферғана алқабында 1989 жылдары болған оқиғаларды айтуға болады. Содан оларға Тәжікстан, Грузия, Әзірбайжан, Шешенстан, Молдова, Қазақстан және басқа да бірқатар республикалар мен облыстардың мәжбүр мигранттары қосылды. Мысалы, 1992 жылдың наурыз және маусым айында Приднестровье қанды оқиғалар кезінде, босқындардың ағыны 100 мың адамды құрады. Абхазияда 1992-1993 жылдан бастап грузин-абхаз қарулы қақтығыс кезінде 200-ден 250 мың адамға дейін қашты.

Сарапшының айтуынша жақын болашақта жаңа тәуелсіз мемлекеттердің Ресейге келуін күтуге болады максималды 4-6 миллион адам және ең төмен 2-3, сол қызметті бағалайды. соның ішінде Орталық Азия мен Қазақстаннан 2,9 млн, 400 мың Кавказдан, 400-500 мың аралығында Балтық жағалауы елдерінен көшуі мүмкін.

Қарқынды ұлтаралық, діни және саяси қатынастар Ресей ішіндегі кейбір жерлерде сақталады. Бұл, ең алдымен республиканың Ресей бөлігіндегі Солтүстік Кавказ және кейбір бұрынғы автономиялар жатады. 1995 жылдың сәуірінде ғана бұрын енгізгеннен кейін федералдық күштері Шешенстанда ең өткір жағдай, және 1994 жылдың соңында қимылдарын өршуінен негізінен 320 мың орыс босқындары кетті.

Осыған байланысты 1995 жылдың басында Ресей аумағында 500 мыңнан кем емес азаматтар төлқұжат және визалық режимді бұза отырып елдегі келген азаматтығы жоқ адамдар болды, бұл шын мәнінде жағдайды қиындатады. Бұл негізінен сондай-ақ Вьетнам, Қытай, Иран, Шри-Ланка, Үндістан, Заир және басқа да елдердің мигранттарға олардың тіршілік ету орындарын қашып ауғандар, күрдтер, Ирак, анголалықтар қол сұғудың саяси ахуал мен түрлі тұрақсыздық болып табылады.

Ресейден тыс жерлерде тұратын этникалық орыстардың миллиондаған мүдделерін Ресей Федералдық көші-қон қызметімен қатар босқындар проблемасын Ресей Федерациясының Сыртқы істер министрлігі шешетін болды. Ресей академиясы ғылым институтының география картасына сәйкес алғашқы 120-дан астам аумақтық-этностық дауларды дамыған, содан кейін босқындар мен басқа да мәжбүрлі көшіп-қонушылардың қозғалысы мен шоғырлану ықтимал жолын картасы көрсететін болжам жасалды. Әскери қауіпке байланысты адамзаттың жаһандық проблемалардың жаңа аспектілері осы. Бастысы ауырлық орталығы, жаһандық саласындағы ықтимал қақтығыс аймақтарында аймақтық және жергілікті қақтығыстар мәселесіне көшті.

Сұрақтар:

Әлемнің ірі аймақтарында геосаяси даму тенденциялары қандай?

Ағымдағы «ыстық нүктелер» қандай.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Әлемнің экономикалық және әлеуметтік географиясы. Шолу: оқулық. М., 2011.
2. Вольский В.В. Шетелдік әлемнің әлеуметтік-экономикалық географиясы. - М., 2013. - 560 б.
3. Экономикалық, әлеуметтік және саяси географиясы. Аймақтар мен елдер. Оқу құралы / Ed. Лавров. М: Гардарика, 2013 - 928 б..

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс 14. Тақырыбы: Ғаламдық экологиялық жүйенің деградациясы.

Мақсаты: экологиялық жүйенің тозу себептері мен салдары туралы үйреніңіз.

Дәріс жоспары:

Орман алқаптарының қысқаруы.

Жер деградациясы (топырақ қорғау).

ОС қалдықтармен өнеркәсіптік және өнеркәсіптік емес адам қызметінің әсерінен ластануы .

Атмосферада газдардың тепе-теңдікті өзгертуі.

Биологиялық алуантүрліліктің азаюы.

Жүйе шарттылығы көмегімен бүкіл экологиялық проблеманы үш бөлікке бөлуге болады: 1) нашар экологиялық менеджмент нәтижесінде табиғи ортаның азып, 2) адам қызметінен ластануы, 3) «улану».

Қоршаған ортаның нашарлауының айқын мысалдары нәтижесінде табиғи сипаттағы ормандарды ұтымсыз кесу және жер сарқылуын (топырақ) айтуға болады.

Табиғи өсімдіктердің саласындағы азайту, құрту процесі әсіресе орманды алқаптарда көрініс табады. ағымдағы бағалауынша, неолит революция және егіншілік кезінде және аңшылық шаруашылықтарының орман жер 62 млн шаршы шақырымды қамтыды, және бұталар мен тоғайлар бар болатын - 75 млн км шаршы М. немесе оның бетінің 56%. 30% -ға дейін - 10 мың жыл бойы жалғасып нәтижесінде, олардың жалпы ауданы орташа және орман жамылғысының 40 млрд га дейін азайды. Негізінен Ресей, Канада, Амазон, алайда, осы көрсеткіштерді салыстыру кезінде бүгін тек 15 млрд га орманға адамның қолы тимегенін ескеру тиіс. Тек 1850-1980 жылдары әлемде орман ауданы 15% -ға төмендеді. Осы кезеңде, ауыл шаруашылығы және мал шаруашылығы, сондай-ақ солтүстік жарты шардың қоңыржай аймақ ормандарында, содан кейін өндірістік және қалалық даму әсіресе белсенді.

Ормандарды кесу процесінен негізінен Еуропа зардап шеккен. Шетелдік Еуропада VII ғасырға дейін, ормандар аумағының 70-80% қамтылған, және қазіргі уақытта 30 - 35%. Орыс жазығындағы тіпті XVIII ғасырдың басында, орман жамылғысының қазіргі шамамен 55%, 30% -ды құрады. Кең ауқымды құрту АҚШ, Канада, Үндістан, Қытай, Бразилия, Африкадағы Сахарадан оңтүстікке қарай орын алды.

Ал бүгін, ормансыздану тез арада күш жинай жалғастыруда: жыл сайын 20 миллионнан астам гектар жойылады. Ормандар егістік және жайылымдық өсуі ағаш кеңейту ретінде жойылып жатыр. Әсіресе қауіпті жағдай, азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының (ФАО) мәліметтеріне сәйкес, 80-шы жылдардың ортасында 11 млн га қираған тропикалық ормандардың саласындағы, сондай-ақ 17 орман шамамен 90-жылдарының басында қалыптасты. Нәтижесінде, соңғы он жылда, тропикалық ормандардың ауданы 20-30% -ға азайды. Онда олардың соңғы жарты ғасырда жағдайы өзгереді, мүлдем жойылуы мүмкін. Әсіресе тропикалық орман, олар оттегі жеткізумен байланысты, өйткені осы ормандардың табиғи регенерациясына қарағанда 15 есе артық жылдамдықпен шауып жатыр, әдетте, планетамыздың «өкпесі деп аталады . Жер бетінде ұсынылған, флора мен фаунаның барлық түрлердің жартысынан астамы соларда орналасқан. Сондықтан бұл жерде ғаламдық экологиялық жүйенің нашарлауы туралы айтуға тұрарлық.

Сондай-ақ ауыл шаруашылығы және мал нәтижесінде алынған жер (топырақ), ресурстардың деградациясы бүкіл адамзат тарихында орын алды. Ғалымдар оның жұмыс істеуін тарихи кезеңде тұрақсыз жер пайдалану адамзаттың нәтижесінде қазірдің өзінде қазіргі заманғы егістік жер барлық қарағанда айтарлықтай жоғары бір рет өнімді жер, 2 млрд гектар жоғалтты деп бағалап отыр. Ал бүгін, әлемдегі ауыл шаруашылығы айналымынан жыл сайын топырақтың тозуы процестердің нәтижесінде олардың құнарлылығын жоғалтып және шөл дала айналады құнарлы жер кем дегенде 6-7 млн га, алынып тасталады. Сндай-ақ топырақ шығын мөлшерін салмағы бойынша ғана емес бағалауға болады. Мысалы,

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

американдық ғалымдар Оңтүстік-Шығыс Австралия тұтас бидай белдеуін жойып тең топырақтың құнарлы қабатын, 24 млрд тонна жоғалтып жыл сайын біздің планетаның ғана егістік жер деп есептеледі. Үндістан (6 млрд тонна), Қытай (3,3 млрд тонна), АҚШ (3 млрд тонна) және КСРО (3 млрд тонна): және одан да көп 80-жылдың аяғында мұндай шығындардан жартысы осы төрт елге келеді.

Топырақтың ең жағымсыз әсер және физикалық (тау-кен, құрылыс және басқа да жұмыстар топырақ жамылғысының қырып) (ауыр металдар, химиялық бітеліп) су және жел эрозиясы мен химиялық азып бар. шамадан тыс мал (шамадан тыс), көптеген дамушы елдердің ең тән тозу себептерін арасында тұр. Үлкен рөл сондай-ақ осындай суармалы ауыл шаруашылығында тұздылығы ретінде, ормандар және ауыл шаруашылығы қызметінің қиятын және жойылып кету атқарады.

Жалпы алғанда, топырақ деградациясы бірге 6,1 млрд. га құрғақ жерлерде, және Азия және Африка көп дәрежеде тән әсіресе қарқынды орын алады. құрғақ жерлерде аясында шөлейттену негізгі бағыттары болып табылады және онда шамадан тыс, құрту және иррационал-Суармалы ауыл шаруашылығы ең жоғарғы деңгейге жетті. Ол қуаң жер жалпы шөлдену әлемдік бүгін 4,7 млрд. га жетеді деп бағаланады. 6 млн. г жыл сайын артып келеді, сонымен қатар, әдетте, 900 млн. га бағаланып антропогендік шөлейттену, аумағында, соның ішінде (немесе 60 мың. км), Латвия ауданы шамамен тең болып табылады. Брука және В.В. Покшишевский айтуынша әлемнің құрғақ және жартылай құрғақ аймақтарында 650 млн адам өмір сүреді, оның ішінде аридті жерде 100 миллион адам. Әлемнің барлық ірі аймақтарында жайылымдық жер шөлейттену ең бейім екендігін көрсетеді. Африка, Азия, Солтүстік және Оңтүстік Америкада, Австралия мен Еуропада шөлейттену қуаң жерлерде жайылымдардың 70-80% на әсер етті. Суармалы жер - екінші орында суармалы (әсіресе Африка, Азия және Еуропа) үшінші ауыл шаруашылық алқаптары болып табылады.

Ресейде жердің тозуы өте үлкен ауқымды аймақ алады. Ауыл шаруашылығы нақты шынайысу және жел эрозиясына ұшыраған егістік жер 32% қамтыды. Эрозияға ұшыраған жердің ауданы 60 млн. га және жыл сайын 400-500 мыңға артып асып отыр, ал топырақтың құнарлы қабатының жоғалуы 1,5 млрд тоннаға жетеді. Өткен 20 жыл ішінде, эрозияға ауданы, тұзды және жер ашытылған екі еселеді және топырақтағы қарашірік 10-13% -ға төмендеді. Негізінен төменгі кірістілігі топырақ эрозиясы жалпы залал жылына 18,25 млрдқа бағаланып отыр. Ол назарға соңғы ғасырда елімізде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер алаңы 33 млн. га азайды.

Ғаламдық экологиялық жүйесін нашарлауының екінші себебі - оның ластану қалдықтарды өнеркәсіптік және азық-адам қызметі. Қалдықтардың көлемі жақында өркениеттің өмір сүруіне және ең өлшемдерін қабылдады. Және бұл академик Н.Н. Моисеев келісуге әбден мүмкін « Бірде-бір тірі көрінісі оның өмір қалдықтары мен тұнбаларынан құрған ортада өмір сүруге қабілетті емес» деп атап өтті. Өз кезегінде, бұл қалдықтар қатты, сұйық және газ тәріздес болуы мүмкін.

Ғылыми әдебиетте адам қызметінің туындаған қатты қалдықтарды бағалаудың ешқандай бірыңғай жүйесі бар. Қайта өңдеу процесінде оған 90-95% тікелей қалдықтарды айналады, ал Ол сондай-ақ, қазіргі уақытта, өндірілген жалпы және нәтижесінде шикізат тек 5-10% дайын өнімнің құйылып екенін есте ұстаған жөн.

«Көпқалдықты» технологиялы елдің жарқын мысалы Ресей. Кеңес Одағы жыл сайын қатты қалдықтары шамамен 15 млрд. тонна құрады, және Ресейде, мұндай қалдықтарды 7 млрд. тонна өндіріледі деп айтуға жеткілікті. Қоқыс тастайтын, сақтау ғимараттарды және полигондарда өндіріс пен тұтынудың қатты қалдықтардың жалпы сомасы 80 млрд тоннаға дейін.

Қатты қалдықтардың өнеркәсіптік құрылымы атап айтқанда, тау-кен және өнеркәсіптік қалдықтар басым. Ал жалпы алғанда, жан басына шаққандағы көлемі бойынша, олар Ресей, АҚШ және Жапонияда, әсіресе үлкен болып табылады. Бірақ жан басына

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

шаққандағы көрсеткіш, жан басына шаққандағы орташа қоқыс 500-600 кг, АҚШ жетекші жылына қатты тұрмыстық қалдықтар. Арттыру қатты қалдықтарды қарамастан, көптеген елдерде ол литосфераның ластануына әкеледі.

Сұйық ластаушы қалдықтар ең алдымен гидросфераны, ал мұнда негізгі ластаушы заттар сулар және мұнай.

90-шы жылдары ағынды сулардың жалпы жаһандық көлемі 1800 шақырым жетті. Бұл көрсеткіш үлкен, бірақ ол көлемінің бірлігіне тұтыну үшін қолайлы деңгейге дейін ластанған ағынды суларды сұйылту (кейде 200-ге дейін), 10-нан 100-ге дейін талап етіледі екенін есте ұстау қажет таза су бірлік деп көрінуі мүмкін. Ағынды суларды тазарту және сұйылту үшін суды пайдалану нәтижесінде шығындардың ең ірі тармағы айналды. Бұл, ең алдымен жаһандық ағынды суларды ағызу 90% құрайды Азия, Солтүстік Америка және Еуропа, жатады. Бұл толық Ресейге толығымен қатысты 70 км ағынды сулардың 40% ы өңделмеген немесе жеткіліксіз өңделген (КСРОда 160 км) болып табылады.

Мұнаймен ластану ең алдымен, газ, жылу және ылғал алмасу шектейді, теңіз және ауаның ластану жағдайына әсер етеді. Мұхиттарға жыл сайын консервативті бағалауынша мұнай және мұнай өнімдерінің шамамен 3,5 млн тонна түседі. Қоршаған ортаның тозуы нәтижесінде, сондай-ақ, бүгін жаһандық сипат қабылдады. Шамамен 1,3 миллиард адам, бұл көптеген індеттер себебі болып табылады, тек ластанған су үйде болып табылады. Өзендер мен теңіздердің ластануы балық аулау мүмкіндігін азайтады.

Атмосфераның қазба отын мен биомасса шығарындылары , сондай-ақ тау-кен, құрылыс және басқа да жер жұмыстары мен байланысты шаң мен қалдықтарды газдармен ластануы алаңдаушылық тудырады.

Негізгі ластаушы заттар арасында әдетте қатты бөлшектердің (аэрозольдер), күкірт диоксиді, азот оксиді және көміртек тотығы қамтиды. Жыл сайын, атмосферада көрінетін кедергі жерден түгін қалыптастыруға ықпал ететін қатты бөлшектер шамамен 60 миллион тонна шығарады. Күкірт диоксиді (100 млн. тонна) және азот оксидтері (шамамен 70 млн) қышқыл жаңбыр негізгі көзі болып табылады. Атмосфераның газ құрамы үлкен әсер көміртек тотығы шығарындыларын (175 млн. тонна) бар.

Бірақ экологиялық дағдарыс көп өршіл және қауіпті аспектісі деп аталатын парниктік газдардың атмосфераға, және, ең алдымен, көмірқышқыл газы (СН₄) төменгі қабаттарының әсер байланысты. Көмірқышқыл газы, ол су мен көмірқышқыл газы ыдырайтын онда адам биоты қырып арқылы ауыл шаруашылығы өндірісін кейбір түрлерін атмосферасын енгізеді, мұнай және газ ұңғымаларын оңады. Метан көміртегі диоксиді қарағанда әлдеқайда көп парниктік әсер береді, дегенмен, соңғы атмосферада көп тұрақты, сондай-ақ 25-30 есе метан шығарындыларын оның эмиссиясынан асады.

Қолда бар бағалаулар бойынша, тек 1950-1990 жылдары жаһандық көміртек шығарындыларын көлемі 3-кестеде деректерден 6 млрд тонна, немесе Саул сияқты 22 млрд тонна жетіп, төрт есе өсті, бұл эмиссия үшін негізгі жауапкершілік экономикалық дамыған Солтүстік жартышардың, үлесінің елдер онда (соңғы бағалауы бойынша: АҚШ-та - 25%, ЕО елдерінің - 14%, ТМД елдері - 13%, Жапония 5%) осы шығарындылардың негізгі көлемі есепке бірнеше рет біздің әдебиетте байқалды Сондықтан белгілі бір географиялық үлгісі. 40 және 50 ° С арасында орналасқан Солтүстік жарты шарда жердің көміртек ластануы ең қарқынды .

Қытайда, дамыған елдерде сияқты, көміртегі қос тотығының шығарындылары қазба отынды жағу негізімен байланысты. Үндістанда, және атап айтқанда, Бразилияда ол тропикалық ормандардың жануымен түсіндіріледі. Көмірқышқыл газы аз дамыған елдерде сақталған қиғаш сызық және күйік әдісімен ауыл шаруашылығы өндірісінде пайдаланылады.

Парниктік газдар өсуі салдарынан атмосферада газдардың балансын өзгерту ең жоғары ХІХ ғасырдың аяғына салыстырғанда 0,5 ° -ға Жер бетіндегі орташа температура (0,3-0,6 °) С. Орташа жылдық температураның артуы 80-ші жылы байқалады, алты ыстық

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

жыл бойы, ол : 1981, 1983, 1986, 1987, 1988 және 1990 жылы. Мұндай жылыну АҚШ-та құрғақшылық арттыруға, Қытай, Ресей және басқа да бірқатар әлем елдерінде байқалды. Сол үрдіс 90-шы жылдардың бірінші жартысында орын алды.

Әсіресе, ыстық және құрғақ жаз 1995 жылда ресейлік және шетелдік Еуропа мен Солтүстік Америкада, және Азияда болды. Соңғы отыз жылда ең төменгі бірі, ал бұл өз кезегінде астықты кем дегенде 5-6 млн. тонна үшін шетелден сатып алу қажеттігіне әкеледі. Нәтижесінде, Ресей 65 млн тонна астық жинады. Бірақ осының салдарынан 1995 жылы жаман егін жинау болды және ірі астық өндіруші елдердің көпшілігінде, әлемдік астық қоры 160 млн-нан 90 тоннаға дейін төмендеді, ал 1 тонна үшін бағасы 120-дан 220 долларға дейін көтерілді.

Осы уақытқа дейін табиғатта бар заттар мен қосылыстар туралы болды, бірақ адам қызметінің нәтижесінде әлдеқайда көп мөлшерде енеді. Ғаламдық қоршаған ортаның тозуына жүйе өндірістік процесінде өндірілген әртүрлі химиялық заттардың сипаты кіреді. Бағалауынша, қоршаған ортаны улы деп атауға болады, мысалы, ластану, біздің күндері, 100 мың түрлі химикаттар бар. Ластанудың негізгі дозасы шамамен 1,5 мың. Химикаттар, пестицидтер, азық-түлік қоспаларының, косметика, дәрі-дәрмектер және басқа да препараттар.. Олар сондай-ақ, қатты, сұйық және газ тәріздес болуы мүмкін және атмосфера, гидросфера, литосфераны ластай болады.

Жақында ғалымдар назарына таза антропогендік хлорфторкөмірқышқыл қосылыстар (ХФУ ХФУ), түсті. Бұл әдетте еріткіштер, спрей, стерилизаторлар, тазалау және т.б., тоназытқыш және салқындатқыштар хладагент ретінде пайдаланылады. Өздеріңізге белгілі және парниктік әсер хлорфторкөмірқышқыл газдар тобына қарамастан, өндіру 1,5 млн тонна жетіп, тез өсуін жалғастырды. Ол егер табылмаса, өсе беретін еді.

Озон қабаты ХФУ құртылуы туралы гипотеза 70-шы жылдар ортасында қайтып іске қосылды. Бірақ алдымен, бұл үлкен қызығушылық тудырған жоқ, тек он жыл өткен соң ғалымдар назарында болды. Көп ұзамай, осы процестің бүкіл механизмі егжей-тегжейлі түсіндірді. Ол 20-30 км биіктікте орналасқан планетаның, озон қабаты ыдырау реакциясы жұқа тропосферада жинақтауға дәлелденсе, ХФУ стратосфераға еніп жүзеге және (негізінен еркін хлор бөлу) катализдейді. Нәтижесінде, күн зиянды ультракүлгін сәулелерден Жердегі барлық өмір «биосфералық қалқаны» маңызды функцияларды орындайтын қабатының бұзылуына әкеледі.

Ол шамамен 2% -ға төмендеді қорғаныш озон қабатының, және басқа да деректер ХФУ (және NOx) арттыру эмиссия үшін осы соңғы 20-25 жылда салдарынан тіпті 2-5% анықталды. Бұл өте шамалы азаюы болып табылады деп болжауға болады. Бірақ алдымен, ғалымдар, 1% -ға озон қабатының азаюы 2% өсті ультракүлгін сәулелену әкеледі. Екіншіден, бұл төмен температура әсіресе озон қабатына ХФУ жойқын ықпал кезде, қысқарту 5% дейін жетуі мүмкін, атмосферада және қыс айларында Солтүстік жартышардың озон мазмұны 3% -ға төмендеді. Арнайы солтүстік жарты шардың қабылдағыштық ХФУ және экономикалық және географиялық жағдайына әсерінен болуы мүмкін деп түсіндірді: іс жүзінде ХФУ 31% Америка Құрама Штаттары өндірілген, 30% - Батыс Еуропа, 12% - Япония, 10% - ТМД. Соңында, үшіншіден, біз есте ұстауымыз керек әлемнің кейбір аудандарында уақыт айтарлықтай күшті озон қабатын бұзуды ерекшеленеді, мысалы, «озон тесігі», пайда бола бастады.

Антарктида үстінен бірінші осындай «тесік» 1978 жылы ашылған болатын. Оны бірінші жер серігі оқыған, содан кейін жер станцияларына, ал 1985 жылы, британдық ғалымдар атмосфералық озонды Антарктикада 5-тен 20 млн мөлшерінде «тесік» ауқымы км 2тан асып, жылдың қазан айында жыл сайын 40-60% -ға қысқарды, ал кейде нөлге дейін төмендейді деген сенсациялық баяндама жариялады.

Екінші, бұл «тесік» Арктикада ашылды. Ол сондай ауқымды, ауданы, қарқындылығы және ұзақтығы да, Еуразиядағы солтүстік ендік халық үшін Антарктида ғы үлкен «озон

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

тесігіне» қарағанда ол әлдеқайда қауіпті емес болуы мүмкін. Ал 80 жылдың ортасында Солтүстік жартышардың орта ендік аумағында озон төмендей бастады. 1994 жылдың соңында шетелдік Еуропа, Ресей, Америка Құрама Штаттарының аумағында озонның үлкен аномалиясы болды. 1995 жылдың басында, Шығыс Сібір аумағында озонның рекордтық (40%!) мәні тіркелді. Осының бәрі (америкалық журналист Шарон Роан кітабынан) «озон дағдарысы» қазірдің өзінде Антарктида мен Арктика шеңберінен шыға бастады деген сөз. Өз кезегінде, ультракүлгін сәулелену қарқындылығы артуы тері қатерлі ісігіне ұлғайтуды, көз катарактасын, егін шығымдылығы мен өнімділігін фитопланктон санының төмендеуіне әсер ете бастады.

Есте ұстау керек, озон қабатының тозуының себебі CFC шығарындылар ғана емес. Ғалымдар қарастырып жатыр, «Shuttle», «Протон», «Энергетика» дыбыстан, авиация және ғарыштық жүйелерді пайдалануды қоса алғанда, өзге де техногендік себептері болуы мүмкін. Ол сондай-ақ стратосфераға көптеген табиғи факторлар әсер етеді деп табылды. Бұл, ең алдымен, жанартау белсенділігінің артуы, күн белсенділігін артуы, полюсте озон көбеюі, ауа массаларының ағынының тудыратын, әсіресе атмосфералық айналымы. Осылайша, Пинатубо тауы (Филиппин) және Ходсон (Чили) тауындағы 1991-1992 жылдардағы атқылауы жарылыс озон қабатына өте үлкен теріс әсер етті деп дәлелденді. Көрнекті географ, халықаралық «Адам Экология» қорының президентінің айтуынша, ХФУ озон қабатын бұзбайды. Бұл сөздердің растауы, Антарктидағы негізгі «озон тесігі» орналасқан, ал шығарындыларын 80%-ы Солтүстік жарты шарда орын алады деген фактіні келтірді. Яғни ХФУ зиянды рөлі толық дәлелденбеді, және 1995 жылы Орыс географиялық қоғамының X съезінде кейбір есептерде айтылған жоқ.

1994 жылы, американдық ұшақпен Австралиялық ғалымдар 22 км биіктікке көтерілді және сөзбе-сөз «озон тесігі» арқылы ұшып кетті. Кеңес Одағының ең консервативті бағалауы бойынша жердің биологиялық әртүрлілік (N қоса алғанда) 10-20 млн. түрлердің бұрынғы бағаланады. Ал, қазірдің өзінде елеулі осы саладағы зақымдануы артық пайдалану ауыл шаруашылығы ресурстарын тірі өсімдіктер мен жануарлардың қоршаған ортаға жою, қоршаған ортаның ластануына байланысты. Американдық ақпарат көздерінің айтуынша, соңғы екі жүз жылда әлемде өсімдіктер мен жануарлардың шамамен 900 мың түрлері жоғалып кетті. Сонымен қатар, XX ғасырдың екінші жартысында гендік қысқарту процесі күрт тездетті. Нәтижесінде, Батыс биологтар ағымдағы үрдістерді 1980-2000 жылдары қазір біздің планетамызда мекендейтін барлық түрлердің жоғалуы болып табылады деген қорытындыға келді.

МСОП Қызыл кітабының өзінде сүтқоректілердің 236 түрі, құстардың 119, бауырымен жорғалаушылардың түрі 36, қос мекенділердің 287 түрі бар. Олардың арасында - Орангутанг, горилла, мүйізтұмсық Пандит, қысқа құйрықты альбатрос, қытай қырғауылы, алып кесіртке, галапагос игуанасы т.б. Кездейсоқ емес 80-шы жылдарың ортасында ол табиғатты қорғау Пандит «бамбук аюы» World Wide қорының эмблемасы болды.

Осының бәрі жаһандық экологиялық жүйенің тозу және жаһандық экологиялық дағдарыс ұлғайғанын куәландырады. Олардың қазірдің өзінде айқын әлеуметтік салдары сырқаттанушылықтың, азық-түлік арттыру, экологиялық көші-қон кеңейту, жер экологиялық дағдарыстың кейбір өңірлерде, ал түрлі жолдармен көрінеді.

Сұрақтар:

Ластану ҚО қалдықтарды өнеркәсіптік және азық-адам қызметінің салдары қандай?

Әдебиеттер тізімі:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С әлемнің экономикалық және әлеуметтік географиясы. Шолу: оқулық. М., 2011.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

2. Вольский В.В. Шетелдік әлемнің әлеуметтік-экономикалық географиясы. - М., 2013. - 560 б.
3. Экономикалық, әлеуметтік және саяси географиясы. Аймақтар мен елдер. Оқу құралы / Ed. СВ Лавров. М: Гардарики, 2013 - 928 б..

15 Дәріс. Тақырыбы: География және қоғам

Мақсаты: әлеуметтік және географиялық байланыстарды мәселелерімен таныс болу.

Дәріс жоспары: 1. География ғылымының функциялары.

2. Географиялық мәдениет.

География функциялары. Қазіргі әлемдегі ғылым рөлі, көптеген функцияларды орындайтын салдарынан адамзат қоғамының өмірінде оның маңыздылығы. Өз кезегінде, ғылым функциялары, ең алдымен, белгілі бір тарихи кезеңінде қоғамдық практика үшін сұранысты осы ғылымның ерекшелігін анықталады. Осыған байланысты, тағы бір рет оның құрылымының бірегей қасиеттері, географиялық ғылым төтенше өзіндік назар аударту, ғылыми білімнің бүкіл жүйесін жетілдіру кезінде, әлеуметтік, табиғи, техникалық, және басқалар өзара байыту - оның қызметінің және қоғам саласын, және табиғатын қамтиды тек негізгі ғылым, география, сондай-ақ белсенді ғылымның барлық дерлік аудандарында тығыз қарым-қатынаста. Ғасырлар тоғысында, ол іргелі сындарлы және болашаққа бағытта негізінен сипаттама ғылым көшу процесінде болып географияны дамытуға іргелі, проблема, (жеке нақты шындықты зерттеуге бағытталған) болжалды және идеографиялық үрдістерді, күшейтілген. гносеологиялық және сындарлы (түрлендіргіш) - және осы Ережеге концентрацияланған түрінде негізгі географиялық ерекшеліктерін мәнін қамтылған. Ғалымдар географияны күрделі көпкомпонентті жүйе теориясы бірлігін жүзеге асыруға әзірленген және ажырағысыз талдау мен синтездеу практика, шебер, географиялық білімді ілгерілетуде, ғылыми-зерттеу географиялық білім беру ұйымдарына аналитикалық және синтетикалық функцияларын біріктіру және т.б. болып табылады, бұл көп қырлы философиялық және географиялық қабылдау процесінде, әсіресе маңызды болып табылады айналамыздағы, құбылмалы әлемдік және, оның кеңістіктік және уақытша айқындылығы бойынша біртұтас түрі ретінде әлемнің ғылыми және географиялық суреті. Әлемнің географиялық, адамзат мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Ол қоғам мен табиғат арасындағы өзара іс-қимыл, географиялық ортаның даму заңдылықтарын түсіну үшін нүктесі ретінде қызмет етеді. Бұл - географияның гносеологиялық (танымдық) функциясы болып табылады. Тарихи алғашқы әлеуметтік географиялық ерекшеліктерінің бірі іздеу (сипаттамасы) болатын жаңа аумақтарды әдетте, жоғары құнды өнімдері, шикізат көздері үшін іздеу байланысты болды, және осы көздерден бір уақытта, жаңа тәсілдері. Қоғам және география үшін тағы бір маңызды функциясы - жиі шикізат көздері үшін нарықта іздеу. Сондықтан көптеген көрнекті саяхатшылар мен географтар өз кезегінде әлемнің аумақтық бөлімшесіне, отарлық иеліктерін басым ұлттар жаулап және осы функцияларды іске асыру маңызды рөл атқарғаны белгілі. Әскери істерін қамтамасыз ету география функцияларын жүзеге асырады. Ұлы Отан соғысындағы географтардың елеулі үлесін еске алсақ та жеткілікті.

Техниканың жаңа бағыттарды дамыту үшін қажетті ғылыми және практикалық зерттеулер, жаңа өндірістік нысандарды салу география рөлін (географиялық ғылымдар саласының, әсіресе геоморфология, гидрология, климатология) анықтады. XX ғасырдың екінші жартысында, әсіресе соңғы онжылдықта, ғылыми-зерттеу және шешімдер табиғи ресурстардың проблемаларды қатысу, адам қоршаған ортаны, табиғат және қорғау мәселелері, экономикалық жобаларды экологиялық бағалау, мониторинг және т.б. география үшін маңызды болды.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Үлкен ғылыми және практикалық маңыздылығы күрделі табиғи геожүйелерінің менеджмент негіздерін дамытуға географтардың белсенді рөлі, адам қызметінің барлық түрлерін аумақтық ұйымдастыру, әр түрлі географиялық ұйымдастырылған формациялар (есеп айырысу жүйелері, ТПК, денсаулық сақтау жүйелері, және көлік желілері), табиғи және әлеуметтік процестерді болжау. Экологиялық проблемалардың дәуірінде ғылыми-технологиялық революция деңгейінде болу үшін, география экологияландырылған географиялық технологиясын дамыту керек.

Географияның тағы бір технологиялық міндеті - аумақтық жүйелерді жобалау. Оның мәні ландшафты, халықтың, экономиканың негізделген қоғамның аумақтық ұйымдастыруды оңтайландыру. Сонымен қатар, әрбір жеке географиялық ғылым, сондай-ақ аумақтық жүйелерді жобалау (есеп айырысу, суару, ауыл шаруашылығы және т.б.) қатысады. Географияның сараптамалық рөлі - шешімдер мен географиялық ақпарат теориялық қорытулар жасау үшін пайдаланылатын сапасын, сенімділігін, тексеру үшін пайдаланылатын географиялық зерттеулер әдісі. Бұл адамзат өмірінде география сындарлы рөл ойнайтын, негізінен соңғы техникаларына негізделген өсуде қолданбалы географиялық зерттеулер, дамыту, өте қымбат компьютер және қашықтан және ғарыш геоақпараттық технологияларды, сондықтан ГАЗ және ГАЗ технологияларды өндіру жаңа массалық сипат алған географиялық өнім.

Географияда өте маңызды болып қалыптастыру және тұрақты адамзаттың мәдени мұрасын байыту, әлем туралы негізгі білім мен бұл дүниеде адамның орнында көрнекті рөл атқарды, идеологиялық, мәдени және білім беру, білім беру және ақпараттық функциясы болып табылады. Идеологиялық функцияларды жүзеге асыратын география басқа да негізгі ғылымдармен бірге оның жеке өміріне қатысты өңірлік және жаһандық проблемаларды түсінуге көмектесіп, адамның жалпы дүниетанымын кеңейтеді, бұл гуманизм және патриотизм рухына әкеледі. География пәні мен нысаны яғни адам үшін әлемнің, шындық құнын түсінуге ықпал етеді, әлемге адамның қарым-қатынасын оның мекенін қалыптастырады.

Осы тұрғыдан бастап география валюативті философия (немесе экзистенциалдық) негізінен шығады, оның субъектісі өмір мағынасы, өмір, адам, әлемнің өмірі, мағынасы және т.б. Мәдени (мәдени және білім беру) географияның ерекшеліктері. Ол география негіздерін білмейді, шын мәнінде қопсытылған адамды елестету мүмкін емес. Ғылым әлемдік тарихтың ажырамас бөлігі, әлемдік мәдениет тарихы болып табылады.

В.П. Максаковский «географиялық мәдениеттің» екі аспектісін анықтады а) арнайы тар, терең түсіну және мастер міндетті кәсіби мәдениет географтар мамандар келеді, б) кең (бұқаралық)тұжырымдамасын сатып алу маңыздылығы бойынша олардың ғылымның барлық негізгі теориялық және практикалық мәселелері бойынша; Қазіргі заманғы өркениетті қоғамның әрбір азаматы үшін қажетті елдің барлық халқы және географиялық білім сол бөлігін білдіреді .

Географиялық мәдениеттің құрылымы тұжырымдамасы төрт негізгі компоненттен тұрады: 1) әлемнің географиялық суреті; 2) географиялық ойлау; 3) география әдістері; 4) география тілі. Осы компоненттердің барлығы бірдей маңызды және жоғары мамандандырылған және кең географиялық бұқаралық мәдениет үшін бірақ ,олар әр түрлі ашылудың тереңдігі, бірінші жағдайда аз және екінші жағдайда азырақ.

Географиялық мәдениет - кез келген ұлттың мәдениетінің бөлігі болып табылады. Ол мұндай өзара табиғи ортаны қоршаған адамдармен қарым-қатынастардың, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті, аймақтық еңбек мәдениетінің элементтерін қамтиды; ол халықтың көпғасырлық дәстүрі бар, жергілікті табиғат сипатына тығыз байланысты. Географиялық мәдениет адамның жоғары этикалық және моральдық қасиеттерін қалыптастыру мен дамытуға ықпал етеді, білім беру географиясымен тығыз байланысты, ақиқат суытпай елдің махаббат, туған жер, табиғатқа, адамдарға деген достық қарым-қатынасы, басқа халықтар

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

мен елдерге қатысты, табандылық және батылдық, мақсатқа және тағы басқаларға жету үшін. География және географтар басынан бастап халықтар мен мемлекеттердің жақындасуына ықпал етті. Ол географияның жоғары гуманистік миссиясы.

Географияның ең маңызды функциясының бірі ақпараттық функциясы болып табылады. Ол ғылымдардың кешенді көп функционалды жүйе ретінде география тұжырымдамасына негізделеді. Бұл жүйенің функционалдық нысан диаграмма, оның бөлімшелерінің рөлі мен мәні анықтауға көмектеседі эвристикалық негізінен жауапты (ғылыми-зерттеу, іздеу жүйесі), идеологиялық, құрылымдық және ақпараттық функциясы және жалпы география бірлігін, оның іздеу және теориялық компоненттерін көрсетеді. Ақпараттық ғылымдар біріктіретін әскери география, ел, тақырыптық картографиялық, құрылымдық география және география оқу бағдарламасы - бұл схема синтетикалық ақпараттық блок деп бөлінеді. Бұл ғылымдар жұртшылыққа қажетті ақпаратты беруге арналған, сондай-ақ әлеуметтік тапсырыс қабылданады.

Осы топта ерекше орынды осындай жоғары немесе орта білім беру, насихаттау және ғылым насихаттау және сол уақытқа байланысты әртүрлі элементтер кіреді (кең мағынада). Географияны оқытудың географиялық ақпаратты қабылдау үшін адам дайындайды, ақпараттық өріс береді. География және әдебиет, (сөздің кең мағынасында), география және өнер, география және мәдениет қарым-қатынасы және т.б. өте маңызды және қызықты түрлі аспектілері, адамзат мәдениетінің барлық компоненттері географиялық әлемнің білім мен өз кезегінде, тәжірибенің үлкен маңызы бар, өйткені география елеулі әсер етеді. География және өнер арасындағы қарым-қатынас екі аспектіде қарастыруға болады. Бірінші жорамалдар мен қатынастарға байланысты барлық өнер және талдау жұмыстарының шығу тегі, құру, бөлу және тарату аумақтық және уақытша зерттеулер. Екінші аспект өнер сияптын халықтар, ұлттар мен дәуір географиялық білім үшін пайдалану болып табылады. Географтардың қызметінің аясы өте алуан және үнемі кеңеюде. Ал сонымен бірге адам дамуына географияның әсер ету мүмкіндігі артуда.

Сұрақтар:

«Географиялық мәдениет» ұғымын қалай түсінуге болады?

Географияның тәрбиелік мәні қандай?

Әдебиеттер тізімі:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. әлемнің экономикалық және әлеуметтік географиясы. Шолу: оқулық. М., 2011.
2. Вольский В.В. Шетелдік әлемнің әлеуметтік-экономикалық географиясы. - М., 2013. - 560 б.
3. әлемнің экономикалық, әлеуметтік және саяси географиясы. Аймақтар мен елдер. Оқу құралы / Ed. СВ Лавров. М: Гардарики, 2013 - 928 б..

№1 практикалық жұмыс.

Тақырыбы: Аймақтық кешендеі географиялық мәселелер

Өткізу формасы мен қолданылатын әдістер: ауызша сұрақ-жауап және әңгімелесу түрінде , жазбаша жеке жұмыс.

Талқылау сұрақтары:

1. Өндіріс ауқымын өсуіне, урбанизация даму процестерін кеңістіктік саралау және концентрациясының күшейуіне, қоғам мен табиғи ортасы арасында өзара байланысының көпжақты қиындықтарына, бар әлеуметтік факторлардың маңызы шаруашылық дамуында өсуіне қарай өңірлік проблемалар маңызының өсуі.

2. География ғылымының жаңа аймақтардағы комплексті аумақтық мәселелерді шешу мен қарастырудағы міндеттері. Аумақтық-өндірістік кешендер тұжырымдамасын қолдану.

Әдебиеттер:

1. Голубчик М.М. Теория и методология географической науки. Москва. 2005.
2. Саушкин Ю.Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем. - М.: Просвещение. 1980.
3. Исаченко А.Г. География в современном мире. Москва.2004.

№2 практикалық жұмыс.

Тақырыбы: «Географиялық ғылымның дамуының жаңа кезеңі – ноогеография»

Өткізу формасы мен қолданылатын әдістер: жазбаша жеке жұмыс, эссе.

Талқылау сұрақтары:

«Географиялық ғылымның дамуының жаңа кезеңі – ноогеография» тақырыбына эссе жазу.

Әдебиеттер:

1. Голубчик М.М. Теория и методология географической науки. Москва. 2005.
2. Саушкин Ю.Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем. - М.: Просвещение. 1980.
3. Трофимов А.М., Шарыгин М.Д. Общая география (вопросы теории и методологии): монография. Пермь.ПГУ. 2007
4. Исаченко А.Г. География в современном мире. Москва.2004.
5. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.

№3 практикалық жұмыс.

Тақырыбы: Географиялық болжам

Өткізу формасы мен қолданылатын әдістер: ауызша сұрақ-жауап және әңгімелесу түрінде , жазбаша жеке жұмыс.

Талқылау сұрақтары:

1. Географиялық болжау. Болжамдық белгісі.

2. Географиялық болжам жасаудың негізгі және бастапқы тәртіп – жаһандық үрдістерді есепке алу: неотектоникалық режимі және қазіргі заманғы қозғалысы, климаттың өзгеруі; гидросферадағы болып жатқан өзгерістер, адамның шаруашылық іс-әрекеттерінің жылдам өсуі; бұл тұрғыда, әсіресе, өсімдік және топырақ жамылғысы индикаторлық қасиеттері маңызды.

3. Табиғи территориялық кешен иерархиясы және болжамдардың аумақтық масштабы – глобальды, аймақтық және локальды (жергілікті) болжамдар.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

4. Болжамдардың уақыт ауқымы (шектен асқан қысқа мерзімді, қысқа мерзімді, орта мерзімді, ұзақ мерзімді).

5. Географиялық болжаудың принциптері мен әдістері – экстраполяция және ретроспективті, географиялық ұқсастықтар әдісі, ландшафтық индикация әдісі, сараптамалық бағалау әдісі, математикалық әдістер мен географиялық болжамдар ықтималдық сипаты. модельдеу әдісі және т. б.

Әдебиеттер:

1. Голубчик М.М. Теория и методология географической науки. Москва. 2005.
2. Саушкин Ю.Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем. - М.: Просвещение. 1980.
3. Трофимов А.М., Шарыгин М.Д. Общая география (вопросы теории и методологии): монография. Пермь. ПГУ. 2007
4. Исаченко А.Г. География в современном мире. Москва. 2004.

Практикалық жұмыс №4.

Тақырыбы: Физикалық-географиялық аудандастыру мен территориалды дифференциация заңдылықтары

Сабақ өткізу түрі мен қолданылатын әдістер: ауызша сұрақ-жауап түріндегі әңгіме мен жазбаша жеке жұмыс.

Талқылауға арналған сұрақтар:

1. Зонадылық - физикалық-географиялық дифференциацияның, тектогенді дифференциацияның, секторлы заңдылықтың, барьерлі заңдылықтың, биіктік-белдеулік заңдылығының, ландшафтты дифференциацияның әмбебап заңдылығы ретінде.

2. Физикалық-географиялық аудандастыру.

3. Табиғи территориалды кешендердің жеке және типологиялық классификациясы.

4. Аймақтық (жеке) және типологиялық аудандастырудағы біртүрліліктің қағидасы.

Разная трактовка понятия «ландшафт».

5. «Антропогенді» ландшафттар мен геотехникалық жүйе.

6. Физикалық-географиялық аудандастырудың мәселелері.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Голубчик М.М. Теория и методология географической науки. Москва. 2005.
2. Саушкин Ю.Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем. - М.: Просвещение. 1980.
3. Трофимов А.М., Шарыгин М.Д. Общая география (вопросы теории и методологии): монография. Пермь. ПГУ. 2007
4. Исаченко А.Г. География в современном мире. Москва. 2004.

Практикалық жұмыс №5.

Тақырыбы: Табиғи ресурстар мен рационалды табиғатты пайдалану

Сабақ өткізу түрі мен қолданылатын әдістер: ауызша сұрақ-жауап түріндегі әңгіме мен жазбаша жеке жұмыс.

Талқылауға арналған сұрақтар:

1. Келесі түсініктерге анықтама беріңіз: «табиғи игілік», «табиғи ресурс», «табиғи-ресурстық потенциал», «рационалды табиғатты пайдалану», «рационалды емес табиғатты пайдалану», «интенсивті табиғатты пайдалану», «экстенсивті табиғатты пайдалану».

2. Табиғи ресурстардың қолданылуы бойынша классификациясы.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

3. Табиғи ресурстардың табиғи ортадағы нысандарға тиістілік деңгейі бойынша классификациясы.
4. Табиғи ресурстардың экологиялық классификациясы.
5. «Сарқылмайтын табиғатты пайдалану» дегенді қалай түсінесіз?
6. Табиғи ресурс деген сияқты табиғи жағдай деген не? Мұндай түсініктің шарттылығын түсіндіріңіз.
7. Қайта қалпына келмейтін ресурстардың таусылуы туралы айтыңыз.
8. Табиғи ресурстарды рационалды пайдалануда мемлекеттің қадағалауы қажет пе?
9. Әдебиеттерді пайдалана отырып, табиғи ресурстардың негізгі түрлерін игерудегі кезеңдерді сипаттаңыз.
10. Табиғи ресурстарды рационалды пайдаланудағы негізгі қағидаларды анықтаңыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аскарлова М.А. Общая экология. - Алматы, 2004.
2. Алишева К.А. Экология. - Алматы, 2006.
3. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. - М., 2000.
4. Степановских А.С. Общая экология. - М., 2002.
5. Николайкин Н.И. и др. Экология. - М., 2004.
5. Панин М.С. Экология Казахстана. - Семипалатинск, 2005.

Практикалық жұмыс №6.

Тақырыбы: Литосфера мен гидросфераға деген антропогендік әсер

Сабақ өткізу түрі мен қолданылатын әдістер: ауызша сұрақ-жауап түріндегі әңгіме мен жазбаша жеке жұмыс.

Талқылауға арналған сұрақтар:

1. «Гидросфера» терминіне анықтама беріңіз.
2. Гидросферадағы судың таралуы.
3. Түрлі аспектілерді пайдалана отырып су түсінігін талқылаңыз:
 - климат реттеуші
 - Жердегі өмір
 - адам денсаулығы
 - адамның шаруашылық қызметі.
4. Жер шарындағы су таралуының ерекшелігі қандай?
5. Халық орналасуының тығыздығы су қорының көлеміне байланысты ма?
6. Тұщы судың экологиялық мәселесі неде?
7. Жер беті суының ластануының ерекшелігі.
8. Дүниежүзілік мұхиттың ластануы ерекшелігі.
9. Литосфераға тиетін антропогендік әсердің негізгі түрлерін атап көрсетіңіз.
10. Қазіргі кезде адам қызметінің көлемін неге геологиялық қабатпен салыстырады, жауабыңызды толықтырыңыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аскарлова М.А. Общая экология. - Алматы, 2004.
2. Алишева К.А. Экология. - Алматы, 2006.
3. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. - М., 2000.
4. Степановских А.С. Общая экология. - М., 2002.
5. Николайкин Н.И. и др. Экология. - М., 2004.
5. Панин М.С. Экология Казахстана. - Семипалатинск, 2005.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Практикалық жұмыс №7.

Тақырыбы: Антропогендік іс-әрекеттің атмосфераға әсері.

Сабақ өту түрі және пайдаланылған әдістер: сұрақ-жауап түрінде ауызша жауап беру, жеке жазбаша түрде жұмыс жасау.

Талқыланатын сұрақтар :

Атмосфераны ластаушылардың классификациясы.

Атмосфераны ластаушылардың негізгі көздері.

Парниктік эффект көрінісі. Негізгі парниктік газдар.

Парниктік газдың жағымды және жағымсыз әсерлері.

Парниктік эффектті төмендету шаралары(Киото хаттамасы және т.б.)

Озон қабаты және оның биосфераға әсері

Озон қабатының бұзылу мезанизмі.

Озон тесігін жұқарту шаралары.

Қышқылды жаңбырлар.

Қышқылды жаңбырлардың экосистемаға әсері.

Тұман және оның түрлері.

Тірі ағзаға тұманның әсері.

Әдебиеттер тізімі :

1. Аскарлова М.А. Общая экология. - Алматы, 2004. 2. Алишева К.А. Экология. - Алматы, 2006. 3. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. - М., 2000. 4. Степановских А.С. Общая экология. - М., 2002. 5. Николайкин Н.И. и др. Экология. - М., 2004. 5. Панин М.С. Экология Казахстана. - Семипалатинск, 2005.

Практикалық жұмыс №8.

Тема: Антропогендік іс-әрекеттің биосфераға әсері

Сабақ өту түрі және пайдаланылған әдістер: сұрақ-жауап түрінде ауызша жауап беру, жеке жазбаша түрде жұмыс жасау.

Талқыланатын сұрақтар :

Биосфера туралы түсінік. Биосфераның қасиеттері.

Биосфераның биотикалық және абиотикалық бөлігі. В.Вернадский бойынша биосфера құрылысы(тірі, биогенді, биокосты зат).

Биосфера шекарасы.

Тірі зат қасиеті, оның орта қалыптастыру және орта реттеу рөлі.

Үлкен және кіші биохимиялық цикл.

Көміртегінің биохимиялық циклі

Азоттың биохимиялық циклі.

Табиғи циклге антропогендік іс-әрекеттің рөлі. Ресурсты цикл.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аскарлова М.А. Общая экология. - Алматы, 2004. 2. Алишева К.А. Экология. - Алматы, 2006. 3. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. - М., 2000. 4. Степановских А.С. Общая экология. - М., 2002. 5. Николайкин Н.И. и др. Экология. - М., 2004. 5. Панин М.С. Экология Казахстана. - Семипалатинск, 2005.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Практикалық жұмыс №9

Тақырыбы: Табиғи ландшафтты, табиғат эталонын сақтаудағы проблемалар. Ерекше қорғауға алынған аймақтар.

Сабақ өту түрі және пайдаланылған әдістер: жазбаша жеке жұмыс , презентация.

Талқыланатын сұрақтар:

1. Дүние жүзі бойынша ерекше қорғауға алынған аймақтардың саны және аумағы бойынша диаграмма құру, алғашқы ондыққа кіретін ЕҚААды көрсету.
2. Әлемдегі кез келген Ерекше қорғауға алынған аймақ туралы презентация жасау.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.
3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

Практикалық жұмыс №10

Тақырыбы: Рекреация мен туризм проблемалары

Қолданылатын методтар мен өткізу формасы: презентация.

Талқыланатын сұрақтар:

1. Презентация дайындау: «Рекреация мен туризм проблемалары».
2. Әлемдік туризм центрлерінің картасын жасау.

Әдебиеттер:

1. Арманд Д.Л. Наука о ландшафте. Москва.1982.
2. Исаченко А.Г. География в современном мире. Москва.2004.
3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013.
4. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
5. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013.
6. Родионова И.А., Бунакова Т.М. Экономическая география; Учебно-справочное пособие. М., 2012.
7. Мировая экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 2012.

Практикалық жұмыс №11

Тақырыбы: Демографиялық проблема. Демографиялық жарылыс: себептері мен салдары.

Мақсаты: Демографиялық проблеманы талқылау, берілген проблеманың себептерін, шешу жолдарын, даму перспективаларын табу.

Құрал-жабдықтар: әлемнің экономикалық картасы, әдістеме, сызғыш, қарындаш, оқытушы атласы.

Тірек түсініктер: демографиялық жарылыс, демографиялық өту концепциясы, депопуляция, өлім-жітім, туу, табиғи өсім.

ЕҰУ Ф 703-08-17. Пәннің оқу-әдістемелік кешені. Алтыншы басылым

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Мазмұны:

Тапсырма 1. Әлем халқы санының өсу қарқыны проблемасы неде? Халықтың орташа жылдық өсу қарқыны қай көрсеткіштерге тәуелді?

Әлемде халық саны үздіксіз артып келеді. Көптеген ғасырлар бойы халық саны өте баяу өсті (біздің эрамыздың басында -256 млн.адам, 1000 жылы – 280 млн.адам, 1500 жылы 427 млн.адам). XXI ғасырда халықтың өсу көрсеткіші өте жылдам қарқынға ие болды. Егер халық 1 миллиардқа 1820 жылы жетсе, 2 миллиардқа 107 жылдан кейін (1927 жылы), 3 миллиардқа 32 жылдан кейін (1959 жылы), 4 миллиардқа 15 жылдан кейін (1974 жылы), 5 миллиардқа 13 жылдан кейін (1987 жылы), 6 миллиардқа 12 жылдан кейін (1999 жылы) жетті.

Адамзат тарихында мұндай сандар XX ғасырдың аяғындағыдай ешқашан жоғары болған емес. 50-ші жылдарда жылдық орташа өсім 53,3 млн.адам; 60-шы жылдары – 66,7 млн; 70-ші жылдары – 70,3млн; 80 жылдары – 86,4млн; 90-шы жылдары 90 млн-нан жоғары деңгейді көрсетті. БҰҰ бағасы бойынша бұндай өсім 2015 жылға дейін сақталады.

Орташа жылдық халықтың өсу қарқыны біртіндеп баяулап келеді: 1960-1965 жылдары 2%-дан 1980-1985 жылдары 1,7%-ға дейін, 1991-1996 жылдары 1,6%-ға дейін азайды.

Тапсырма 2. Демографиялық өту фазасының негізгі концепцияларын қарастырыңыз.

Бірінші фазада өлім көрсеткішінің кемуі (медицина мен азық-түлік сапасының артуына байланысты) туу көрсеткішінен асып түседі, нәтижесінде табиғи өсім өте тез артады. Бұл фаза – «демографиялық жарылыс» деп аталады.

Екінші фазада өлім көрсеткіші кемиді, бірақ туу көрсеткіші одан да жылдам кеми түседі, нәтижесінде халықтың өсуі біртіндеп баяулайды.

Үшінші фазаға туудың баяулауы мен өлім көрсеткішінің артуы тән. Сондықтан табиғи қсім төмен деңгейде қалып отырады. Дамыған елдер осы фазаның аяғында тұр.

Төртінші фазада туу мен өлім-жітім көрсеткіші теңеседі, осының арқасында демографиялық тенелісу аяқталады.

Демографиялық өту процесі шамамен 2100 жыл уақытқа созылады, осы кезде халық саны 10,5 млрд.адам деңгейінде теңеседі.

Тапсырма 3. Методикалық оқу құралын пайдалана отырып, демографиялық жарылыстың экономикалық зардаптарын көрсетіңіз.

Тапсырма 4. Дамушы елдердегі демографиялық проблемаларды шешудің қандай жолдарын білесіз, немесе ұсына аласыз? Неліктен дамушы елдер қысқа уақыт аралығында өлім деңгейін азайта алды?

Тапсырма 5. Посткеңестік елдерде халық санының табиғи азаюының себептері неде?

Әдебиеттер:

1. Максаковский В.П. Географическая картина мира. Т. 3. Глобальные проблемы современности. М., 2000.
2. Скопин А.Ю. Введение в экономическую географию. М., 2001.
3. Лопатников Д. Экономическая география и регионалистика. М., 2006.

Практикалық жұмыс №12

Тақырыбы: Жаһандық азық-түліктік проблемалар және олардың географиялық аспектілері.

Мақсаты: Азық-түліктік проблеманың масштабтарын, халықаралық сауданы ӘСҰ шекараларында реттеу масштабтарын, әлемдік азық-түлік саудасының масштабтарын қарастыру.

Құрал-жабдықтар: әлемнің экономикалық картасы, мұғалім атласы.

ЕҰҰ Ф 703-08-17. Пәннің оқу-әдістемелік кешені. Алтыншы басылым

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Тірек түсініктер: Халықаралық сауда, ӘСҰ (ВТО), ФАО, әлемдік азық-түлік саудасындағы протекционизм, импорт, тауар экспорты.

Мазмұны:

Тапсырма 1. «Жаһандық проблема» деген атқа ие болған проблемалардың себебі неде? Проблеманы жаһандық проблемалар категориясына жатқызуға себеп болатын спецификалық белгілері қандай?

Тапсырма 2. Әлемдік азық-түліктік проблеманың мәні неде?

Тапсырма 3. Әлем ауыл шаруашылық өнімдері саудасының проблемалары ӘСҰ шекаралырында қандай тәсілмен шешіледі?

Тапсырма 4. Әлемдегі азық-түлік проблемасын шешуге немесе жеңілдетіге болатын қандай тәсілдерді ұсына аласыз? Қазақстан Республикасындағы сауда-саттық қауіпсіздігі жайлы не айта аласыз? Сауда-саттық қауіпсіздігін сақтау мақсатында Қазақстанда қандай іс-шаралар жүргізіледі?

Әдебиеттер:

1. Максаковский В.П. Географическая картина мира. Т. 3. Глобальные проблемы современности. М., 2000.
2. Скопин А.Ю. Введение в экономическую географию. М., 2001.
3. Лопатников Д. Экономическая география и регионалистика. М., 2006

№13 Практикалық жұмыс.

Тақырыбы: Әлемдік мұхит ресурстарын пайдалану мәселесі.

Мақсаты: Мұхит ресурстарын пайдалану мәселесін қарастыру.

Тірек ұғымдар: Ресурстармен қамтылуы, теңіз энергетикалық, гидроэнергетикалық әлеуеті.

Сұхбатқа сұрақтар:

Жаһандық ресурстарды өндірудің негізгі бағыттары қандай?

Ірі ГЭС-і, ЖЭО атаңыз.

ҚМ балық мәселесі.

Мазмұны:

Тапсырма 1. Дүниежүзілік мұхитты барлау және дамыту мәселесін қарастырыңыз.

Бұл проблема кешенді, себебі:

- Әлемдік мұхиттар жердегі өмір сүру шарттарының реттеушілердің бірі болып табылады;

- Ауа райының «әлемдік тағамы» ;

- Азық-түлік (балық, жануарлар, балдырлар) проблемасын шешуге көмектесетін көздерінің бірі болып табылады;

- Мұхит түбінде аз зерттелген пайдалы қазбалардың қорлары бар, бірақ мұнай мен газ қорларының көлемінен бірнеше есе асатын өте бай болып саналады;

- Мұхиттық суда периодтық кестедегі белгілі элементтердің барлық дерлік бар;

- Мұхиттың көлік маңызы жоғары (теңіз кеме көлік қызметтерін 4/5 дейін басым көпшілігі әлемдегі сыртқы экономикалық қарым-қатынасты қамтамасыз етеді).

Мұхит ресурстары, көптеген сарапшылардың пікірінше, әлі өте аз пайдаланылады: кейбір жерлерде мұнай мен газды негізінен барлау және өндіру жүргізіледі (Солтүстік теңіз, Мексика шығанағы мен Жапония теңізі); балық және кейбір жануарлар ұстап, кейде аяусыз, коммерциялық түрлері; (мысалы, қоңыр балдырлар, балдырлар) кейбір түрлері бойынша пайдаланылады. Нәтижесінде, мұхиттар тағайындалған жерлерінде төменгі бетінде экономикалық қызметін бақылауға және үйлестіру үшін әзірленген халықаралық конференциялар мен халықаралық келіссөздер теңіз түбі бойынша органның сериясы, ЕҰУ Ф 703-08-17. Пәннің оқу-әдістемелік кешені. Алтыншы басылым

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: алтыншы</p>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

мысалы, темір-марганец конкреций әзірлеу және өндіру құрылды. Алайда, осы саладағы ауқымды экономикалық қызметті жүзеге асыру үшін жеткілікті де арзан технологиялық тәсілдер емес, сондай-ақ тіпті дамыған елдерде елеулі қаржы ресурстарын дамыту бастау үшін қажет.

Дүниежүзілік метеорологиялық ұйым (ДМҰ), Халықаралық теңіз ұйымының (ИМО), білім беру мәселелері бойынша Біріккен Ұлттар Ұйымының, ғылым және мәдениет ұйымы (ЮНЕСКО) және БҰҰ-ның Қоршаған орта жөніндегі бағдарламасы (ЮНЕП) - ғылыми-техникалық бағдарламаларды бірқатар жүзеге асырылады, бірнеше халықаралық ұйымдардың атсалысуымен дүниежүзілік мұхиттың ауа райы мен климатқа әсерін және оның ресурстық әлеуетін зерттеу.

Тапсырма 2. Қандай қадамдар әлемдік мұхиттың ресурстық әлеуетін және географиялық қабықтың құрылымдық компоненттерінің әсерін зерттеу мақсатында жүзеге асырылады? Сіз жаңа «қала» адамзат қоғамының жаңа тіршілік ету ортасы ретінде мұхиттарды пайдалану туралы не айта аласыз?

Тапсырма 3.

Картада Мұхит ресурстарының пайда болу жерлерін белгілеңіз

Бақылау сұрақтары:

Ірі балық аулау бағыттары қандай?

Марикультуры өсіру: жетекші елдер?

Әдебиеттер тізімі:

Вольский В.В. Әлемнің экономикалық және әлеуметтік географиясы. Мәскеу, 2000.

Родионова И.А., әлемнің Бунакова Н. Әлемнің экономикалық географиясы.

№14 Практикалық жұмыс.

Тақырыбы: Дамушы елдердің артта қалу проблемасы

Мақсаты: дамушы елдерде артта қалушылық мәселені зерттеу. Бұл мәселені шешу үшін негізгі ДЕ артта қалуы факторлар, жолдарын анықтау.

Құрал-жабдықтар: әлемнің саяси картасы.

Мазмұны:

Тапсырма 1. дамушы елдерге тән нарықт белгілерін қараңыз. Неге дамушы елдерді жою жаһандық проблемаға айналды? Бұл мәселенің негізгі себептерін сипаттаңыз.

Дамыған елдер — индустриалды және ғылыми-техникалық төңкеріс кезеңін басынан өткерген, экономикада, мәдениетте және саяси-әлеуметтік құрылымда едәуір жоғары деңгейге көтерілген елдер.

Әлеуметтік жағдайын нашар адамдар санының жылдам өсуіне байланысты осы топтың барлық елдерде қосымша еңбек ресурстарын құрылады. демографиялық, азық-түлік және басқа да жаһандық проблемалар бар. Ортақ қиындықтарға қарамастан, осы елдерде бір айырмашылық бар. Бұл, ең алдымен халықтың 80% - сауатсыз адамдардың санын асатын төмен жан басына шаққандағы табысы, экономиканың жалпы құрылымында 10% кем өңдеу өнеркәсібінің үлесі болып табылады. Өте қиын жағдайдағы Азия, Африка және Латын Америкасы дамушы елдері болып табылады. Бұл елдердің халқы аштық пен кедейшілік көруде, сәби өлімі жоғары, кең етек алған түрлі жұқпалы аурулар. Бірақ осы елдердің ең жақын болашақта іргелі өзгерістер күтілуде және жағдайларының жақсаруы. Дамушы елдердің технологиялық, қаржылық және коммерциялық тәуелділігі пайда болды.

«Өте кедей» елдер әлемдік қоғамдастыққа проблемалар туғызады. Олардың жалпы саны 30-ға жуық, әлем халқының 13% -ын құрайды. Мысалы, Бурунди, Буркина-Фасо, Мали, Гаити, Ауғанстан және т.б. жатады. Дамыған елдердің көмегінсіз, бұл елдер әлеуметтік-экономикалық даму проблемаларын шешуі мүмкін болмайды. Көп жағдайларда, жаһандық ЕҰУ Ф 703-08-17. Пәннің оқу-әдістемелік кешені. Алтыншы басылым

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

артта қалушылық проблема «бай» Солтүстік және «кедей» Оңтүстік арасындағы қарым-қатынас. Көптеген дамушы елдердің тән «қалып» кедейлік.

Тапсырма 2. Халықтың өмір сүруі және Азия, Африка және Латын Америкасы дамушы елдердің экономикалық дамуындағы ерекшеліктері қандай.

Тапсырма 3. дамушы елдердің экономикалық мәселелері.

Тапсырма 4. дамушы ел ретінде Қазақстан экономикасының дамуының қазіргі мемлекеттік қандай?

Әдебиеттер тізімі:

Максаковский В.П. Әлемнің географиялық көрінісі. Біздің заманның жаһандық проблемалары 3. Т.. Мәскеу, 2000.

Скопин А.Ю. Экономикалық география кіріспе. М., 2001.

№15 Практикалық жұмыс.

Тақырыбы: Ғаламдық экологиялық жүйенің тозуы.

Әлемнің экологиялық аймақтары.

Мақсаты: әлемдегі белсенді экологиялық жағдайды таныс болу үшін ТМД елдері мен Қазақстандағы экологиялық проблемаларды көрсетіңіз

Жабдық: Нұсқаулықтар, қарындаш, сызғыш, өшіргіш.

Сұхбат сұрақтары:

«Қоршаған орта» анықтамасын беріңіз, қоршаған ортаны қорғау проблемалары?

Қазақстан мен ТМД елдерінің экологиялық проблемаларын атаңыз?

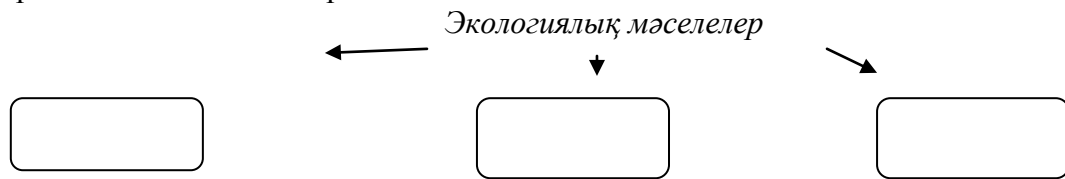
Неге экологиялық мәселе біздің заманымыздың жетекші мәселесі болып табылады?

Мазмұны:

Тапсырма 1. әлемнің «Экологиялық проблемалар картасын (С.Б. Ростокков және А.С. Шестокову) тексеріңіз. Адам қызметінің салдарынан қоршаған ортаның деградациясы процестерінің дамуын анықтау.

Тапсырма 2. Экологияны жақсарту мақсатында қандай мемлекеттік органдар, халықаралық ұйымдар мен қозғалыстар зерттеу жүргізілуі тиіс?

Қоршаған ортаны қорғау мәселелері - бұл 3 топқа (тізім) бөлуге болатын қоғам мен адам қарым-қатынас мәселелері болып табылады.

Тапсырма 3. кестені толтырыңыз «биосфераның ластануы».

Қандай факторлар атмосфера, гидросфера, педосфера ластануына әсер етеді?

Атмосфера	Гидросфера	Педосфера
Ластанушы көздері		

Тапсырма 4. Әлемнің экологиялық проблемаларын (шөлдену, аудандарда, ядролық сынақты, радиациялық қатер т.б.) анықтау үшін әлем картасында белгілеу

Бақылау сұрақтары:

Батыс Еуропа мен Солтүстік Американың елдері алдында қандай міндеттер бар?

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: алтыншы
---	--	-------------------------------	---------------------

Адам экологиялық апаттардың теріс әсерінің мысалын келтір?
экологиялық проблемаларды және жаңа және дамушы жаһандық мәселелер арасындағы қарым-қатынасты көрсетіңіз?

Осы мәселеге байланысты шешімдердің жолын көрсетіңіз?

Әдебиеттер тізімі:

1. Чигаркин А.В.«Экологиялық resursovedenie», Алматы 2004 г.7-50.
2. Коробкин В.Н, Передельский В.И VI 2000 417-425 бар «Экология», Ростов н / Д.
3. Воронков Н.А 1999 159 -162 «әлеуметтік, қолданбалы экология».
4. Реймерс Н.Ф. «Табиғат: сөздік - анықтамалық» - М., бар 1990-637.

Өзіндік жұмыс тапсырмалары

№1 өзіндік жұмыс. Географияның ғылыми мектептері

Мақсаты: Энергетикалық және шикізат проблемаларының аймақтық ерекшеліктерін анықтау

Орындау жоспары:

1. Географияның ғылыми мектептері. Хабарлама әзірлеу.
2. География ғылымына үлес қосқан бір ғалым туралы хабарлама даярлау..
3. «Географиялық тәсіл» түсінігінің мәнін ашу.

№2 өзіндік жұмыс. Географияның өзекті мәселелері бойынша Подготовка реферата по актуальным проблемам современной географии.

Мәнжазба тақырыбы:

1. География ғылымының ғаламдық проблемалары
2. Тұрақты даму тұжырымдамасы
3. География ғылымының жалпы құрылымының проблемалары
4. Проблемалық және конструктивті елтану
5. Әлем елдерінің даму стратегиялары
6. География ғылымындағы өтпелі бағыт
7. Географиядағы дифференциация және интеграция
8. Геосаясат: географиядағы заманауи көзқарас
9. Геоэкономика: географиядағы заманауи көзқарас
10. Бейбітшілік пен соғыс проблемалары: жаңа аспектілер
11. Ғаламдық экологиялық жүйе деградациясы
12. Табиғатты пайдалану тұжырымдамасы
13. Демографиялық жарылыс: кеше, бүгін, ертең
14. Қалалардың экологиялық проблемалары
15. Қалалардың экономикалық проблемалары
16. Ғаламдық азық-түлік проблемасы және оның географиялық аспектілері
17. Энергетикалық шикізат проблемасы және оның шешу жолдары
18. Ғаламдық болжамдар мен ғаламдық жобалар
19. Ақпараттардың халықаралық алмасу проблемалары және географтардың халықаралық ынтымақтастығы.
20. Адамзаттың қоршаған ортамен өзара әрекеті проблемасы.

Ұсынылатын әдебиеттер:

1. Голубчик М.М. Теория и методология географической науки. Москва. 2005.
2. Саушкин Ю.Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем. - М.: Просвещение. 1980.
3. Трофимов А.М., Шарыгин М.Д. Общая география (вопросы теории и методологии): монография. Пермь. ПГУ. 2007
4. Арманд Д.Л. Наука о ландшафте. Москва. 1982.
5. Исаченко А.Г. География в современном мире. Москва. 2004.
6. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013.
7. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
8. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013.
9. Родионова И.А., Бунакова Т.М. Экономическая география; Учебно-справочное пособие. М., 2012.
10. Мировая экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 2012.

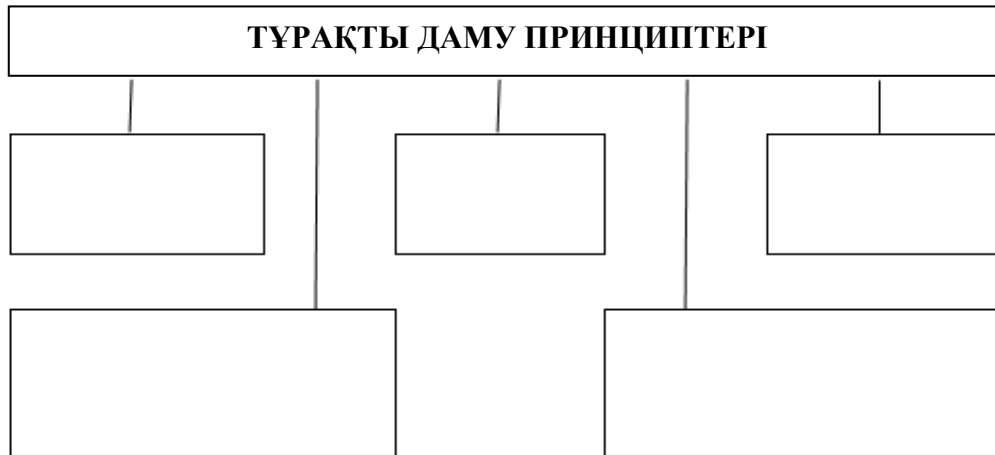
	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	--	--------------------------------------	-------------------------

№3 өзіндік жұмыс. Тұрақты даму тұжырымдамасы. Қоғамның тұрақты өсу индикаторлары

Орындау жоспары:

Тапсырма 1. Әдебиеттерді пайдалана отырып, тұрақты даму идеясының дамуы туралы конспект жасаңыз.

Тапсырма 2. Тұрақты даму тұжырымдамасының мақсаты, міндеті, негізгі принциптері, ережелерін көрсете отырып 1-сызбаны толтырыңыз.

Сызба 1. Тұрақты даму принциптері

Тапсырма 3. Әдебиеттерді пайдалана отырып, негізгі тұрақтылық индикаторларын анықтаңыз, конспект жасаңыз.

Бақылау формасы: конспектіні тексеру және қорғау.

№4 өзіндік жұмыс. Реймерстің «адам-табиғат» жүйесінің 10 заңы. Г. Одум және Е. Одумның «адам-табиғат» жүйесіндегі өзара байланыс заңдылықтары.

Орындау жоспары:

Тапсырма 1. Жазба жұмысын орындау (5-7 бет).

Әдебиеттер тізімі:

1. Данило Ж. Маркович. Социальная экология. – М., 1997.
2. Вронский В.М. Экология. Словарь-справочник. – Ростов-на-Дону, 1999.
3. Прохоров П.П. Социальная экология. – М., 2005.
4. Ситаров В.А., Пустовойтов В.В. Социальная экология. – М. – 2000.

Бақылау формасы: конспектіні тексеру және қорғау.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Әлеуметтік-экологиялық тепе-теңдік ережесі.
2. Дамудың мәдени басқару принциптері.
3. Әлеуметтік-экономикалық алмастыру ережесі.
4. Тарихи (әлеуметтік-экономикалық) қайтымсыздық заңы.
5. В. И. Вернадскийдің ноосфера Заңы.

№5 өзіндік жұмыс. Аймақтық қақтығыстар.

Мақсат: Аймақтық қақтығыстарды оқып-үйрену.

Орындау жоспары:

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: бесінші
---	--	-------------------------------	------------------

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білімдер;
2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;
3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.
3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Қақтығыстардың шиеленісуінің салдарлары қандай?
2. Проблемаларды ғаламдық категорияға жатқызудың қандай арнайы белгілері бар?
3. Қақтығыстардың пайда болу себептері?

№6 өзіндік жұмыс. Минералды ресурстардың сарқылуы және оларды шешу жолдары.

Мақсаты: Минералды ресурстардың сарқылуы және оларды шешу жолдарын зерттеп білу.

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білімдер;
2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;
3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.
3. Мировая экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 2012.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Минералды ресурстардың сарқылуы проблемасының пайда болу себептері.
2. Минералды ресурстардың сарқылуы проблемасын шешу жолдары
3. Проблеманы ғаламдық категорияға жатқызудың қандай арнайы белгілері бар?

№7 өзіндік жұмыс. Энергетикалық және шикізат проблемасы: аймақтық ерекшеліктер.

Мақсаты: Энергетикалық және шикізат проблемасын зерттеп білу

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білімдер;
2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;
3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: бесінші
---	--	-------------------------------	------------------

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.

2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.

3. Родионова И.А., Бунакова Т.М. Экономическая география; Учебно-справочное пособие. М., 2012.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Энергетикалық және шикізат проблемасының көріну дәрежесі неге байланысты?

2. Проблеманы ғаламдық категорияға жатқызудың қандай арнайы белгілері бар?

№8 өзіндік жұмыс. Физикалық географиядағы адам проблемасы.

Орындау жоспары:

Антропогендік (мәдени) ландшафт, оның эволюциясы, әлсіз жақтары туралы түсінік. Нуклеарлық идеясы (қала және қала маңы мысалында). Табиғаттың адамға ықпалын салыстрмалы-географиялық зерттеп білу.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

№9 өзіндік жұмыс. «Адам – Табиғат» проблемасының географиялық аспектісі.

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзат қоғамының қалыптасуы мен дамуындағы табиғи ортаның ролі.

2. Әртүрлі кезендердегі қоғамның дамуындағы табиғи орта ролін бағалаудың өзгеруі.

3. ХХІ ғасырдағы адамзат пен табиғаттың өзара байланысы стратегиясы.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.

2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.

3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Тұрақты даму стратегиясы

2. Табиғи ортаны оңтайландыру проблемасы.

3. Ғаламдық проблемалар және география.

4. Ғаламдық экологиялық апат және одан шығу жолдарын іздеу стратегиясы.

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	--	--------------------------------------	-------------------------

№9 өзіндік жұмыс. Ғаламдық проблемалардың өзара байланысы.

Мақсаты: Ғаламдық проблемалардың өзара байланысын білу.

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білім;
2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;
3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.
3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Жергілікті, аймақтық және ғаламдық проблемалар арасындағы шекараның шартты екендігін дәлелдейтін мысалдар келтіріңіз.
2. Экологиялық проблемалар мен жаңа туындайтын ғаламдық проблемалар арасындағы өзара байланысты көрсетіңіз.

№11 өзіндік жұмыс. Урбандалу проблемасы.

Мақсаты: Урбандалу проблемасын оқып білу.

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білім;
2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;
3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.
2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.
3. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Урбандалудың артықшылығы
2. Неліктен дамыған елдерде урбандалу процесі урбандалу қарқыны баяулады?
3. Неліктен қазіргі әлемде қалалар адамдардың қоныстану формасына айналды?

№12 өзіндік жұмыс. Дүние жүзілік шаруашылықтың ғаламдану.

Мақсаты: Дүние жүзілік шаруашылықтың ғаламдануын зерттеп білу.

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білім;
2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	--	--------------------------------------	-------------------------

3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.

2. Вольский В.В. Социально-экономическая география зарубежного мира. – М., 2013. – 560 с.

3. Мировая экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 2012.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Дүние жүзілік шаруашылықтың ғаламдануының артықшылығы

2. Дүние жүзілік шаруашылықтың ғаламдануының салдарлары қандай?

№13 өзіндік жұмыс. Заманауи саяси-географиялық зерттеулердің негізгі проблемалары: әлемнің саяси құрылымының өзгеруі және саяси картаның қалыптасауы.

Мақсаты: Изучить основные проблемы современных политико-географических исследований, изменения политической структуры мира и формирование политической карты.

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білім;

2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;

3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

Әдебиеттер:

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.

2. Родионова И.А., Бунакова Т.М. Экономическая география; Учебно-справочное пособие. М., 2012.

3. Мировая экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 2012.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Еуропаның саяси картасындағы қазіргі қандай өзгерістертер бар?

2. Азияні саяси картасының қалыптасуындағы колониализмнің ролі қандай?

№14 өзіндік жұмыс. «Бай» және «кедей елдер» арасындағы айырмашылықтың шиеленісу проблемасы.

Мақсаты: «Бай» және «кедей елдер» арасындағы айырмашылықтың шиеленісу проблемасын оқып үйрену

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білім;

2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;

3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

Әдебиеттер:

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	--	--------------------------------------	-------------------------

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Общий обзор: Учебник. М., 2011.

2. Голубчик М.М. Политическая география мира: Уч. пособие.- Смоленск, 2011

3. Мировая экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 2012.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Бай» және «кедей елдер» арасындағы айырмашылықтың шиеленісу проблемасының салдарлары қандай?

2. Мемлекетаралық, аймақтық және жеке деңгейдегі қарама-қайшылық.

3. Бай» және «кедей елдер» арасындағы айырмашылықтың шиеленісу проблемасының пайда болу себептері

№15 өзіндік жұмыс. Қарусыздану және әлемді сақтау проблемасы

Мақсаты Қарусыздану және әлемді сақтау проблемасын оқып үйрену.

Орындау жоспары:

Конспект төмендегілерді қамтуы керек:

1. Адамзаттың заманауи проблемалары туралы білім;

2. Белгілі нәтижелер мен фактілерді пайдалану;

3. Қазіргі уақыттағы ғылыми немесе практикалық маңызы бар материалдар.

Әдебиеттер:

1. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны. Учебник / Под ред. С.Б. Лаврова. М.: Гардарики, 2013 – 928 с.

2. Родионова И.А., Бунакова Т.М. Экономическая география; Учебно-справочное пособие. М., 2012.

3. Мировая экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 2012.

Конспектіні рәсімдеу бойынша талаптар: конспект көлемі 5-7 бетті қамтуы тиіс.

Бақылау формасы: конспектіні қорғау және тексеру.

Өзін-өзі тексеру материалдары:

1. Проблеманың пайда болу себептері

2. Проблеманы шешу жолдары

3. Проблеманы ғаламдық категорияға жатқызудың қандай арнайы белгілері бар?

1. : , . , , 1993, 187 .

Аралық бақылау сұрақтары

1- аралық бақылау:

1. Заманауи географияның пәні мен нысаны
2. География ғылымының ішкі құрылымы
3. Ғылыми білімдегі географияның алатын орны
4. Географияның дамуы мен мәселесіндегі негізгі тенденциялар
5. География ғылымы мәселесінің классификациясы
6. География ашық ақпараттық жүйе ретінде
7. Ғылымға метатеориялық ұсыныс. Метагеография мәселесін талқылау
8. Географияның негізгі жалпы әдіснамасы
9. Қоғамдық-географиялық зерттеулер әдісінің мәселесі
10. Қоғамдық-географиялық таным мен білім қалыптасуының мәселелері
11. Географияның әдістемелік арсеналы. Ғылым таным жолы
12. Ғылыми әдістің ғылыми ұсыныспен байланысы
13. Географияның жалпы ғылыми және арнайы әдістері
14. Қоғамды ұйымдастырудың территориалды теоретикалық мәселелері
15. Табиғат пен қоғам арақатынасының әлеуметтік-географиялық аспектілері
16. Ландшафтты оқытудың заманауи мәселелері
17. Ресурстарды сақтаудың мәселелері
- 18.

2- аралық бақылау:

1. Экологиялық-экономикалық аудандардың қалыптасу мәселелері
2. Табиғи-ресурстық әлеуетті экономикалық бағалау мәселесі
3. Адам өмір сүретін экологиялық-экономикалық ортаның әлеуметтік бағалауының мәселелері
4. Экологиялық мәселелер мен олардың шешу жолдары
5. Қоғамдық-географиялық байланыс пен арақатынастың мәселелері
6. Қоғам мен табиғаттың кеңістіктік-уақыттық ұйымдастыруы
7. Мәдени ландшафт
8. Географиядағы қолданбалы зерттеулердің мәні
9. Ғаламдық мәселелерді шешудегі географияның орны
10. Теоретикалық географияның, теорияның, теоретизацияның мәселесі
11. Ғылыми мектептердің мәселелері. Кадрлар дайындау, академиялық және университеттік білімнің арақатынасының мәселелері.
12. Географиялық талқылаулар. Географтардың ғылымқаралық ақпарат алмасу мен халықаралық достастығының мәселелері
13. Адамның қоршаған ортамен арақатынасының мәселесі. Эволюциялық кеңістіктік ұсыныс
14. Табиғи және басқа да тәуелкел етудің өсуінің факторы. Табиғи қауіптіліктің географиясы. Техногенді қауіптің географиясы
15. Социобиосфералық тұжырымдама
16. Табиғи орта оптимизациясының мәселесі
17. Қоғамдық-географиялық білімнің мәселесі
18. Қоғамды ұйымдастырудың территориалды мәселесі

	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	--	--------------------------------------	-------------------------

Қорытынды бақылау сұрақтары

1. Заманауи географияның пәні мен нысаны
2. География ғылымының ішкі құрылымы
3. Ғылыми білімдегі географияның алатын орны
4. Географияның дамуы мен мәселесіндегі негізгі тенденциялар
5. География ғылымы мәселесінің классификациясы
6. География ашық ақпараттық жүйе ретінде
7. Ғылымға метатеориялық ұсыныс. Метагеография мәселесін талқылау
8. Географияның негізгі жалпы әдіснамасы
9. Қоғамдық-географиялық зерттеулер әдісінің мәселесі
10. Қоғамдық-географиялық таным мен білім қалыптасуының мәселелері
11. Географияның әдістемелік арсеналы. Ғылым таным жолы
12. Ғылыми әдістің ғылыми ұсыныспен байланысы
13. Географияның жалпы ғылыми және арнайы әдістері
14. Қоғамды ұйымдастырудың территориалды теоретикалық мәселелері
15. Табиғат пен қоғам арақатынасының әлеуметтік-географиялық аспектілері
16. Ландшафтты оқытудың заманауи мәселелері
17. Ресурстарды сақтаудың мәселелері
18. Экологиялық-экономикалық аудандардың қалыптасу мәселелері
19. Табиғи-ресурстық әлеуетті экономикалық бағалау мәселесі
20. Адам өмір сүретін экологиялық-экономикалық ортаның әлеуметтік бағалауының мәселелері
21. Экологиялық мәселелер мен олардың шешу жолдары
22. Қоғамдық-географиялық байланыс пен арақатынастың мәселелері
23. Қоғам мен табиғаттың кеңістіктік-уақыттық ұйымдастыруы
24. Мәдени ландшафт
25. Географиядағы қолданбалы зерттеулердің мәні
26. Ғаламдық мәселелерді шешудегі географияның орны
27. Теоретикалық географияның, теорияның, теоретизацияның мәселесі
28. Ғылыми мектептердің мәселелері. Кадрлар дайындау, академиялық және университеттік білімнің арақатынасының мәселелері.
29. Географиялық талқылаулар. Географтардың ғылымқаралық ақпарат алмасу мен халықаралық достастығының мәселелері
30. Адамның қоршаған ортамен арақатынасының мәселесі. Эволюциялық кеңістіктік ұсыныс
31. Табиғи және басқа да тәуелкел етудің өсуінің факторы. Табиғи қауіптіліктің географиясы. Техногенді қауіптің географиясы
32. Социобиосфералық тұжырымдама
33. Табиғи орта оптимизациясының мәселесі
34. Қоғамдық-географиялық білімнің мәселесі
35. Қоғамды ұйымдастырудың территориалды мәселесі

Курс бойынша тест тапсырмалары

1. Ю.Г.Саушкин кеңестік географтардың ғылыми мектебінің неше бағытын бөліп көрсеткен.
А) 2 ғылыми мектеп
В) 3 ғылыми мектеп
С) 4 ғылыми мектеп
Д) 5 ғылыми мектеп
Е) 6 ғылыми мектеп
2. Ю.Г.Саушкин физикалық география саласында неше ғылыми мектепті бөлді?
А) 2 ғылыми мектеп
В) 3 ғылыми мектеп
С) 4 ғылыми мектеп
Д) 5 ғылыми мектеп
Е) 6 ғылыми мектеп
3. Ю.Г.Саушкин экономикалық география саласында бір мектепті бөліп көрсеткен.
А) Берг - Борзов
В) Вернадский - Полымов
С) Глушков - Муравейский
Д) Баранский - Колосовский
Е) Зубов - Сукачев
4. Ю.Г. Саушкин физикалық елтану мектебін бөліп көрсеткен. Мектептің негізін салушы кім?
А) А.А. Григорьев
В) К.К.Марков
С) И.П.Герасимов
Д) Р.Н. Мильков
Е) Б.Ф. Добрынин
5. А.А. Григорьев қандай ғылыми мектептің негізін салды?
А) Геология
В) Геоморфология
С) Лимнология
Д) Палеогеография
Е) Ландшафттық-географиялық
6. К.К. Марков, И.П.Герасимов қай ғылыми мектептің негізін салушы?
А) Геология
В) Лимнология
С) Физикалық география
Д) Геоморфология
Е) Физика
- 7) Орыс географиялық қоғамы мектебінің негізін салушы
А) П.П.Семенов-Тянь-Шаньский
В) Д.Н.Анучин
С) Ю.Г. Саушкин
Д) Ф.Н.Мильков
Е) К.К. Марков

8) Мәскеу университеті базасында географиялық мектептің негізін қалаушы ғалым.

- A) П.П.Семенов-Тянь-Шаньский
- B) Д.Н.Анучин
- C) Ю.Г. Саушкин
- D) В.В.Докучаев
- E) В.Н. Вернадский

9) О.Пешель, Ф. Рихтгофен, Ф.Ратцель қай ғылыми мектеп өкілдері?

- A) Неміс географиялық мектебі
- B) Француз географиялық мектебі
- C) Ағылшын географиялық мектебі
- D) Орыс географиялық мектебі
- E) Италиян географиялық мектебі

10) «Адам географиясы мектебінің» негізін салушы

- A) О.Пешель
- B) Ф.Рихтгофен
- C) Ф. Ратцель
- D) П.Видадь де ла Блаш
- E) А.С. Берг

11) Геожүйелерді (және олардың құрылымын), географиялық кеңістікті, кез келген географиялық нысанның әр түрлі иерархиялық деңгейде динамикасы мен үздіксіз байланысы бойынша географиялық (табиғи, қоғамдық, табиғи-қоғамдық) аясын, негізінен, абстракты, формальды тұрғыдан, сондай-ақ геожүйенің үлгілеу жолдарын, үлгілердің негізгі түрлерін және олардың сипаттамасын зерттейтін географиядағы ғылыми бағыт.

- A) Практикалық география
- B) Халықтар географиясы
- C) Ноогеография
- D) Теориялық география
- E) Медициналық география

12) Теориялық география идеясы Батыста пайда болған және оның Ресей және көршілес аймақтарға таралуына американ географы Вильяма Бунгенің «Теориялық география» кітабының аудармасынан және сонымен қатар Питер Хаггеттың және Дэвид Харвейдің монографиясын көрініс табуға болады.

- A) О.Пешель
- B) Ф.Рихтгофен
- C) Ф. Ратцель
- D) Вильям Бунге
- E) А.С. Берг

13) Теориялық географияға «ғылыми сфераға» қатысы бар деген пікір айтқан ғалым

- A) А. Г. Исаченко
- B) Д.Н.Анучин
- C) Ю.Г. Саушкин
- D) Ф.Н.Мильков
- E) К.К. Марков

14) Географиядағы модель: (артығын алып таста)

- A) психологиялық

- Б) абстракті
- В) логикалық
- Г) жүйелік
- Д) танымдық

15) теориялық географияда 3 басты бөлікті айтып кетеді: 1) эпигеосфера туралы білім; 2) аудандастыруға алып келетін, аумақтық дифференциация туралы білім; 3) аумақтық теория интеграция рөлін бір уақытта орындайтын географиялық жүйе туралы білім.

- А) А. Г. Исаченко
- В) Д. Н. Анучин
- С) Ю. Г. Саушкин
- Д) Ф. Н. Мильков
- Е) К. К. Марков

16) Болжам жасалынатын нысанды (құбылысты) даму процесінде талдау қандай принципке жатады?

- А) Тарихи (генетикалық)
- В) дамуы мүмкін ұрықты құбылыстар
- С) Кезеңдену принципі
- Д) Болжам жасаудың көп нұсқалық принципі
- Е) Ассоциациялық принципі

17) Олар редуция жолымен және мәтінді символдарға алмастырады. Географиялық зоналдылыққа қызмет ету мүмкін. Ол былай айтылады: әрбір географиялық белдеуде периодты түрде аналогиялық зоналар қайталаынады. Заң моделді жағдайда – біртүбірлі шарда іске асады.

- А) Индуктивті теория
- В) Дедуктивті теория
- С) Формалді теория
- Д) Эмпирикалық, немесе сипаттаушы
- Е) дұрыс жауабы жоқ

18) Жаһандық мәселелерді зерделеу үшін математикалық модельдеу әдістерін пайдаланушы әлеуметтану, экономика және философия сияқты ғылыми бағыттардан туындаған ғылым саласы

- А) футурология
- В) жаһандану
- С) кибернетика
- Д) геосаясат
- Е) әлеуметтік лингвистика

19) Географияның фундаментальды бөлімінің 3 дәрежелі география теориясын сәйкес көрсетеді.

- А) П. П. Семенов – Тянь – Шанский
- В) Д. Н. Анучин
- С) М. Д. Шарыгин
- Д) В. В. Докучаев
- Е) А. М. Трофимов и М. Д. Шарыгин

20) Географияда қолданылатын модельдердің структуралық классификациясын ұсынған ғалым.

- А) О. Пешель

- В) Ф.Рихтгофен
- С) Ф. Ратцель
- Д) Дж. Чорли
- Е) А.С. Берг

21. Жүйе аралық талдау әдісін ұсынған кім?

- А) Р.Дж. Чорли
- В) А. Л. Чижевским
- С) Ю. Г. Саушкин
- Д) А. Ф. Асланикашвили
- Е) А. А. Борзов

22. Географиядағы күрделі нысандар мен құбылыстарды басқа әдіс түрлері мен зерттей алмайтын географиядағы модель түрі

- А) жинақтаушы
- В) психологиялық
- С) жүйелік
- Д) логикалық
- Е) конструкциялық

23) Идеологиялық функцияларды жүзеге асыратын география басқа да негізгі ғылымдармен бірге оның жеке өміріне қатысты өңірлік және жаһандық проблемаларды түсінуге көмектесіп, гуманизм және патриотизм рухына тәрбиелейтін, адамның жалпы ой-өрісін кеңейтетін функция?

- А) дүниетанымдық
- В) мәдени-ағартушылық
- С) ақпараттық
- Д) тәрбиелік
- Е) білім беруші

24. Шындықты өзара байланыстыратын жүйелер жиынтығы ретінде қарау

- А) жинақтаушы модель
- В) психологиялық модель
- С) жүйелік модель
- Д) логикалық модель
- Е) конструктивті модель

25. Модельдеу процесі қандай элементтен тұрады

- А) субъект (зерттеуші), зерттеу нысаны, зерттеуші субъект
- В) Субъект, зерттеу нысаны
- С) зерттеу нысаны,
- Д) модельдер функциясы, модельдер жіктемесі
- Е) модельдер жіктемесі, зерттеу нысаны

26) Географиялық нысандардың шығу тегі мен айырмашылығын, олардың жіктелуін, кеңістікте уақыт өте келе әртүрлі болжамдарға сүйене отырып өзгеруін зерттейтін әдіс:

- А) Салыстырмалы
- В) Қашықтықтан зерттеу әдістері
- С) Географиялық болжам және моделдеу
- Д) Геоақпараттық
- Е) Тарихи

27) Жерді зерттеу мен картографиялау ұшу аппараттарының көмегімен жүзеге асырылатын әдіс:

- A) Салыстырмалы
- B) Қашықтықтан зерттеу әдістері
- C) Географиялық болжам және моделдеу
- D) Геоақпараттық
- E) Тарихи

28) Геожүйенің болашақтағы жағдайын, географиялық, математикалық, машина моделдеуін көрсететін әдіс түрі:

- A) Салыстырмалы
- B) Қашықтықтан зерттеу әдістері
- C) Географиялық болжам және моделдеу
- D) Геоақпараттық
- E) Тарихи

29) Спутниктен, метеостанциядан және басқа да зерттеу көздерінен алынған ақпараттар негізінде мәліметтер банкін құру әдісі:

- A) Салыстырмалы
- B) Қашықтықтан зерттеу әдістері
- C) Географиялық болжам және моделдеу
- D) Геоақпараттық
- E) Тарихи

30) Физикалық-географиялық аудандастырудың ең төменгі бірлігі:

- A) Ел
- B) Провинция
- C) Облыс
- D) Қоныс
- E) Физикалық-географиялық аудан

31) Заттардың тасқынының қандай қозғалысы латеральды деп аталады:

- A) тегіс
- B) эрозиялық
- C) вертикальды
- D) жерасты
- E) горизонтальды

32) Жалпы қабылданған табиғат зоналары классификациясы бойынша Қазақстан аумағы зонаға бөлінеді.

- A) 6 зона
- B) 5 зона
- C) 4 зона
- D) 3 зона
- E) 2 зона

33) Салыстырмалы бірдей геологиялық құрылысы, жер бедері және біртекті биіктік белдеулер құрылымы басым бірлік:

- A) физикалық-географиялық округ
- B) физикалық-географиялық аудан
- C) физикалық-географиялық провинция

- D) физикалық-географиялық ландшафт
- E) физикалық-географиялық зона

34) Бір подзона шегіндегі физикалық-географиялық провинция бөлігі:

- A) физикалық-географиялық округ
- B) физикалық-географиялық аудан
- C) физикалық-географиялық провинция
- D) физикалық-географиялық ландшафт
- E) физикалық-географиялық зона

34) Белгілі «Қазақстан» еңбегінің авторы:

- A) Федорович Б.А.
- B) Исаченко А.Г.
- C) Солнцев Н.А.
- D) Мильков Ф.Н.
- E) Касимов Н.С.

35) Ландшафт типтері қандай белгілері бойынша жіктеледі?

- A) зональды
- B) а зональды
- C) фитоценоз бойынша
- D) жайылмалық
- E) литогенез бойынша

36) Ландшафттың қандай белгілері басым болып табылады?

- A) өсімдіктер қауымдастығы
- B) топырақ жамылғысы типтері
- C) су өткізгіш қабат жасы
- D) литогенді негізі
- E) топырақ қабатының сипаты

37) Қайсы теориялық тәсілде «жергілікті жер» негізгі бірлік болып табылады?

- A) Ф.Н. Мильков бойынша типологиялық
- B) Н.А. Солнцев бойынша аймақтық
- C) В.С. Преображенский бойынша жалпы
- D) типологиялық-аймақтық
- E) геожүйелік-алаптық

38) Аридті геожүйелерді зерттеудегі жаңа тәсіл қалай аталады?

- A) геожүйелік-алаптық
- B) жалпы
- C) аймақтық
- D) типологиялық
- E) типологиялық-аймақтық

39) Өзара байланысты белгілері немесе құбылыстардың жиынтығы бойынша бөлінген аумақ, сонымен қатар территориялық бөліну жүйесіндегі қандай да бір таксономиялық бірлік:

- A) округ
- B) аудан
- C) провинция
- D) ландшафт

Е) зона

40) Географиялық қабық компоненттері мен ландшафт элементтерінің өзара байланыстылығының ортақ генезисін сипаттайтын Біртұтас аумақ (акватория):

- А) физикалық-географиялық округ
- В) физикалық-географиялық аудан
- С) физикалық-географиялық провинция
- Д) физикалық-географиялық ландшафт
- Е) физикалық-географиялық зона

41) Бұл бөлу әдісі зерттелетін аумақты екі критерийге - территориялық бөліктік өзіндік ерекшелігі мен ондағы элементтердің өзара байланыстылығына жауап беретін таксонға бөлу әдісі.

- А) карталау (картаға түсіру)
- В) аудандастыру
- С) классификация
- Д) масштабтау
- Е) дифференциация

42) Мақсаты географиялық кеңістікті таксондарға бөлу және табиғи, демографиялық, шаруашылық геожүйелерін кеңістіктік дифференциациясының заңдылықтарын анықтау мақсатындағы құрастыру қағидалары және ғылыми таным тәсілдері мен формалары туралы ілім.

- А) Картографиялау
- В) Аудандастыру әдістемесі
- С) Классификация
- Д) Масштабтау
- Е) Дифференциация

43) Материалды, материалды-идеалды және идеалды-материалды білім – кеңістіктік-уақыттық көздер (А.Ю.Ретеюм бойынша)

- А) округ
- В) хорион
- С) провинция
- Д) ландшафт
- Е) зона

44) Хорионды нуклеарлы, яғни ядролық жүйе ретінде зерттеген ғалым:

- А) О.Пешель
- В) Ф.Рихтгофен
- С) Ф. Ратцель
- Д) А. Ю. Ретеюм
- Е) А.С. Берг

45) Жүйелік көзқараста аудандастыру міндеті:

- А) Ареалдарды анықтау және оларды картографиялау
- В) Ареалдарды анықтау және оларды сипаттау
- С) Ареалдарды анықтау және оларды классификациялау
- Д) Ареалдарды анықтау және оларды масштабтау
- Е) Ареалдарды анықтау және оларды дифференциациялау

46) Ареалдардың кескіні бойынша бөледі:

- A) көпфакторлы и көпфакторлы
- B) тұтас, аралдық және жеке
- C) аудандық
- D) аралдық
- E) сызықтық

47) Пайда болуы бойынша ареалдар бөлінеді:

- A) көпфакторлы и көпфакторлы
- B) тұтас, аралдық және жеке
- C) аудандық
- D) аралдық
- E) сызықтық

48) Тірі организм топтарының (түрдің, туыстың және тағы да басқалары), экономикалық географияда - әр ауыл шаруашылығы немесе өнеркәсіп саласының таралған атырабы және тағы да басқалары.

- A) ареал
- B) аудан
- C) провинция
- D) округ
- E) геожүйе

49) Аудандастыру біртекті және әртекті феноменді қамтиды. Олардың дұрыс реттілігін көрсетіңіз.

- A) геожүйені таңдау → қажетті белгілерді анықтау → классификация → жекелеген топтардың таралу облыстарын табу
- B) геожүйені таңдау → классификация → қажетті белгілерді анықтау → жекелеген топтардың таралу облыстарын табу
- C) жекелеген топтардың таралу облыстарын табу → геосистем → қажетті белгілерді анықтау → классификация
- D) қажетті белгілерді анықтау → геожүйені таңдау → классификация → жекелеген топтардың таралу облыстарын табу
- E) қажетті белгілерді анықтау → классификация → жекелеген топтардың таралу облыстарын табу

50) Күннің сәулелік энергиясының ендік бойынша біркелкі таралмауының әсерінен экватордан полюске қарай географиялық белдеулердің құрлықтағы ауысуы және осы белдеулердің ауқымында географиялық зоналардың таралуы:

- A) Географиялық картографиялау
- B) Аудандастыру әдістемесі
- C) Географиялық классификация
- D) Географиялық зоналылық
- E) Географиялық дифференциация

51) Физикалық-географиялық аудандастыру аумақтық немесе акваторияның кейбір белгілері бойынша ұқсастықтары бар бірлестігі. Бұл анықтамасы.

- A) Д.Л. Арманд
- B) Д.Н. Анучин
- C) М.Д. Шарыгин
- D) В.В. Докучаев
- E) В.Н. Вернадский

52) Шаруашылық пен тұрғындардың табиғатпен өзара байланысына негізделген шаруашылық пен тұрғындардың территориялық ұйымдастырылуы мен дифференциациясы заңдылықтарын анықтайды.

- A) Географиялық картографиялау
- B) Экономико-географиялық аудан
- C) Географиялық классификация
- D) Географиялық зоналылық
- E) Географиялық дифференциация

53) Бұл басқаларынан мамандануы, шаруашылықтың кешенді даму ерекшеліктерімен, өзіндік географиялық орнымен, табиғи және еңбек ресурстарымен ерекшеленетін аумақ.

- A) физикалық-географиялық округ
- B) физикалық-географиялық аудан
- C) физикалық-географиялық провинция
- D) Экономикалық (әлеуметтік-экономикалық) аудан
- E) физикалық-географиялық зона

54) Географиялық қабықтың әркелкілігінің көріну процесі, оның түрлі элементтерінің хорологиялық әртүрлі қарқында өзара әрекет етуі.

- A) карталау
- B) аудан түзілуі
- C) классификация
- D) масштабтау
- E) дифференциация

55) Ландшафт элементтерінің тұрақты кеңістіктік үйлесімділігінің пайда болу процесі

- A) карталау
- B) табиғи аудан түзілуі
- C) классификация
- D) масштабтау
- E) дифференциация

56) Қоғамдық ұдайы өсу элементтерінің пайда болу процесі

- A) карталау
- B) экономикалық аудан түзілуі
- C) классификация
- D) масштабтау
- E) дифференциация

57) Нақты өмірдің кейбір байланыстары мен басым сипаттарын көрсететін, шынайылықтың жеңілдетілген көшірмесі:

- A) объект
- B) модель
- C) пән
- D) әдіс
- E) карта

58) Географиядағы модель функциялары: (артығын белгілеу)

- A) психологиялық
- B) абстрактілі
- C) логикалық
- D) жүйелеушілік

Е) танымдық

59) Басқа тәсілдермен зерттеу өте қиын болып табылатын нысандар мен құбылыстарды зерттеу модельдің қандай функциясына жатады?

- А) психологиялық
- В) абстрактілі
- С) логикалық
- Д) жүйелеушілік
- Е) танымдық

60) Қажетті ақпаратты анықтау, оларды жинау және жүйелеу модельдің қандай функциясына жатады

- А) психологиялық
- В) жинақтаушы
- С) логикалық
- Д) жүйелеушілік
- Е) танымдық

61) Моделей функциясы – «нақты құбылыстың даму механизмін табу және түсіндіру»:

- А) психологиялық
- В) жинақтаушы
- С) логикалық
- Д) жүйелеушілік
- Е) танымдық

62) Шынайылықты бір-бірімен байланысқан жүйелердің жиынтығы ретінде қарастыру – модельдің қандай функциясы:

- А) психологиялық
- В) жинақтаушы
- С) логикалық
- Д) жүйелеушілік
- Е) танымдық

63) Қай модель функциясы ғылыми идеяларды таратуға көмектесу болып табылады:

- А) психологиялық
- В) жинақтаушы
- С) логикалық
- Д) жүйелеушілік
- Е) танымдық

64) Ақпарат беру формасына байланысты модельдер болып бөлінеді.

- А) материалды және идеалды
- В) синтетикалық и жекелеген
- С) логикалық және танымдық
- Д) жүйелеушілік және танымдық
- Е) танымдық және математикалық

65) Р. Дж. Чорли бойынша «модельдер – табиғи жүйелер аналогы»

- А) тарихи аналогтар
- В) конструкция (ұқсастық және аналогтар)
- С) математикалық (детерминистік и стохастикалық).

- D синтетикалық;
- E) жекелеген;

66) Р. Дж. Чорли бойынша «модельдер – мамандандырылған жүйелер»

- A) тарихи аналогтар
- B) конструкция (ұқсастық және аналогтар)
- C) математикалық (детерминистік и стохастикалық).
- D синтетикалық;
- E) жекелеген;

67) Р. Дж. Чорли бойынша «модельдер – жалпы жүйелер»

- A) тарихи аналогтар
- B) конструкция (ұқсастық және аналогтар)
- C) математикалық (детерминистік и стохастикалық).
- D синтетикалық
- E) жекелеген

68) Географиялық құбылыстың нақты даму перспективаларын анықтайтын арнайы ғылыми зерттеулер -

- A) географиялық болжам
- B) географиялық талдау
- C) географиялық синтез
- D) географиялық модельдеу
- E) географиялық дифференциация

69). Егер адам болжам жасайтын нысанына ықпал жасай алмаса, мұндай болжам қалай аталады?

- A) активті
- B) пассивті
- C) кеңістіктік
- D экономикалық
- E) жеке

70) Географиялық болжамдау қағидалары болжанатын нысанды (құбылысты) даму процесінде талдауға негізделеді.

- A) Тарихи (генетикалық) қағида
- B) Болашақта дамуы мүмкін құбылыстарды, процестерді талдау қағидасы
- C) Кезеңдену қағидасы
- D) Болжам жасаудың көп варианттылық қағидасы
- E) Ассоциативтілік қағидасы

71) Бұл қағида тарихи процесстің бағыты мен екпінін ескереді. Бұл принципті шаруашылық пен табиғат компоненттері арасындағы табиғи және өндірістік комплекстердің дамуын зерттеу процесінде қолданылады.

- A) Тарихи (генетикалық) қағида
- B) Иннерциялық қағида
- C) Кезеңдену қағидасы
- D) Болжам жасаудың көп варианттылық қағидасы
- E) Ассоциативтілік қағидасы

72) Болжам жасау жалпы этаптар тізбегінен өтеді, әр этапта болжамға белгілі бір мақсаттар қойылады, бастапқы ақпаратты алу немесе талдау жүзеге асады, әдістер таңдалынады,

болжамның растығы мен дәлдігіне баға беріліп отырады.

- A) Тарихи (генетикалық) қағида
- B) Иннерциялық қағида
- C) Кезеңдену қағидасы
- D) Болжам жасаудың көп варианттылық қағидасы
- E) Ассоциативтілік қағидасы

73) Географиялық болжам (болжам жасау процесінің нәтижесі) бір мағыналы (бір вариантты) болуы мүмкін емес, себебі бір жүйедегі компоненттің өзгеруі мүмкін деген болжамның өзі дамудың көптеген бағыттарын немесе варианттарын береді. Сол себепті болжам айқындылығы өте төмен, болуы мүмкін деген қағида бойынша жасалынады. Бұл қандай қағида?

- A) Тарихи (генетикалық) қағида
- B) Иннерциялық қағида
- C) Кезеңдену қағидасы
- D) Болжам жасаудың көп варианттылық қағидасы
- E) Ассоциативтілік қағидасы

74) Нысанның дамуына болжам оның басқа нысандармен байланысы жағдайында жүргізілуі қажет. Геожүйенің структуралық элементтерінің даму жолын біле отырып, ол жүйенің басқа, аз зерттелген элементтеріне барынша дәл болжам жасауға болады.

- A) Тарихи (генетикалық) қағида
- B) Иннерциялық қағида
- C) Кезеңдену қағидасы
- D) Болжам жасаудың көп варианттылық қағидасы
- E) Ассоциативтілік қағидасы

75) Тарихи процесстің бағыты мен екпінін ескереді. Бұл принципті шаруашылық пен табиғат компоненттері арасындағы табиғи және өндірістік комплекстердің дамуын зерттеу процесінде қолдану қажет.

- A) Тарихи (генетикалық) қағида
- B) Иннерциялық қағида
- C) Кезеңдену қағидасы
- D) Болжам жасаудың көп варианттылық қағидасы
- E) Ассоциативтілік қағидасы

76)принципі, болжамдарды тұрақты түрде қадағалап, бақылап отыру қажет деген принцип, себебі мақсаттар ауысады, жаңа заңдылықтар мен даму тенденциялары дүниеге келеді, болжам жасау тәсілдері дамиды.

- A) Тарихи (генетикалық) қағида
- B) Үздіксіздік қағидасы
- C) Кезеңдену қағидасы
- D) Болжам жасаудың көп варианттылық қағидасы
- E) Ассоциативтілік қағидасы

77) Бұл әдістің негізінде ойша жасалынатын операциялар тізбегін қолдану жатыр. Жалпы ғылыми логикалық тәсілдерге индукция мен дедукция тәсілдері жатады.

- A) логикалық әдіс
- B) жиі ғылыми әдіс
- C) ғылымаралық әдіс
- D) жеке әдіс
- E) географиялық әдістер

78)әдісі арқылы құбылыстар мен нысандар арасындағы себеп-салдар байланыстары орнатылады. Зерттеу нысанының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау арқылы жекеден жалпыға қарай жүреді. Болжам жасауда бұл тәсіл ақпарат базасының аздығы, статистикалық ақпараттардың аз кезінде жүзеге асады, сол себепті бұл болжамдарда болу мүмкіншілігі аз болжамдар жасалынады.

- A) индукция әдісі
- B) дедукция әдісі
- C) «Дельфи» әдісі
- D жүйеаралық талдау
- E) синтез

79) Бұл әдіс арқылы таным барысында жалпыдан жекеге өту дегенді білдіреді. Болжанатын құбылыстардың стратегиясын анықтауда қолданылады.

- A) индукция әдісі
- B) дедукция әдісі
- C) «Дельфи» әдісі
- D жүйеаралық талдау
- E) синтез

80) Бұл әдістің мәні: ғылымның әр саласында жұмыс істейтін эксперттерден анкеталау арқылы мәліметтер жинап, ақпарат базасын құру. Алынған ақпарат эксперттердің логикалық анализге негізделіп жасалынған жеке болжамдарын көрсетеді.

- A) индукция әдісі
- B) дедукция әдісі
- C) «Дельфи» әдісі
- D жүйеаралық талдау
- E) синтез

81) Бұл әдіс нысанның дамуы жайлы ақпарат базасы жоқ кезде қолданылады. Нысанның сипатында статистикалық және репрезентативті мәліметтердің аз кезінде, нысанның қызмет ету ортасы жайлы ақпарат жоқ кезде, ғылыми-техникалық прогресстің әсеріне бейім әлеуметтік-экономикалық нысандарға болжам жасау кезінде пайдаланған дұрыс.

- A) Эксперттік баға беру әдіс
- B) жиі ғылыми әдіс
- C) ғылымаралық әдіс
- D жеке әдіс
- E) географиялық әдістер

82) Неғұрлым кең таралған антропогендік модификацияланған ландшафт түрі:

- A) ауыл шаруашылық
- B) рекреациялық
- C) архитектуралық
- D) табиғи
- E) су

83) Қазақстан Республикасының неғұрлым ірі агроландшафттарына енеді:

- A) Сырдария, Шардара, Тасөткел, Талас, Ақдала суару массивтері
- B) Бұхтырма, Талас, Сарысу, Арал суару массивтері

- C) Каспий, Орал, ҮАК, Шу суару массивтері
- D) Сырдария, Іле, Ертіс, Арал суару массивтері

84) Қалаларды экологиялық зерттеудің неше негізгі бағыты бар?

- A) 3
- B) 5
- C) 4
- D) 6
- E) 2

85) Адамдардың пайдалы қазбаларды игеруімен байланысты өндірістік-шаруашылық әрекетінен қалыптасатын ландшафт түрі:

- A) Ландшафттардың тау кен модификациясы
- B) Құрылыс модификациясы
- C) Рекреациялық модификация
- D) Ауыл шаруашылық
- E) Қалалық

86) Жер бедерінің техногенез процесіндегі мүсіндік және аккумулятивтік формаларының арақатынасы байланысты.

- A) жыныстардың заттық құрамына
- B) механикалық құрамына
- C) химиялық құрамына
- D) геологиясына
- E) жасына

87) Топырақ-өсімдік жамылғысының ерекшелігі, биомассаның құрамы мен көлемі неге байланысты болады?

- A) беткейлік экспозицияға және беткейдің жылу мен ылғалмен әртүрлі қамтамасыз етілуіне
- B) ауа температурасына
- C) ылғалдылыққа
- D) радиациялық балансқа
- E) температура мен и ауа ылғалдылығына

88) Физикалық-географиялық аудандастырудың негізгі таксономиялық бірлігі

- A) Ел, облыс, округ, аудан, провинция
- B) фации, қоныс
- C) Жер қабығы
- D) ел, облыс, аудан, қоныс
- E) ел, фация, аудан, провинция

89) Қандай ландшафттың антропогендік модификациясы антропогендік ықпалған көп ұшыраған?

- A) ауыл шаруашылық
- B) қоныстану аймағы
- C) мал шаруашылығы
- D) рекреациялық
- E) архитектуралық

90) Аштық проблемасы төмендегі көрсеткіштердің қайсысында анықталады?

- A) тәулігіне 3200 ккал аз тұтынғанда
- B) тәулігіне 2700 ккал аз тұтынғанда
- C) тәулігіне 500 гр ақуыз аз тұтынғанда
- D) тәулігіне 1000гр ақуыз аз тұтынғанда
- E) тәулігіне 500 гр май аз тұтынғанда

91) Халықтың өсімінің жоғарылығы (жылына 2% в) қай кезде байқалды?

- A) 60ж. екінші жартысында
- B) 80ж. бірінші жартысында
- C) 90ж. аяғында
- D) 2000ж. басында
- E) 40ж. аяғында

92) Халық санының 2020 жылдарға болжанған саны (млн. адам):

- A) 8000
- B) 7600
- C) 9200
- D) 7100
- E) 10000

93) 90 ж. соңында халық санының азаюының төмендеуі мына жағдаймен байланысты:

- A) АҚШ тағы «үлкен отбасы» насихатымен
- B) Латын Америкасы елдеріндегі туу көрсеткішінің жоғарылауымен
- C) Африка елдеріндегі медицина жетістіктерімен
- D) Еуропа елдеріндегі туудың ұлғаюымен
- E) Қытай мен Үндістанда туу коэффициентінің жеткілікті жоғары болуы

94) Халықтың табиғи өсімі төмен аймақ (жылына 0,1%)

- A) Шетелдік Еуропа
- B) ТМД
- C) Австралия және Мұхиттық аралдар
- D) Солтүстік Америка
- E) Шетелдік Азия

95) Халық санының табиғи өсімі жоғары аймақ (жылына 2,5%):

- A) Шетелдік Еуропа
- B) Африка
- C) Австралия және Мұхиттық аралдар
- D) Солтүстік Америка
- E) Шетелдік Азия

96) Қазіргі уақытта халықтың өсу қарқынының төмендеуі байқалатын аймақты көрсетіңіз

- A) Шетелдік Еуропа
- B) Африка
- C) Австралия және Мұхиттық аралдар
- D) Солтүстік Америка
- E) Шетелдік Азия

97) Неғұрлым жоғары «демографиялық жүктеме» қай аймаққа тән:

- A) Шетелдік Еуропа
- B) Африка
- C) Австралия және Мұхиттық аралдар

- D) Солтүстік Америка
- E) Шетелдік Азия

98) Укажите регион третьего мира, для которого в наибольшей степени характерен процесс «жалған урбанизация» процесі тән үшінші әлем аймағын көрсетіңіз:

- A) Шетелдік Еуропа
- B) Африка
- C) Австралия және Мұхиттық аралдар
- D) Солтүстік Америка
- E) Шетелдік Азия

99) Қала халқы жоғары (75%) үшінші әлем аймағын көрсетіңіз

- A) Шетелдік Еуропа
- B) Латын Америкасы
- C) Австралия және Мұхиттық аралдар
- D) Солтүстік Америка
- E) Шетелдік Азия

100) Амақтық «кедейлік географиясы» мына ел үшін өзекті:

- A) Азия
- B) Латын Америкасы
- C) Австралия және Мұхиттық аралдар
- D) Солтүстік Америка
- E) Шетелдік Азия

101. Тек географиялық орта қоғамның дамуын толығымен анықтайды деген түсінік:

- A) географиялық қоғам
- B) географиялық индетерминизм
- C) географиялық мәдениет
- D) географиялық детерминизм
- E) коэволюция

102. И.Галтунг концепциясының анықтамасы:

- A) «Жауынгер түйсігі»
- B) «Моральдық баламасы»
- C) «Әлемдегі зорлық-зомбылықты және әділетсіздік азайту»
- D) «Өсу шектері»
- E) «Әлемдік динамика»

103. Жаһандық мәселелерді зерделеу үшін математикалық модельдеу әдістерін пайдаланушы әлеуметтану, экономика және философия сияқты ғылыми бағыттардан туындаған ғылым саласы

- A) футурология
- B) жаһандану
- C) кибернетика
- D) геосаясат
- E) әлеуметтік лингвистика

104. 1987-1991 жылдары әлемдік қару-жарак саудасы қаншаға қысқарды:

- A) 2
- B) 3
- C) 4

- D) 5
- E) 6

105. К числу «пороговых» или «околоядерных» стран относится

- A) Украина
- B) Беларусь
- C) Франция
- D) Китай
- E) Иран

106. 80-ші жылдары шамамен 6 млн жуық ең көп босқындар санын қай ел берді:

- A) Иордания
- B) Пәкістан
- C) Эфиопия
- D) Ауғаныстан
- E) Камбоджа

107. Географияда қолданылатын үлгілердің құрылымдық жіктемесін кім ұсынды?

- A) Р. Дж. Чорли
- B) А. Л. Чижевским
- C) Ю. Г. Саушкин
- D) А. Ф. Асланикашвили
- E) А. А. Борзов

108. Географиялық құбылыстардың нақты даму үдерістерін арнайы ғылыми зерттеу

- A) жүйеаралық зерттеу
- B) «Дельфи»
- C) Индукция әдісі
- D) географиялық болжас
- E) барлық жауабы дұрыс

109. Жүйе аралық талдау әдісін ұсынған кім?

- A) Р. Дж. Чорли
- B) А. Л. Чижевским
- C) Ю. Г. Саушкин
- D) А. Ф. Асланикашвили
- E) А. А. Борзов

110. Географиядағы күрделі нысандар мен құбылыстарды басқа әдіс түрлері мен зерттей алмайтын географиядағы модель түрі

- A) жинақтаушы
- B) психологиялық
- C) жүйелік
- D) логикалық
- E) конструкциялық

111. Шындықты өзара байланыстыратын жүйелер жиынтығы ретінде қарау

- A) жинақтаушы модель
- B) психологиялық модель
- C) жүйелік модель
- D) логикалық модель
- E) конструктивті модель

112. Модельдеу процесі қандай элементтен тұрады

- A) субъект (зерттеуші), зерттеу нысаны, зерттеуші субъект
- B) Субъект, зерттеу нысаны
- C) зерттеу нысаны,
- D) модельдер функциясы, модельдер жіктемесі
- E) модельдер жіктемесі, зерттеу нысаны

113. Географиялық болжамның негізгі операциялық бірліктері

- A) табиғат, қоғам, техника
- B) сыртқы факторлар
- C) ішкі факторлар
- D) кеңістік және уақыт
- E) тектоникалық үрдістер

114. Салыстыру, аналогтау, теңестіру принципі арқылы дамыған геожүйелердің даму жолына қарап, дамымаған геожүйелердің болашағына болжам жасау.

- A) Үзіліссіздік принципі
- B) жүйелік байланыс принципі
- C) «компаративтілік» принципі»
- D) Инерттілік принципі
- E) Ассоциациялық принципі

115. Нысанның дамуына болжам оның басқа нысандармен байланысы жағдайында жүргізілуі қажет екендігін анықтайтын принцип.

- A) Үзіліссіздік принципі
- B) салыстыру принципі
- C) «компаративтілік» принципі»
- D) Инерттілік принципі
- E) Ассоциациялық принципі

116. Тарихи процесстің бағыты мен екпінін ескеретін принцип. Бұл принципті шаруашылық пен табиғат компоненттері арасындағы табиғи және өндірістік комплекстердің дамуын зерттеу процесінде қолдану қажет.

- A) Үзіліссіздік принципі
- B) салыстыру принципі
- C) «компаративтілік» принципі»
- D) Инерттілік принципі
- E) Ассоциациялық принципі

117. «Дельфи» қандай әдіске жатады:

- A) логикалық әдіске
- B) индукция әдісіне
- C) дедукция әдісіне
- D) эксперттік бағалау әдісіне
- E) жеке ғылыми әдіске

118. Дүниежүзінде халықының саны бойынша Қазақстан Республикасы нешінші орын алады?

- A) 50
- B) 63
- C) 9
- D) 13

Е) 73

119. Идеологиялық функцияларды жүзеге асыратын география басқа да негізгі ғылымдармен бірге оның жеке өміріне қатысты өңірлік және жаһандық проблемаларды түсінуге көмектесіп, гуманизм және патриотизм рухына тәрбиелейтін, адамның жалпы ой-өрісін кеңейтетін функция?

- А) дүниетанымдық
- В) мәдени-ағартушылық
- С) ақпараттық
- Д) тәрбиелік
- Е) білім беруші

120.«Географиялық мәдениетті» тар және кең мағынада қарастырған ғалым

- А) А.Ф. Асланикашвили
- В) Н. Н. Баранский.
- С) В. П. Максаковский
- Д) В. К. Яцунский
- Е) М. В. Ломоносов

121. Кім қағанның жеке экономика географиядан халық шаруашылығын, ал этнография мен демография – халық географиясын «тартып» алды деп тұжырымдады

- А) Н. Н. Баранский
- В) Д. В. Наливкин
- С) И. П. Герасимов
- Д) И. М. Забелин
- Е) Я. Г. Машбиц

122. Петербург университетінде география мектебін қалыптастыру кімдердің атымен байланысты

- А) Ф. П. Литке және П. П. Семенов-Тян-Шанский
- В) В. В. Докучаев және А. И. Воейков
- С) В. А. Обручев және П. К. Козлов
- Д) В. В. Докучаев және Ф. П. Литке
- Е) А. И. Воейков және В. А. Обручев

123. К.К.Марковтың бастамасы бойынша 70-жылдары қандай география қарқынды дамыды?

- А) Дүниежүзілік мұхит
- В) Оңтүстік Америка
- С) Африка
- Д) Үнді мұхиты
- Е) Евразия

124. Әлемнің Үлкен кеңестік атласы қай жылы алғаш рет баспадан шықты?

- А) 1935
- В) 1964
- С) 1952
- Д) 1971
- Е) 1937

125. Табиғат пен адамның өзара байланысын зерттеудегі адам экологиясының негізін және география ғылымының негізін салған ғалым

- A) Ф. Ратцель
- B) X. Дэрби
- C) К. Зауер
- D) X. Маккиндер
- E) P. Челлен

126. Дәстүрлі әдістерге жатады:

- A) геоакпараттық
- B) қашықтықтық
- C) аэроғарыштық
- D) географиялық болжас және үлгілеу
- E) салыстырмалы

127. Қашықтықтан зерттеу әдістеріне жатады:

- A) тарихт
- B) статистикалық
- C) аэроғарыштық
- D) бақылаушы
- E) салыстырмалы

128. Қазіргі географиялық зерттеу әдістеріне жатады:

- A) геоакпараттық
- B) статистикалық
- C) тарихи
- D) бақылау
- E) салыстырмалы

129. 147. П.П. Семенов-Тян-Шанскийдің ғылыми мектебі:

- A) 40 жылдай Орыс географиялық қауымдастығын басқарған және оны жас зерттеушілерге, саяхатшыларға, мұхиттанушыларға, картографтарға, экономистерге лайықты керемет қауымдастыққа айналдарды
- B) Мәскеу университетінің аясында құрылып, 1884 жылы Ресейде тұңғы география кафедрасы ашылып, оны ғалымның өзі басқарды.
- C) бұл мектеп геологияны да, минералогияны да, топырақтануды да, ботаниканы да, орманды оқытатын саланы да қамтыды
- D) батыстық неміс мектебі және француздық «адам географиясы мектептерімен» бірге қалыптасты
- E) физико-географ ландшафттанушылардың және антропогендік ландшафттанушылардың үлкен ғылыми мектебі

130. Израиль мен Иордания арасындағы бейбітшілік келісімі қай жылы бекітілді

- A) 1993
- B) 1994
- C) 1995
- D) 1996
- E) 1997

131. Географиялық мәдениеттің негізгі компоненттері:

- A) географиялық ойлау, әлемнің географиялық суреті
- B) географиялық қызмет, дүниетанымдық қызмет
- C) арнайы аспектілер, жалпы аспектілер
- D) дүниетанымдық қызмет, жалпы аспектілер

Е) жалпы аспектілер, көптүрлі мәдениет

132. Әскери география, елтану, тақырыптық картография, конструктивті географияны және оқу географиясын байланыстыратын ғылым:

- А) функционалды-нысандық ғылым
- В) тәрбиелік функция
- С) ақпараттық функция
- Д) жаратылыстану ғылымдары
- Е) синтетикалық ақпараттық ғылымдар

133. Моделдеу элементіне жатады:

- А) зерттеу моделі
- В) модел функциялары
- С) зерттеу нысаны
- Д) логикалық модель
- Е) конструктивтілік

134. Географиядағы жүйеге келтіруші модел

- А) басқа тәсілдермен зерттеу өте қиын болып табылатын нысандар мен құбылыстарды зерттеу
- В) қажетті ақпаратты анықтау, оларды жинау және жүйелеу
- С) нақты құбылыстың даму механизмін табу және түсіндіру
- Д) шынайылықты бір-бірімен байланысқан жүйелердің жиынтығы ретінде қарастыру
- Е) теорияларды құрастыру мен заңдылықтарды оқу

135. Нақты бір құбылыс дамуының механизмін анықтайтын және түсіндіретін географиядағы модель

- А) психологиялық
- В) жинақтаушылық
- С) логикалық
- Д) танымдық
- Е) конструктивті

136. Р.Дж.Чорлидің модельдер жайлы структуралық классификациясы

- А) табиғи жүйелермен ұқсастығы
- В) мамандандырылған жүйелер
- С) жалпы жүйелер
- Д) математикалық жүйелер
- Е) тарихи аналогия

137. Табиғаттың қасиеттері, оның компоненттері мен ландшафтардың әлеуеті, жалпы қандай факторларға жатады

- А) ішкі факторларға
- В) сыртқы факторлар
- С) табиғи ландшафттарға
- Д) табиғи ортаға
- Е) табиғи кешендерге

138. Болжам жасалынатын нысанды(құбылысты) даму процесінде талдау қандай принципке жатады?

- А) Тарихи (генетикалық)
- В) дамуы мүмкін ұрықты құбылыстар

- C) Кезеңдену принципі
- D) Болжам жасаудың көп нұсқалық принципі
- E) Ассоциациялық принципі

139. Жердің географиялық қабық құрылымының басты заңдылықтарының бірі - экватордан полюске дейін әр түрлі типтегі ландшафтардың және әр түрлі географиялық белдеулер мен географиялық зоналардың ауысы – не деп аталады

- A) Географиялық зональдылықта
- B) латералды дифференциация
- C) физико-географиялық аудандастыру
- D) географиялық зональдылық
- E) ландшафттың біртектілігі

140. Аудандастыру тізбегі қалай жүреді: геожүйе таңдауы → керекті себепті орналастыру → облыстарды жеке бөлімдерге бөлу.

- A) классификация
- B) функция
- C) география моделі
- D) географиялық зона
- E) құрылымдардың әртүрлілігі

141. XX ғ. 60 — 80жж. физикалық географияда пайда болған заманауи әдістер

- A) (ғарыштық, математикалық модельдеу, геоақпараттық)
- B) типологиялық
- C) Нақты әдістер
- D) Ерекше әдістер
- E) салыстырмалы - географиялық, тарихи-географиялық, картографиялық

142. Бірдей аудан (гомогенді) – ареал, әр аудандық нүктеде нысан (мысалы, топырақ, ландшафт, ауыл шаруашылығына бейімдеу) бірыңғай шарттармен сипатталуы

- A) тізбекті аудан
- B) нодалді
- C) гомогенді
- D) ядролық
- E) көптүрлі аудан

143. 20-жылдары А.Л. Чижевский ұсынған географиялық әдіс

- A) метод межсистемного анализа
- B) логикалық әдіс
- C) индукция әдісі
- D) интерполяция
- E) экстраполяция

144. Аумақтық талаптар және діни айырмашылықтар қандай екі ел арасындағы сегіз жыл қанды соғысқа алып келді

- A) Грецией және Түркия
- B) Ираном және Ирак
- C) Үндістан және Пәкістан
- D) Үндістан және Қытай
- E) Қытай және Вьетнамом

145. Негізгі «ыстық нүкте»

- A) Мозамбик
- B) Иордания
- C) Босния және Герцеговина
- D) Батыс Сахара
- E) Танзания

146. Әскери-саяси және этникалық себептермен туындаған босқындар географиясы қай өзгерді.

- A) 90-жылдардың бірінші жартысында
- B) 80-ж екінші жартысы
- C) 75 жылдары
- D) 60 жылдары
- E) 85 жылдары

147. П.П. Семенов-Тян-Шанскийдің ғылыми мектебі:

- A) 40 жылдай Орыс географиялық қауымдастығын басқарған және оны жас зерттеушілерге, саяхатшыларға, мұхиттанушыларға, картографтарға, экономистерге лайықты керемет қауымдастыққа айналды
- B) Мәскеу университетінің аясында құрылып, 1884 жылы Ресейде тұңғы география кафедрасы ашылып, оны ғалымның өзі басқарды.
- C) бұл мектеп геологияны да, минералогияны да, топырақтануды да, ботаниканы да, орманды оқытатын саланы да қамтыды
- D) батыстық неміс мектебі және француздық «адам географиясы мектептерімен» бірге қалыптасты
- E) физико-географ ландшафттанушылардың және антропогендік ландшафттанушылардың үлкен ғылыми мектебі

148. мемлекеттік-діни және этникалық зорлық-зомбылыққа байланысты толассыз қарулы қақтығыстар қай елде

- A) Ауғанстан
- B) Вьетнам
- C) Марокко
- D) Судан
- E) Сомали

149. Дәстүрлі әдістерге жатады:

- A) геоақпараттық
- B) қашықтықтық
- C) аэроғарыштық
- D) географиялық болжас және үлгілеу
- E) салыстырмалы

150. Ядро маңындағы елдердің қатарына жатады:

- A) Украина
- B) Ирак
- C) Франция
- D) Қытай
- E) Беларусь